

«Η ΕΠΙΤΟΜΗ  
ΤΗΣ ΙΕΡΟΚΟΣΜΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ»  
ΤΟΥ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ  
ΚΑΙ ΑΙ ΠΗΓΑΙ ΑΥΤΗΣ

Ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Νεκτάριος ὁ Κρης (1602 - 1676)<sup>1</sup>, πλὴν τῶν θεολογικῶν συγγραφῶν αὐτοῦ, κατέλιπε καὶ ἔργον ἱστορικόν, εἰς ὃ καὶ ὀφείλει κατ' ἐξοχὴν τὴν ὑστεροφημίαν του, τὴν «Ἐπιτομὴν τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας». Τὸ βιβλίον τοῦτο, ἐκδοθὲν τὸ πρῶτον τῷ 1677, κατέστη προσφιλὲς εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἀναγνωστικὸν κοινὸν ἐπὶ ἓνα καὶ ἥμισυν σχεδὸν αἰῶνα, ὥς προκύπτει ἐκ τῶν ἐπανειλημμένων ἀνατυπώσεων αὐτοῦ, δύναται δὲ νὰ θεωρηθῇ ἐκ τῶν σπουδαιότερων ὑπὸ Ἑλλήνων γραφέντων μετὰ τὴν Ἀλωσιν χρονολογικοῦ χαρακτῆρος ἔργων.

---

<sup>1</sup>) Περὶ Νεκταρίου τοῦ Κρητός, ἑνὸς τῶν σημαντικωτέρων Ἑλλήνων λογίων μετὰ τὴν Ἀλωσιν, καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ (πλὴν τῆς «Ἐπιτομῆς τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας», ἣν ἐκρίναμεν ἀξίαν ἰδιαίτερας ἐνταῦθα ἐξετάσεως) διαλαμβάνομεν ἐκτενῶς εἰς προσεχῇ ἐργασίαν μας. Ἐπὶ τοῦ παρόντος σημειοῦμεν περὶ αὐτοῦ ὀλίγας λέξεις πρὸς κατατοπισμὸν τοῦ ἀναγνώστου τῆς παρούσης μελέτης.

Ὁ Νεκτάριος ἐγεννήθη ἐν Κρήτῃ τῷ 1602 καὶ ἐσπούδασεν εἰς τὴν περίφημον ἐν Χάνδακι σιναϊτικὴν σχολὴν τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης, βραδύτερον δὲ καὶ παρὰ τῷ φιλοσόφῳ Θεοφίλῳ Κορυδαλεῖ ἐν Ἀθήναις. Εἰκοσαετῆς γενόμενος ἡσπάσθη τὸν μοναχικὸν βίον καὶ μετέβη εἰς τὴν μονὴν τοῦ Σινᾶ, ἥς ἀνεδείχθη ἐκ τῶν διαπρεπεστέρων τροφίμων. Ὡς Σιναΐτης ἱερομόναχος, διδάσκαλος καὶ ἱεροκῆρυξ, διεκρίθη διὰ τὴν μόρφωσιν καὶ τὰ προσόντα του, ὧν ἕνεκα καὶ ἐξελέγη πατριάρχης Ἱεροσολύμων τῷ 1661. Κατὰ τὸ διάστημα τῆς πατριαρχίας του (1661 - 1669) διεδραμάτισε σημαῖνον πρόσωπον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ, ἡγωνίσθη ὑπὲρ τῶν προνομίων τοῦ ἔθνους καὶ ἐπρωτοστάτησεν εἰς τὴν ἰδρυσιν σχολείων. Παραιτηθεὶς τῷ 1669 ὑπὲρ τοῦ βοηθοῦ αὐτοῦ καὶ ἀξίου διαδόχου του Δοσιθέου, ἡσύχαζεν ἐν Ἱεροσολύμοις μελετῶν καὶ συγγράφων μέχρι τοῦ θανάτου του (1676). Ἐκτὸς τῆς «Ἐπιτομῆς τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας» κατέλιπε πολλὰ συγγράμματα, ἰδίως θεολογικά, ὡς καὶ διδαχάς, στιχουργήματα καὶ ἐπιστολάς, ὧν τὰ πλεῖστα ἀνέκδοτα. Ὁ Νεκτάριος ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων θεολόγων τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐκ τῶν προδρόμων τῆς ὀλίγον μετέπειτα ἀρξαμένης νεοελληνικῆς πνευματικῆς ἀναγεννήσεως. Περὶ τοῦ Νεκταρίου ἔχουν γραφῇ πολλά, ἀλλ' ἐλλιπῆ καὶ ἀσυστηματοποίητα. Ἐνταῦθα ἀρκούμεθα νὰ παραπέμψωμεν εἰς τὸ τελευταῖον περὶ αὐτοῦ ἄρθρον ἐν «Dictionnaire de Théologie Catholique» τόμ. XI 2, Paris 1930 σ. 56-58 ὑπὸ V. Grumel, ἐνθα καὶ ἡ κυριωτέρα βιβλιογραφία.

Τὰ γνωστότερα τῶν τοιούτων χρονογραφικῶν ἔργων τῆς Τουρκοκρατίας<sup>2</sup> ἤρχισαν ἤδη καθιστάμενα, καὶ εὐλόγως, ἀντικείμενον ἐπιστημονικῆς ἐξετάσεως, ὡς ἡ «Ἐκθεσις Χρονικὴ» τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ (16 αἰ.) καὶ ὁ «Χρονογράφος ἢ Βιβλίον Ἱστορικὸν» τοῦ Δωροθέου Μονεμβασίας (α' ἔκδ. τῷ 1631)<sup>3</sup>, ἡ «Νέα σύνοψις διαφόρων ἱστοριῶν» τοῦ Ματθαίου Κιγάλα<sup>4</sup> καὶ ἡ «Βίβλος Χρονικὴ» τοῦ Ἰωάννου Στάνου (18 αἰ.)<sup>5</sup>. Ἡ ἐξέτασις δὲ τούτων καὶ ἐν γένει τῶν ἱστορικῶν ἔργων τῆς Τουρκοκρατίας<sup>6</sup>, ἥτοι ἡ ἐξακρίβωσις τοῦ χρόνου, καθ' ὃν συνεγράφησαν καὶ τοῦ συγγραφέως αὐτῶν, ἰδίᾳ δὲ τῶν πηγῶν, τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς τυχόν πρὸς ἄλλα ἔργα σχέσεώς των, εἶναι χρήσιμος εἰς ἡμᾶς, ὡς ἤδη ὀρθῶς παρετηρήθη<sup>7</sup>, τὸ μὲν πρὸς ἐκτίμησιν τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀξίας των ὡς ἱστορικῶν πηγῶν περὶ τῆς ἐποχῆς, περὶ ἧς πραγματεύονται, τὸ δὲ πρὸς μελέτην αὐτῶν καθ' ἑαυτὰ ὡς πνευματικῶν δημιουργημάτων τοῦ ὑποδούλου ἑλληνισμοῦ κατοπτριζόντων τὴν πνευματικὴν ἐν γένει κατάστασιν τούτου καὶ τὰς διαφόρους κατὰ καιροὺς πνευματικὰς τάσεις του. Ὑπὸ τὴν διττὴν ταύτην ἔποψιν θὰ ἐξετασθῇ κατωτέρω καὶ ἡ «Ἐπιτομὴ τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας»<sup>8</sup> τοῦ Νεκταρίου, ἥτις οὐδεμιᾶς μέχρι σήμερον συστηματικῆς ἐξετάσεως ἔτυχε<sup>9</sup>. Θὰ διαλάβωμεν λοιπὸν α) περὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς καὶ τῶν ἐκδόσεων τοῦ ἔργου· β) περὶ τῶν περιεχομένων καὶ τῶν πηγῶν αὐτοῦ· καὶ γ) περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἀξίας του.

<sup>2</sup>) Βλ. περὶ τούτων K. K r u m b a c h e r, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας κατὰ μετὰ μείωσιν ὑπὸ Γεωργίου Σωτηριάδου τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1897 σ. 810-814.

<sup>3</sup>) Βλ. περὶ τούτων πρὸ παντὸς D. R u s s o, Studi Istorice Greco-Romane. Opere postume . . . t. I, Bucuresti 1939 σ. 58-62 καὶ 68-86. Τὴν λοιπὴν πλουσίαν βιβλιογραφίαν βλ. παρὰ G y u l a M o r a v e s i k, Byzantinoturcica. I. Die byzantinische Quellen der Geschichte der Türkvölker. Budapest 1942 σ. 128-129 καὶ 246-248.

<sup>4</sup>) Βλ. D. R u s s o, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 87-91. Τὸ βιβλίον, ὡς ἀποδεικνύει ἐνταῦθα ὁ Ροῦσσος, ἐτυπώθη οὐχὶ τῷ 1637, ὡς ἀναγράφεται εἰς τὴν προμετωπίδα του, ἀλλὰ μόλις τῷ 1650.

<sup>5</sup>) Ν. Γ. Σ β ο ρ ῶ ν ο υ, Ἰωάννης Στάνος, «Ἀθηνᾶ» τόμ. 49 (1939) σ. 233 - 242.

<sup>6</sup>) Ἡ γεγικωτέρα συνθετικὴ ἐργασία τοῦ Σ π υ ρ. Λ ά μ π ρ ο υ «Αἱ ἱστορικαὶ μελέται ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα τῆς παλιγγενεσίας μετὰ προεισαγωγῆς περὶ τῶν ἑλληνικῶν ἱστορημάτων ἐπὶ Τουρκοκρατίας» ἡ περιλαμβανομένη εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. Η' κατάλοιπον αὐτοῦ (πρβλ. «Νέον Ἑλληνομνήμονα» τόμ. 14 [1917] σ. 208 - 209 καὶ 267 - 269) παραμένει δυστυχῶς ἀνέκδοτος.

<sup>7</sup>) Βλ. Ν. Γ. Σ β ο ρ ῶ ν ο υ, ἐνθ. ἄνωτ. σ. 340.

<sup>8</sup>) Ἐφεξῆς ἡ «Ἐπιτομὴ τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας» θὰ δηλοῦται διὰ τῆς βραχυγραφίας «Ἐπιτομή». Πλήρη τὴν ἐπιγραφὴν αὐτῆς βλ. κατωτέρω σ. 296.

<sup>9</sup>) Ὀλίγαι κρίσεις μόνον περὶ τοῦ ἔργου ἐξηνέχθησαν κατὰ καιροὺς, ὧν τὰς

#### Α. ΧΡΟΝΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ «ΕΠΙΤΟΜΗΣ»

Ἡ «Ἐπιτομή» συνεγράφη ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου, κατὰ τὸν βιογρά-  
φον αὐτοῦ Δοσίθεον Ἱεροσολύμων<sup>10</sup>, ἐν τῇ μονῇ τοῦ Σινᾶ μετὰ τὴν  
ἐπάνοδον αὐτοῦ ἐκ Μολδοβλαχίας, ὅπου εἶχε σταλῇ, ἵνα προκαλέσῃ  
τὴν ἐπέμβασιν τοῦ ἡγεμόνος Βασιλείου Λούπου ὑπὲρ τῶν Σιναϊτῶν  
εἰς τὴν μετὰ τοῦ Ἀλεξανδρείας Ἰωαννικίου διένεξίν των, ἃρα οὐχὶ  
πρὸ τοῦ 1651, ὅτε εὐρίσκομεν εἰσέτι τὸν Νεκτάριον ἐν Κωνσταντινου-  
πόλει συνεχίζοντα τὰς ἐνεργείας του ὑπὲρ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως καὶ  
μνημονευόμενον εἰς πατριαρχικὸν γράμμα τοῦ ἔτους τούτου<sup>11</sup>.

κυριωτέρας σημειοῦμεν ἐνταῦθα.

Πρῶτος περὶ τὸ 1720 ὁ Δημήτριος Προκοπίου, Ἐπιτετημένη ἐπαρί-  
θμησις τῶν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα λογίων Γραικῶν κλπ. (παρὰ J o h.  
A l b. F a b r i c i i, Bibliotheca Graeca, ἔκδ. H a r l e s τόμ. XI, Hamburgi  
1808 σ. 527, καὶ ἀνατύπ. ἐν Κ. Ν. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη τόμ. Γ',  
ἐν Βενετίᾳ 1872 σ. 485) χαρακτηρίζει τὴν «Ἐπιτομήν» ἥ, ὡς ὀνομάζει ταύτην,  
«τὴν τῶν Αἰγυπτίων καὶ Σαρακηνῶν ἱστορίαν» ὡς «βιβλίον περιεργότατον, ἐν ᾧ  
ἐστὶν ἰδεῖν τῷ βουλομένῳ ἀναγνίσκειν λείψανα παλαιᾶς Ἀρχαιολογίας, ἃ περὶ ἀνελέξατο  
ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων βιβλίων, καὶ μάλιστα τῶν Ἀραβικῶν τῆς ἀξιολόγου βιβλιο-  
θήκης τοῦ ἐν τῷ ὄρει τοῦ Σινᾶ βασιλικοῦ μοναστηρίου, ἡνίκα διεῖπε τὸν ἐκεῖσε θρό-  
νον». Ὁ Κ. Ν. Σάθας, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, ἐν Ἀθήναις 1868 σ. 320,  
γράφων ὅτι εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Νεκταρίου «καταδεικνύεται εὐρυμάθεια ἀξίε-  
παινος», προσθέτει: «Ἰδίως δὲ ἡ Ἱεροκοσμικὴ Ἱστορία καθίσταται λίαν πολύτιμος  
διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἡμετέρου ἔθνους ὡς περιέχουσα γεγονότα ἀπὸ ἀραβικῶν πηγῶν  
ληφθέντα καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀμνημόνευτὰ παρ' ἄλλοις ἱστορικοῖς». Ἐκ δὲ τῶν  
νεωτέρων ὁ Κωνστ. Ν. Παπαμιχαλόπουλος, ἼΙ μονὴ τοῦ ὄρους Σινᾶ,  
Ἀθήναι - Κάϊρον 1932 σ. ι' τοῦ προλόγου γράφει: «Τὸ βιβλίον, περιεργότατον  
καὶ λίαν ἐνδιαφέρον διὰ τὰς ἐν αὐτῷ ἀπείρους εἰδήσεις καὶ λεπτομερεῖς πληροφο-  
ρίας περὶ τῆς ἀραβικῆς Ἱστορίας καὶ τῶν σιναϊτικῶν πραγμάτων ἰδιαιτέρως, προ-  
ῆλθεν ἐκ μακροτάτης μελέτης ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Σινᾶ Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων  
συγγραφέων . . . πολλαὶ δεκάδες σοφῶν βιβλίων τῆς σήμερον δὲν ἰσοφαρίζουσι πρὸς  
ὀλίγας σελίδας ἐκείνου. Ἰδίως τὰ περὶ τοῦ Σινᾶ . . . εἰσὶν ἐκτεθειμένα μετὰ βαθυτά-  
της εὐσεβείας, πληροσιότητος γνώσεως, μετὰ φιλοστοργίας, μετ' ἀκριβείας, μετ' ἀγά-  
πης, ὡς δὲ γράφονται πλέον βιβλία . . . » κλπ.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ὀλίγων, οὐδὲν ἄλλο σημαντικὸν ἐγγράφη, καθ' ὅσον  
γνωρίζομεν, περὶ τῆς «Ἐπιτομῆς».

<sup>10)</sup> Ἡ ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου συνταχθεῖσα βιογραφία τοῦ Νεκταρίου, ἥτις ἀπο-  
τελεῖ τὴν κυριωτέραν περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ πηγήν, εἶναι συνεκδεδομένη μετὰ  
τοῦ ἔργου τοῦ Νεκταρίου, Περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα ἀντίρρησης, ἐν  
Ἰασίῳ 1682 σ. 4, ἀνετυπώθη δὲ καὶ ὑπὸ É m i l e L e g r a n d, Biblio-  
graphie Hellénique . . . au XVII siècle, τόμ. 2, Paris 1894 σ. 404-407.

<sup>11)</sup> Παρὰ Καλλιν. Δελικάνη, Τὰ ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ πατριαρχικοῦ  
ἀρχαιοφυλακείου σωζόμενα ἐπίσημα ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα τὰ ἀφορῶντα εἰς  
τὰς σχέσεις τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου κλπ. [=τόμ. Β'], ἐν Κωνσταντινου-  
πόλει 1904 σ. 358-361.

Ἀκριβέστερον δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς τοῦ ἔργου ἐκ τῶν ἀκολουθῶν ἐνδείξεων: Ἐν σ. 221 τῆς «Ἐπιτομῆς» ὁ Νεκτάριος ἀναφέρει ὅτι μετὰ τὸν Ἰωαννίκιον ἐγένετο πατριάρχης Ἀλεξανδρείας «ὁ νῦν κύρ Παῖσιος», ὅστις γνωρίζομεν ὅτι ἐχειροτονήθη τῇ 15 Ὀκτωβρίου 1657<sup>12</sup>. Ἐξ ἄλλου ἐν σ. 223 ἀναφέρει ὡς διατελοῦντα τότε εἰσέτι ἀρχιεπίσκοπον τοῦ Σινᾶ τὸν Ἰωάσαφ, περὶ οὗ εἶναι γνωστὸν ὅτι ἀπεβίωσε τῇ 5 Μαΐου 1660<sup>13</sup>, διεδέχθη δὲ τοῦτον αὐτὸς ὁ Νεκτάριος. Μεταξὺ ἄρα τῶν δύο τούτων χρονολογιῶν συνεγράφη τὸ ἔργον. Ἔτι δὲ ἀκριβέστερον δύνανται νὰ ὁρισθῶσιν ὡς χρόνος ἀποπερατώσεως τῆς συγγραφῆς τοῦ ἔργου τὰ ἔτη 1659-1660 ἐκ τοῦ ἐν τέλει αὐτοῦ (σ. 434) μνημονευομένου περιστατικοῦ, καθ' ὃ «... ἀπ' ἐδῶ καὶ ὁ κ τ ὠ χ ρ ὀ ν ο υ ς ... ἐσηκώθη κάποιος χαρατζάρης τῆς Ρούμελης λεγόμενος Ντελῆς Μπουραζέρης, καὶ ἔβγαλεν ἀπὸ τὴν Βασιλείαν χατσερίφι νὰ βάλῃ εἰς χαράτζι δλα τὰ μοναστήρια καὶ καλογήρους. Καὶ ἤθελε γένει μέγα κακὸν νὰ ἐρημώσουσιν δλα τὰ μοναστήρια, ἐὰν ὁ πατριάρχης, ὁ τότε κύρ Ἰωαννίκιος ὁ Λίνδιος, μὲ μερικοὺς ἀρχιερεῖς ... ἐβγαίνοντας εἰς τὸν Μουφτιῆν δὲν ἤθελεν ἐμποδίσαι τὴν ὁρμὴν αὐτοῦ τοῦ Ντελῆ Μπουραζέρη...» κλπ. Τὸ περιστατικὸν τοῦτο, ἂν καὶ δὲν εἶναι εἰς ἡμᾶς ἄλλοθεν γνωστὸν, δέον ν' ἀναχθῇ πάντως εἰς τὴν δευτέραν πατριαρχίαν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰωαννικίου τοῦ Λινδίου, ἦτοι εἰς τὰ ἔτη 1651-1652<sup>14</sup>, ὅθεν διὰ τῆς προσθήκης τῶν ὀκτὼ ἐτῶν ὀδηγούμεθα εἰς τὰ ἔτη 1659-1660<sup>15</sup>.

<sup>12</sup>) Κωνστ. Ἀμάντου, Σιναϊτικὰ μνημεῖα ἀνέκδοτα, ἐν Ἀθήναις ἀ. ἔ. [=1928] σ. 42· πρβλ. καὶ Χρυσόστομου Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας (62-1934), Ἀλεξάνδρεια 1935, σ. 710.

<sup>13</sup>) Κατὰ σημείωμα δημοσιευθὲν ὑπὸ Κ. Ἀμάντου, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 4.

<sup>14</sup>) Βλ. Μανουῆλ Ί. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀ. ἔ. [=1890] σ. 578-579. Αἱ χρονολογίαι 1646-8 τῆς πρώτης καὶ 1653-4 τῆς τρίτης πατριαρχίας τοῦ Ἰωαννικίου (βλ. Γεδεών, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 574-576 καὶ 582) δέον ν' ἀποκλεισθῶν, διότι οὐδετέρω τούτων ἀπέχει ὀκταετίαν ἀπὸ τοῦ 1657-1660, ἦτοι τῶν κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἀσφαλῶν χρονικῶν ὁρίων τῆς συγγραφῆς τῆς «Ἐπιτομῆς».

<sup>15</sup>) Ὁ Κ. Ν. Παπαμιχαλόπουλος, Ἡ μονὴ τοῦ ὄρους Σινᾶ, Ἀθῆναι-Κάϊρον 1932, σ. 343, ἀφορμώμενος ἐκ τοῦ ἀνωτέρω χωρίου τῆς «Ἐπιτομῆς» (πρβλ. καὶ σ. 299, ἐνθα παραθέτει τοῦτο καὶ τοποθετεῖ τὸ γεγονὸς περὶ τὸ 1650), ἀποφαίνεται ὅτι τὸ ἔργον ἐγράφη «περὶ τὸ ἔτος 1658, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν ἐν τῇ σελ. 454 τῆς πρώτης ἐκδόσεως γραφομένων», ἄνευ τινὸς ὅμως ἐξηγήσεως ἢ αἰτιολογίας. Ὅλως δ' ἐσφαλμένως ὁ Κ. Σάθας, Ἡ ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν διαθήκη Μωάμεθ τοῦ προφήτου καὶ τὸ χάτη-σερίφιον τοῦ Σουλτάνου Σελήμ («Χρυσάλλις» Γ' [1865] σ. 610), ἀναφέρων τὴν αὐτὴν περὶ Μπουραζέρη εἰδησιν τοῦ Νεκταρίου, τοποθετεῖ τὸ γεγονὸς τοῦτο βραδύτερον, περὶ τὸ 1670.

Ὅτι ἄλλως τε ὁ Νεκτάριος συνέγραψε τὴν «Ἐπιτομήν» καθ' ὃν χρόνον διετέλει εἰσέτι Σιναΐτης ἱερομόναχος καὶ πρὸ τῆς εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῶν Ἱεροσολύμων, ἀρχομένου τοῦ 1661, ἀνόδου αὐτοῦ<sup>16</sup>, προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ ὅλου ἔργου, ἀποτελοῦντος, κατὰ κύριον λόγον, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἱστορίαν καὶ περιγραφὴν τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ, καὶ δὴ ἐκ τοῦ τρόπου τῆς διαπραγματεύσεως ὠρισμένων κεφαλαίων, ἰδίᾳ τῶν περὶ τῆς αὐτονομίας τοῦ Σινᾶ καὶ τῆς ἀπὸ τοῦ πατριαρχείου Ἱεροσολύμων ἀνεξαρτησίας αὐτοῦ (σ. 176-183 καὶ 215-221), ζητημάτων, περὶ ὧν δὲν ἐφρόνει πλέον τὰ αὐτὰ ὁ Νεκτάριος ἀφ' οὗ ἐγένετο πατριάρχης Ἱεροσολύμων. Φαίνεται μάλιστα ὅτι ὄχι μόνον ἀπεπεράτωσεν, ἀλλὰ καὶ ἀπέστειλε πρὸς ἐκτύπωσιν τὸ ἔργον πρὸ τοῦ 1661 εἰς Βενετίαν, διότι ἄλλως θὰ ἀπῆλειπεν ἢ θὰ ἐτροποποιεῖ τὰ κεφάλαια ταῦτα. Ἐπειδὴ δὲ παρῆλθον ἔκτοτε ὑπὲρ τὰ δέκα ἔτη καὶ τὸ βιβλίον δὲν ἐξετυποῦτο, ἀπολέσας τέλος πᾶσαν περὶ ἐκδόσεως αὐτοῦ ἐλπίδα, ἦναγ' κάσθη ὁ συγγραφεὺς νὰ παρακαλέσῃ δι' ἐπιστολῆς του ἀπὸ 1672 τὸν φίλον καὶ συμπατριώτην αὐτοῦ (Κρητὰ) μητροπολίτην Φιλαδελφείας Μελέτιον Χορτάτζην, ὅπως μεριμνήσῃ «... ἐπανελθεῖν εἰς ἡμᾶς ὁ περὶ παλαιότερον ἱστορικὸν βιβλίον αὐτοῦ πεπόμενα· ἕτερον γὰρ ἀντίγραφον οὐκ' ἔμεινεν παρ' ἡμῖν...»<sup>17</sup>, πληροφορῶν αὐτὸν ὅτι καὶ προηγουμένως εἶχε γράψῃ εἰς αὐτόν, καθὼς «καὶ πρὸς τὸν ἐντιμώτατον καὶ ἐπιφανέστατον ἄρχοντα τὸν Γκαγιάννην», περὶ τοῦ αὐτοῦ πιθανῶς ζητήματος. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἔσχεν, ὡς φαίνεται, εὐνοϊκὸν ἀποτέλεσμα καὶ ἡ ἐκτύπωσις τοῦ βιβλίου ἤρχισε, διότι εἰς μεταγενεστέραν του ἐπιστολὴν ἀπὸ 1674 («μεταγεινιῶνος ἐβδόμη ἱσταμένου») ἔγραφεν ὁ Νεκτάριος πρὸς τὸν Χορτάτζην<sup>18</sup>: «Περὶ μὲν δὴ τοῦ τυποῦ μόνου ἱστορικοῦ βιβλίου ἐδηλώσαμεν σοι σαφέστερον ἐν τοῖς προτέροις, ἅμα καὶ τῷ εὐγενεστάτῳ καὶ φιλοχρίστῳ κυρίῳ Μάρκῳ τῷ Καγιάννῃ<sup>19</sup> καὶ πλειόνων χρεῖαν μὴ εἶναι διέγνωμεν».

Ἡ ἐκτύπωσις ἐν τούτοις τοῦ βιβλίου δὲν εἶχε περατωθῇ εἰσέτι,

<sup>16</sup>) Ὁ Νεκτάριος ἐχειροτονήθη πατριάρχης Ἱεροσολύμων τῇ 7 Ἀπριλίου 1661 κατ' ἰδιόγραφον αὐτοῦ σημείωμα δημοσιευθὲν τὸ πρῶτον ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου-Κερამέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας τόμ. Β', ἐν Πιερουπόλει 1894, σ. 280.

<sup>17</sup>) Νεκταρίου πατριαρχου Ἱεροσολύμων αὐτόγραπτοι 5 ἐπιστολαὶ ἐκδίδοντος Μανουὴλ Ἰ. Γεδεώ, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1913, σ. 16. Ὁρθῶς εἰκάζει ὁ Γεδεώ, αὐτόθι σ. 27, ὅτι τὸ ἐν τῇ ἐπιστολῇ ἀναφερόμενον «ἱστορικὸν βιβλίον» εἶναι ἡ «Ἐπιτομή».

<sup>18</sup>) Αὐτόθι σ. 18.

<sup>19</sup>) Ὁ Μάρκος Καγιάννης ἦτο καὶ αὐτὸς Κρητὴς ἐκ Ῥεθύμνου, ἐκ τῶν ἐπιφανῶν δὲ μελῶν τῆς ἐν Βενετίᾳ Ἑλληνικῆς Κοινότητος, περὶ οὗ πολλὰς εἰδήσεις συνεκέντρωσεν ὁ Γεδεώ, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 28-31.

ὅτε ἀπεβίωσεν ὁ Νεκτάριος (14/15 Ἰουλίου 1676)<sup>20</sup>, ἐκυκλοφόρησε δὲ τοῦτο μόλις τὸ ἐπόμενον ἔτος 1677 εἰς πρώτην ἔκδοσιν<sup>21</sup>, ἣν οἱ τυπογράφοι ἀδελφοὶ Νικόλαος καὶ Λεοντάρης οἱ Γλυκεῖς ἀφιέρωσαν εἰς τὸν τότε ἡγεμόνα τῆς Μολδαβίας Ἀντώνιον Ρωσσέτον<sup>22</sup>, ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τε τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ βιβλίου καὶ τῆς ἐν ἀρχῇ (φ. 2 το-νο) πρὸς τοῦτον ἀφιερωτικῆς αὐτῶν ἐπιστολῆς χρονολογουμένης ἀπὸ 1677 καὶ συνταχθείσης, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὑπὸ τοῦ ἐπιμελητοῦ τῆς ἐκδόσεως, Κρητὸς καὶ τούτου, Ἀμβροσίου Γραδενίγου<sup>23</sup>.

Ἡ πρώτη αὕτη ἔκδοσις τῆς «Ἐπιτομῆς» φέρει τὴν ἐπιγραφὴν : « + ΕΠΙΤΟΜΗ ΤΗΣ ΙΕΡΟΚΟΣΜΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, Εἰς πέντε μερισθεῖσα Τμήματα, ὧν τὰ μὲν Τρία πρῶτα ἐν συντομίᾳ διαλαμβάνουσιν, οὐ μόνον τὰ τοῦ Ἀγίου Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὰ τοῦ ἐκεῖθεν ὠκοδομηθέντος Θεοδοξάστου Μοναστηρίου. Τῶν δ' ὑστέρων, τὸ μὲν περιέχει τὰ τῶν Βασιλέων πάσης γῆς Αἰγύπτου μέχρι Μωάμεθ καὶ τῶν Διαδόχων αὐτοῦ ἕως Σουλτὰν Σελήμ. Τὸ δὲ περὶ τοῦ αὐτοῦ Σελήμ, καὶ περὶ τῆς μάχης, ἣν ἤγειρε κατὰ Περσῶν. Ἔτι δὲ περὶ τῆς Αἰρέσεως τοῦ Τεχέλ, νέου Προφήτου τῶν Περσῶν, πραγματεύεται. Ἐκαστον τῶν Τμημάτων ἔχει τὸν αὐτοῦ Πίνακα. Προσέτι ἕτερός τις Πίναξ τινῶν ἀναγκαίων Σημειώσεων ὑπάρχει, πρὸς περιεργίαν καὶ ὠφέλειαν τῶν Ἀναγνωστῶν. Συγγραφεῖσα παρὰ τοῦ Μακαριωτάτου πρώην Ἱεροσολύμων Πατριάρχου, Νεκταρίου τοῦ Κρητοῦ<sup>24</sup> καὶ μετὰ πλείστης ἐπιμελείας διορθωθείσα παρὰ τοῦ Σοφωτάτου καὶ Πανοσιωτάτου Ἀμβροσίου Γραδενίγου, ὁμοίως τοῦ ἐκ Κρήτης, Ἀββᾶ καὶ Βιβλιοφύλακος τῆς τῶν Ἐνετῶν Γαληνοτάτης Ἀρι-

<sup>20</sup>) Ἡ χρονολογία τοῦ θανάτου τοῦ Νεκταρίου παρέχεται ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου εἰς τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν (σημ. 10) βιογραφίαν αὐτοῦ καὶ εἰς τὸ ἔργον τοῦ αὐτοῦ Δ ο σ ι θ έ ο υ Ἱ ε ρ ο σ ο λ ύ μ ω ν, Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, ἐν Βουκουρεστίῳ 1715, τόμ. 2 σ. 1226.

<sup>21</sup>) Ἡ ἄδεια τῆς ἐκτυπώσεως χρονολογεῖται ἀπὸ 15 Ἰουλίου 1677 (Ἐ. I, e g r a n d, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 339).

<sup>22</sup>) Οὗτος ἡγεμόνευσε τῆς Μολδαβίας ἀπὸ τοῦ 1675-1678· βλ. A. X é n o p o l, Histoire des Roumains de la Dacie Trajane, depuis les origines jusque à l'union des principautés en 1859, τόμ. II, Paris 1896, σ. 84. Ὁ X é n o p o l, αὐτόθι σ. 176, γράφει ὅτι δαπάναις τοῦ ἡγεμόνος τούτου ἐγένετο ἡ ἔκδοσις τῆς «Ἐπιτομῆς» (ἣν καλεῖ «éléments de l'histoire universelle») τοῦτο ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν μετ' ἀπολύτου βεβαιότητος ἐκ μόνης τῆς εἰς αὐτὸν ἀφιερώσεως τοῦ βιβλίου.

<sup>23</sup>) Ἡ ἐπιστολὴ διετηρήθη ἀπαράλλάκτως ἀνατυπούμενη εἰς πάσας τὰς μετέπειτα ἐπανεκδόσεις τοῦ ἔργου· βλ. ταύτην καὶ παρὰ Ἐ. L e g r a n d, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 338 - 339.

<sup>24</sup>) Οὕτως εἰς τὴν πρώτην ταύτην ἔκδοσιν· εἰς τὰς ἐφεξῆς ἔχει διορθωθῇ : Κρητός.

στοκρατίας. Ἀφιερωθεῖσα Τῷ Γαληνοτάτῳ πάσης Μολδοβλαχίας Καθηγεμόνι, Κυρίῳ Κυρίῳ, Ἰωάννῃ Ἀντιωνίῳ τῷ Θεοσεβεστάτῳ Βωιβόνδα. Ἐνετίησι, Κατὰ τὸ ἀχοζ' Ἔτος τὸ Σ[ωτή]ριον. Παρὰ Νικολάῳ τῷ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων. *Con licenza de' Superiori, e privilegio*».

Πλὴν τῆς πρώτης ταύτης ἐκδόσεως τῆς γενομένης τῷ 1677 ἐν Βενετίᾳ παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ καὶ ἐπιμελείᾳ τοῦ Γραδενίγου<sup>25</sup>, τὸ βιβλίον ἔσχεν ἑτέρας πέντε ὁμοίως ἐπιγραφομένας ἐκδόσεις τυπωθείσας πάσας ὡσαύτως παρὰ Γλυκεῖ. Δευτέρα ἐκδοσις εἶναι ἡ τοῦ 1729 ἐπιμελείᾳ Ἀλεξάνδρου Καγκελλαρίου<sup>26</sup>, τρίτη ἡ τοῦ 1758 ἐπιμελείᾳ Σπυρίδωνος Μήλια<sup>27</sup>, τετάρτη ἡ τοῦ 1770 ἐπιμελείᾳ τοῦ αὐτοῦ<sup>28</sup>,

<sup>25</sup>) Περιγραφὴν ταύτης, ἣν, ἐκτάκτου σπανιότητος οὖσαν, δὲν εἶδομεν, βλ. παρὰ Ἐ. L e g r a n d, ἐνθ' ἄνωτ. ἀρ. 537, σ. 337-339. Κατὰ τὸν Legrand σύγκειται ἐκ φύλλων 9 ἄνευ ἀριθμήσεως καὶ 438 σελίδων (οὐχὶ δὲ 448, ὡς φέρεται ἐν αὐτῇ ἔνεκα σφάλματος δεκάδος περὶ τὴν ἀρίθμησην τῶν σελίδων, ἥτις μεταπηδᾷ ἀπὸ 329 εἰς 340 συνεχιζομένη εἰτα κανονικῶς). Βιβλιογραφικὴ ἀναγραφὴ αὐτῆς καὶ παρὰ V. B e n e s e v i c, Monumenta Sinaitica archaeologica et palaeografica, fasciculus I, Petropoli 1925, σ. XXVIII (ἀριθ. 326).

<sup>26</sup>) Ἐ. L e g r a n d, Bibliographie Hellénique... au XVIII siècle, τόμ. 2, Paris 1928 ἀριθ. 190\*, σ. 225-226. Ἀντίτυπον αὐτῆς εὑρεται εἰς τὴν Ἑθνικὴν Βιβλιοθήκην (Ἱστορ. 3508, 40). Εἰς τὴν αὐτόθι περιγραφὴν (τὴν γενομένην ὑπὸ τῶν L. P é t i t καὶ H. P e r n o t) προσθετέον, ὅτι ἡ ἐκδοσις αὕτη ἔχει, ὡς καὶ ἡ πρώτη, σελίδας πράγματι 438 καὶ οὐχὶ 458, διότι ἐκ σφάλματος 20 σελίδων ἡ σελίδωσις μεταπηδᾷ ἀπὸ τοῦ 432 εἰς 453 καὶ συνεχίζεται εἰτα κανονικῶς μέχρι τοῦ 458· ἐπίσης ὅτι, προφανῶς ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει σφάλματος (βλ. τὴν προηγουμένην ὑποσημείωσιν), εἰς τὰς σελ. 329-336 ὑπάρχει σάλος περὶ τὴν ἀρίθμησην τούτων, ἥτις ὅμως ἀποκαθίσταται κανονικὴ καὶ ἄνευ δημιουργίας σφάλματος ἀπὸ τῆς σ. 336 κ.εξ. (329, 340, 341, 332, 333, 344, 345, 336)· καὶ τέλος ὅτι καὶ εἰς τὴν ἐκδοσιν ταύτην ὑπάρχει ἐκτὸς κειμένου χάρτης τῆς Παλαιστίνης (τὸ ἀντίτυπον τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης ἔχει τοῦτον ἔναντι τῆς σελίδος 173, ἐν ᾧ ἡ θέσις αὐτοῦ εἶναι ἔναντι τῆς σ. 69, ὡς εὑρεται εἰς τὴν πρώτην ἐκδοσιν). Ταῦτα πάντα πείθουν ὅτι ἡ δευτέρα αὕτη ἐκδοσις εἶναι πανομοιότυπος πρὸς τὴν πρώτην. Πρὸς δὲ τὴν δευτέραν πάλιν πανομοιότυποι εἶναι, ὡς ἐβεβαιώθημεν ἐξ ἰδίας ἀντιβολῆς, αἱ δύο ἐπόμεναι ἐκδόσεις γ' καὶ δ' (1758 καὶ 1770), φέρουσαι ἐπίσης σελίδας 438, στερούμεναι δὲ μόνον τοῦ χάρτου. Τὰ ἀνωτέρω περὶ τὴν σελίδωσιν σφάλματα τῆς δευτέρας ἐκδόσεως, καθὼς καὶ τὰ πλεῖστα τῶν τυπογραφικῶν ἔχουν διορθωθῇ εἰς τὰς ἐπομένας.

<sup>27</sup>) Ἐ. L e g r a n d, ἐνθ' ἄνωτ. ἀριθ. 514\*, σ. 483 (πρβλ. καὶ T o ὕ α ὕ τ ο ὕ, Bibliographie Ioniennne τόμ. I, Paris 1910, ἀριθ. 361, σ. 110-111). Ἀντίτυπον αὐτῆς εἰς τὴν Ἑθν. Βιβλιοθήκην (Θεολ. 9479, 40). Εἰς τὴν ἐκδοσιν ταύτην, ἔχουσιν ὁμαλὴν σελίδωσιν, γίνονται αἱ ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ παραπομπαί.

<sup>28</sup>) Ἐ. L e g r a n d, ἐνθ' ἄνωτ. ἀριθ. 721\*, σ. 115 (πρβλ. T o ὕ α ὕ τ ο ὕ, Bibliographie Ioniennne, ἐνθ' ἄνωτ. ἀριθ. 409, σ. 127-128). Ἀντίτυπον τῆς ἐκδόσεως εἰς τὴν Ἑθν. Βιβλιοθήκην (Θεολ. 9481, 40). Ἐν τῇ ἐκδόσει ταύτῃ σ. 223-

πέμπτη ἢ τοῦ 1783<sup>29</sup> καὶ τελευταία ἢ τοῦ 1805<sup>30</sup>.

Ἐς σημειωθῇ, τέλος, ὅτι τὸ ἔργον φέρεται ἀντιγεγραμμένον καὶ εἰς χειρόγραφα. Οὕτως εὑρίσκεται ὁλόκληρον μὲν εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 544 (1191) τοῦ 18ου (17ου;) αἰῶνος σιναϊτικὸν κώδικα<sup>31</sup>, ἐν ἀποσπάσματι δὲ εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 265 (φ. 7-16) τοῦ 17ου αἰῶνος κώδικα τοῦ *Supplément Grec* τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων<sup>32</sup>. Ἀλλὰ καὶ ὁ εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 42 (φ. 118β-119β) κώδικα τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς φερόμενος ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Νεκταρίου ἀνέκδοτος δῆθεν «*Λόγος ὅτι καὶ τὸ νὰ συγχωρῇ ἁμαρτίας καὶ νὰ διορίζῃ καιροὺς τῶν μετανοούντων ὁ ἱερεὺς εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην διευπλώθη*»<sup>33</sup> οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὸ ἐν «Ἐπιτομῇ» σ. 62-63 ὁμοίως ἐπιγραφόμενον κεφάλαιον (οὗτινος μόνον τὸ τέλος ἔχει παραλειφθῇ), ὡς ἐβεβαιώθημεν καὶ ἐξ ἰδίας ἀντιβολῆς τοῦ κώδικος τούτου πρὸς τὸ ἐκδεδομένον ἔργον. Πάντα ὅμως τὰ ἀνωτέρω χειρόγραφα φαίνονται πηγάζοντα ἐκ τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων καὶ ἐπομένως δὲν ἔχουν σημασίαν διὰ τὴν παράδοσιν καὶ τὴν κριτικὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου τοῦ ἔργου.

224 ἐγένετο μικρὰ προσθήκη περὶ τῶν νεωτέρων ἀπὸ τοῦ Νεκταρίου καὶ ἐντεῦθεν ἀρχιεπισκόπων τοῦ Σινᾶ, ὧν τελευταῖος καταλέγεται «ὁ νῦν κύριος Κύριλλος ὁ ἐκ Χάνδακος . . . , ἀγνθ'». Ἡ προσθήκη αὕτη ἐλήφθη πιθανώτατα ἐκ τῆς τρίτης ἐκδόσεως τῆς «Περιγραφῆς τοῦ Σινᾶ» (ἐν Βενετίᾳ 1768, σ. 56-57), περὶ ἧς βλ. κατωτέρω σημ. 154, διετηρήθη δὲ καὶ εἰς τὰς λοιπὰς μεταγενεστέρας ἐκδόσεις ἀπαράλλακτος. Αἱ ἐν αὐτῇ ὅμως χρονολογίαι περὶ τῶν μεταγενεστέρων ἀρχιεπισκόπων δὲν εἶναι πάντοτε ἀκριβεῖς· βλ. Κ. Ἀμάντου, Σιναϊτικὰ μνημεῖα ἀνέκδοτα σ. 63, 70, 81-2 καὶ Μανουήλ Ί. Γεδεών, Ἱστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ πενήτων, τεῦχος πρῶτον, ἐν Ἀθήναις 1939, σ. 60.

<sup>29</sup>) *Legrand*, ἐνθ' ἀνωτ. ἀριθ. 1100\*, σ. 402-403. Ἡ ἔκδοσις ἔχει μόνον 412 σελίδας, μεγαλυτέρου σχήματος τοῦ τῶν προηγουμένων ἐκδόσεων, εἶναι δὲ σπανία σχεδὸν ὅσον καὶ ἡ πρώτη. Ἀντίτυπον αὐτῆς εἶδομεν εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Βουλῆς.

<sup>30</sup>) Δημητρ. Σ. Γκίνη καὶ Βαλερίου Γ. Μέξα, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, τόμος πρῶτος 1800-1839, ἐν Ἀθήναις 1939 (Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμος 11ος) ἀριθ. 338, σ. 56. Ἡ ἔκδοσις εἶναι πανομοιότυπος πρὸς τὴν προηγουμένην τοῦ 1783, ἐκ σελίδων ἐπίσης 412. Ἀντίτυπον αὐτῆς εἰς τὴν Ἑθν. Βιβλιοθήκην (Θεολ. 9483, 40).

<sup>31</sup>) *Catalogus codicum manuseriptorum graecorum qui in monasterio Sanctae Catharinae in monte Sina asservantur . . . edidit V. Benesevic, Petropoli, τόμ. I, 1911, σ. 447. Τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως δὲν ἀναφέρεται, ἡ σημειουμένη ἐπιγραφὴ ὅμως, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος εἶναι τὰ αὐτὰ πρὸς τὰ ἐν τῇ «Ἐπιτομῇ» τοῦ Νεκταρίου.*

<sup>32</sup>) *Henri Omont, Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale, troisième partie, Paris 1888, σ. 240.*

<sup>33</sup>) Σπ. Λάμπρου, Κώδικες τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, «Νέος Ἑλληνομνήμων» τόμ. 2 (1905), σ. 361.

## Β'. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΚΑΙ ΠΗΓΑΙ ΤΗΣ «ΕΠΙΤΟΜΗΣ»

Ἡ «Ἐπιτομή τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας» ἀναφέρεται, ὡς ἤδη ἐλέχθη, κατὰ κύριον λόγον εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ περιγραφὴν τῆς μονῆς καὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ περιεχομένην εἰς τὰ τμήματα Β' καὶ Γ' τοῦ ἔργου. Τὰ λοιπὰ ἐκ τῶν πέντε τμημάτων τούτου περιέχουν ὕλην ἐμμέσως μόνον ἢ καὶ σχεδὸν οὐδόλως σχετιζομένην πρὸς τὸ κύριον θέμα, ἥτοι τὸ μὲν Α' τὰ τοῦ βίου τοῦ Μωϋσέως, τὸ Δ' τὴν ἱστορίαν τῆς Αἰγύπτου ἔκπαλαι μέχρι τοῦ σουλτάνου Σελήμ τοῦ 1ου καὶ τὸ Ε' τὰ κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1517 κατάκτησιν αὐτῆς ὑπὸ τούτου. Ἐκ τούτου διακαιολογεῖται ἡ εὐρύτης τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἔργου ὡς ἱστορίας καθόλου, ἣν ὁ συγγραφεὺς ὀνομάζει «Ἱεροκοσμικήν», διότι ἐκ τῶν πέντε τμημάτων αὐτῆς τὰ μὲν τρία πρῶτα ἀνήκουν εἰς τὴν «ἱεράν», τὰ δὲ δύο τελευταῖα εἰς τὴν «κοσμικήν» (τὴν κατ' ἀντιδιαστολὴν δηλ. πρὸς τὴν «ἱεράν») ἱστορίαν<sup>84</sup>.

Πρὸς συγκρότησιν τοῦ ἔργου ὁ Νεκτάριος ἐχρησιμοποίησε τὴν πλουσιωτάτην εἰς βιβλία, ἀλλ' ἰδίως εἰς ἀνέκδοτα χειρόγραφα βιβλιοθήκην τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ, οὕτω δὲ συνεκέντρωσεν ὕλην ἀξιόλογον καὶ ποικιλωτάτην ἐκ πολλῶν ἐκδεδομένων καὶ ἀνεκδότων πηγῶν. Τῶν πηγῶν τούτων τὴν ἐρευναν θὰ ἐπιχειρήσωμεν κατωτέρω, προβαίνοντες εἰς λεπτομερεῖ ἀνάλυσιν τῶν περιεχομένων τοῦ βιβλίου κατὰ τὴν ἐν αὐτῷ σειρὰν καὶ κατὰ τὴν εἰς τμήματα διαίρεσιν αὐτοῦ.

ΤΜΗΜΑ Α' (σ. 5-74). Ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸ τμήμα Α' προβαίνει εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τοῦ βίου τοῦ Μωϋσέως λαβόντος τὰς δέκα ἐντολὰς ἐπὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ<sup>85</sup>.

Καὶ τὰ μὲν ἀπὸ σ. 8-51 ἐκτιθέμενα περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Μωϋσέως ἐπαναφορᾶς τῶν Ἑβραίων ἐξ Αἰγύπτου εἰς τὴν πατρίδα των μέχρι τῆς λήψεως τῶν δέκα ἐντολῶν ἐπὶ τοῦ Σινᾶ<sup>86</sup> εἶναι εἰλημμένα ἐκ τῆς Ἑξόδου (κεφ. α'-λδ') τῆς Παλ. Διαθήκης, τὰ δὲ περὶ τοῦ μωσαϊκοῦ

<sup>84</sup>) Τὸ ἔργον χαρακτηρίζεται καὶ ὡς «Ἐπιτομή», διότι, ὡς θὰ ἴδωμεν, πολλάι πηγαὶ παρατίθενται κατ' ἐπιτομήν. Ὁ ὅρος οὗτος ἄλλως τε εἶναι συνήθης καὶ εἰς τὰς παλαιότερας χρονογραφίας.

<sup>85</sup>) Τοῦτο πράττει, ὡς λέγει ἐν προοιμίῳ σ. 4, «... ἐπειδὴ ἀπὸ θλούς τοὺς ἁγίους ἄνδρας ὁποῦ εἰς αὐτὸ [δηλ. τὸ ὄρος Σινᾶ] ἐκατοίκησαν, πρῶτον οἰκιστήν, πολιοῦχον καὶ θαύματα φοβερά καὶ ἐξαισία ἰδόντα καὶ ποιήσαντα ἐν αὐτῷ δὲν εὐρίσκομεν ἄλλον πρωτύτερον ἀπὸ τὸν μέγαν προφήτην Μωϋσῆν».

<sup>86</sup>) Ἐν σ. 24-28 γίνεται λόγος παρεκβατικῶς περὶ τῆς κατὰ τὸ θέρος ἀνψώσεως τῶν ὑδάτων τοῦ Νείλου καὶ τῆς ἐξηγήσεως τοῦ φαινομένου, ἀναφερομένων ἰδίᾳ τῶν γνωμῶν τῶν παλαιῶν τῶν φερομένων παρ' Ἡροδότῳ (βιβλ. Β' κεφ. 19-28) καὶ ἄλλοις, ἀλλὰ καὶ τῆς νεωτέρας ὀρθῆς ἐξηγήσεως τοῦ φαινομένου (βλ. κατωτέρω ἐν τέλει τῆς παρούσης μελέτης).

νόμου ἐν σ. 52 - 67 λεγόμενα ἐξ ἄλλων κεφαλαίων ταύτης σποράδην. Καὶ τὸ τελευταῖον δὲ κεφάλαιον τοῦ τμήματος «Περὶ τῆς ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει τῷ Σινᾷ ὀπτασίας τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ» (σ. 72-74) εἶναι ἐπίσης εἰλημμένον ἐκ τῆς Παλ. Διαθήκης (Γ' Βασιλειῶν κεφ. ιθ'). Εἰς δὲ τὰς ἐνδιαμέσους σελίδας 68-72, πρὸς ἐπεξήγησιν τῆς πορείας τῶν Ἑβραίων ἐπὶ τοῦ χάρτου τῆς Παλαιστίνης τοῦ φερομένου εἰς τὴν α' καὶ β' ἔκδοσιν ἐκτὸς κειμένου, παρατίθεται πίναξ ἐμφαίνων τοὺς διαφόρους σταθμοὺς αὐτῶν κατὰ τὰ ἐν τῇ Γραφῇ. Πηγὴ ἄρα σχεδὸν μοναδική<sup>87</sup> τοῦ τμήματος Α' εἶναι ἡ Παλαιὰ Διαθήκη.

ΤΜΗΜΑ Β' (σ. 75 - 186). Τὸ τμήμα τοῦτο διαλαμβάνει τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν τῷ ὄρει Σινᾷ μοναχῶν καὶ ἀσκητῶν ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων μέχρι καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ιδρύσεως τῆς μονῆς, προσέτι δὲ καὶ τὴν περιγραφὴν ταύτης.

Πρὸς συγκρότησιν τῆς παλαιότερας ἱστορίας τοῦ ὄρους Σινᾷ ὁ Νεκτάριος παραθέτει ἐν μεταφράσει ἐκ τῆς ἀρχαίας εἰς δημώδη γλῶσσαν τὰ κάτωθι δύο συναξάρια :

α') «Βίος καὶ πολιτεία τῶν ἐν Σινᾷ καὶ Ῥαϊθῷ ἀναιρεθέντων ἁγίων πατέρων, συγγραφὴς παρὰ Ἀμμωνίου μοναχοῦ» (σ. 79 - 97). Πρόκειται περὶ τῆς γνωστῆς διηγήσεως Ἀμμωνίου τοῦ Κανωβίτου, ἐλθόντος εἰς Σινᾷ περὶ τὸ 373 χάριν προσκυνήσεως, τῆς σωζομένης εἰς πολλὰ χειρόγραφα<sup>88</sup> καὶ ἐκδοθείσης τὸ πρῶτον ἤδη τῷ 1660 ὑπὸ τοῦ Combefis<sup>89</sup> καὶ β') «Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Νείλου τοῦ ἐπάρχου, Λόγος περὶ τῆς ἀναιρέσεως τῶν ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει Σινᾷ Ἀββάδων καὶ περὶ τοῦ υἱοῦ Θεοδούλου» (σ. 100 - 141)<sup>40</sup>. Ἡ διήγησις αὕτη τοῦ Νείλου

<sup>87</sup>) Ἐνιαχοῦ χρησιμοποιοῦνται μεμονωμένως καὶ ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς. Αἱ εἰς κείμενα καὶ συγγραφεῖς παραπομπαὶ σημειοῦνται συνήθως εἰς τὰ περιθώρια τοῦ βιβλίου, προκειμένου ἰδίᾳ περὶ παρεκβάσεων. Περὶ τῶν τοιούτων ὅμως μικρῶν παρεκβάσεων, αἵτινες ἀπαντοῦν καὶ εἰς ἄλλα τμήματα τοῦ βιβλίου, δὲν ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ γίνῃ λόγος εἰς τὴν παρούσαν μελέτην.

<sup>88</sup>) Πρβλ. προχείρως Σ π υ ρ. Π. Λ ά μ π ρ ο υ, Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἐλληνικῶν κωδίκων, ἐν Κανταβριγίᾳ τόμ. Α' 1895, ἀριθ. 3768.<sub>8</sub> (σ. 380) καὶ τόμ. Β', 1900, ἀριθ. 4708η' (σ. 178), 4869η' (σ. 218), 5807.<sub>37</sub> (σ. 360) καὶ Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη τόμ. Α', ἐν Περουπόλει 1891, ἀριθ. 18.<sub>11</sub> (σ. 78) καὶ 280 (σ. 354).

<sup>89</sup>) F r. C o m b e f i s, Illustrium Christi martyrum lecti triumphī, vetustis Graecorum monumentis consignati, Parisiis 1660, σ. 88-132 (πρβλ. Bibliotheca Hagiographica Graeca, ediderunt Socii Bollandiani, editio altera emendatior . . . Bruxellis 1909, σ. 181). Τὴν λοιπὴν περὶ τῆς διηγήσεως τοῦ Ἀμμωνίου βιβλιογραφίαν βλ. παρὰ V. B e n e s e v i c, Monumenta Sinaitica, fasc. I, σ. VI καὶ L (ἀριθ. 1).

<sup>40</sup>) Μεταξὺ τῶν δύο τούτων διηγήσεων παρεμβάλλει ὁ Νεκτάριος (σ. 98-99)

περὶ τῆς εἰς Σινᾶ δευτέρας ἐπιδρομῆς βαρβάρων φυλῶν (τῆς γενομένης περὶ τὸ 410), ἐκδεδομένη παρὰ Migne, Patrol. Graec. τόμ. 79 σ. 583 - 694, σώζεται καὶ εἰς ἄλλους κώδικας<sup>41</sup> καὶ δὴ καὶ εἰς τοὺς σιναϊτικούς ὑπ' ἀριθ. 341 (512) φ. 111 β - 153 β<sup>42</sup> καὶ 405 (437) φ. 1α - 82α<sup>43</sup>, οὓς πιθανῶς εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ Νεκτᾶριος, μολονότι ἡ ὑπὸ Petr. Possinus γενομένη ἐν Παρισίοις πρώτη ἔκδοσις τῆς διηγήσεως ἐδημοσιεύθη ἤδη τῷ 1639<sup>44</sup> καὶ ἡδύνατο καὶ ταύτην νὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν.

Ὁ συγγραφεὺς μεταβαίνει μετὰ ταῦτα εἰς τὰ κατὰ τὴν ἰδρυσιν τῆς μονῆς (σ. 141-154). Καὶ τὰ μὲν προεισαγωγικῶς ἐν σ. 141-146 ἐκτιθέμενα περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τῇ προτροπῇ τοῦ ἁγίου Σάββα γενομένων ἐν Παλαιστίνῃ ἀνακαινίσεων παραλαμβάνει, καθ' ἃ λέγει ὁ ἴδιος (σ. 145 - 146), ἐκ τοῦ βίου τοῦ Ἀγίου Σάββα<sup>45</sup> κυρίως. Τὰ δὲ ἐν σ. 146 - 154 ἀκολουθῶς ἱστορούμενα περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κτίσεως τῆς μονῆς ἐκθέτει ἔχων ὡς ἀποκλειστικὴν πηγὴν, καθ' ἃ γράφει ἐν σ. 146, καθὼς καὶ ἐν προοιμίῳ σ. 4, τὸν «ἀραβικὸν χρονογράφον», ὃν μετεγλώττισε «δι' ἐρμηνέως εἰς τὸ ρωμαϊκόν» (σ. 141).

Ἀλλὰ τίς ὁ «ἀραβικὸς χρονογράφος» οὗτος; Ὡς θὰ δείξωμεν κατωτέρω πραγματευόμενοι περὶ τοῦ Δ' τμήματος τῆς «Ἐπιτομῆς», εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Νεκτᾶριος, εἰς τὸ τμήμα τοῦτο τοῦλάχιστον, ὀνομάζει

---

ἐνδιαφέρουσιν παράδοσιν «περὶ τοῦ Πύργου ὁποῦ ἡ Ἀγία Ἐλένη ἔκτισεν εἰς τὴν Ἀγίαν Βάτον». Αὕτη σώζεται ἔτι καὶ σήμερον βλ. Νικόδ. Τσέκαν ἐν περιοδ. «Σωτήρ» τόμ. 15 (1892) σ. 121-125.

<sup>41</sup>) Πρβλ. π.χ. Σπ. Λάμπρου, ἐνθ' ἄνωτ. τόμ. Α' ἀριθ. 1852, (σ. 158) 2098, (σ. 180), 3660ζ' (σ. 339) καὶ τόμ. Β' ἀριθ. 4708ζ' (σ. 177-178) καὶ Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, ἐνθ' ἄνωτ. τόμ. Β', 1894, ἀριθ. 142, (σ. 224β) καὶ τόμ. Γ', 1897, ἀριθ. 4 (σ. 25).

<sup>42</sup>) V. Benesevic, Catalogus codicum κτλ. τόμ. I σ. 185.

<sup>43</sup>) Αὐτόθι, σ. 224-225.

<sup>44</sup>) Περὶ τῆς ἐκδόσεως ταύτης (Nili opera quaedam nondum edita, gr. et lat. vulgavit P. Possinus, Parisiis 1639, σ. 1 - 126) βλ. Migne Patrol. Graec. τόμ. 79 σ. 583. Τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν βλ. παρὰ V. Benesevic, Monumenta Sinaitica, fasc. I σ. VI-VII καὶ LI (ἀριθ. 9).

<sup>45</sup>) Ὁ ὑπὸ Κυρίλλου τοῦ Σκυθοπολίτου συγγραφείς βίος τοῦ Ἀγίου Σάββα († 532) ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ J. B. Cotelierius, Ecclesiae graecae monumenta τ. III, Parisiis 1686, σ. 220-376 (πρβλ. Bibliotheca Hagiographica Graeca' σ. 226), ἐκ σιναϊτικοῦ δὲ χειρογράφου ὑπὸ Αὐγουστίνου μοναχοῦ Ἰορδανίτου ἐν περ. «Νέα Σιών» τόμ. 13 (1913) σ. 402-417, 750-765 καὶ τόμ. 14 (1914) σ. 76-89, 165 - 184, 378-393 κλπ. Τὸ σιναϊτικὸν τοῦτο χειρόγραφον (ὑπ' ἀριθ. 494 τοῦ Θ' αἰῶνος) εἶναι πιθανώτατα τὸ καὶ ὑπὸ Νεκταρίου χρησιμοποιηθέν.

«ἄραβικὸν χρονογράφον» (σ. 267, πρβλ. καὶ σ. 301) καὶ χρησιμοποιεῖ ὡς πηγὴν διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀράβων καλιφῶν τὸ Χρονικὸν τοῦ Ἀραβος ἱστορικοῦ al-Makīn. Εἶναι εὐλόγον λοιπὸν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ ἐνταῦθα ὁ Νεκτάριος χρησιμοποιεῖ καὶ ὀνομάζει ἐπίσης «ἄραβικὸν χρονογράφον» τὸν αὐτὸν Makīn. Ἄν ἐπρόκειτο περὶ δύο διαφόρων ἄραβικῶν χρονογραφικῶν ἔργων, ὁ Νεκτάριος θὰ ἐποιεῖτο εἰς τὸ βιβλίον του διάκρισιν τούτων ἀπ' ἀλλήλων, ὅταν τοῦλάχιστον ὁμιλῇ συγχρόνως περὶ ἀμφοτέρων. Ἀλλὰ τὰ ἐν τέλει τοῦ προοιμίου ἐν σ. 4 τῆς «Ἐπιτομῆς» γραφόμενα<sup>46</sup> πείθουν σχεδὸν ὅτι πρόκειται εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις περὶ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ χρονογράφου, ἄρα τοῦ Makīn. Δυστυχῶς δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν περὶ τούτου ἀναμφισβητήτους ἀποδείξεις, διότι τὸ πρῶτον τμῆμα τῆς χρονογραφίας τοῦ Makīn, ἐν ᾧ περιλαμβάνονται καὶ τὰ κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Ἰουστινιανοῦ, παραμένει ἀνέκδοτον. Καὶ τὸ ζήτημα δυσχεραίνεται ἔτι μᾶλλον ἐκ τοῦ ἐξῆς γεγονότος: Τὰ κατὰ τὴν κτίσιν τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ ἱστορούμενα ὑπὸ Νεκταρίου εἶναι ἐκτεθειμένα κατὰ τρόπον ὁμοιότατον, συντομώτερον ὅμως, ὑπὸ ἐτέρου Ἀραβος χρονογράφου, τοῦ Εὐτυχίου (ἄραβ. Sa'id Ibn al-Bitrik) πατριάρχου Ἀλεξανδρείας (933-940 μ.Χρ.)<sup>47</sup> εἰς τὴν χρονογραφίαν αὐτοῦ, ἥς πλήρη λατινικὴν μετάφρασιν ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ὁ Ἀγγλος Edward Pococke ἐν Ὁξωνίῳ τῷ 1658, ἀνατυπωθεῖσαν καὶ ὑπὸ Migne ἐν Patrol. Graec. τόμ. 111 σ. 889-1232<sup>48</sup>. Μήπως παρέλαβε λοιπὸν παρὰ τοῦ Εὐτυχίου καὶ οὐχὶ τοῦ Makīn ὁ Νεκτάριος;

Ὁ Ἀγγλος περιηγητὴς Burckhardt, ἂν καὶ ἀγνοῶν τὸν Εὐτύχιον, παρέθεσεν ὁμοίαν περὶ τῆς κτίσεως τῆς μονῆς διήγησιν, ἣν παρέλαβε, καθὼς λέγει, ἐξ ἄραβικοῦ χειρογράφου διασωθέντος ὑπὸ τῶν μονα-

<sup>46</sup>) «Πρέπει δὲ νὰ ἡξεύρη καθένας, ὅτι τὰ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς κτίσεως τοῦ μοναστηρίου, πῶς ἦτον ἡ αἰτία καὶ τὸ ἔκτισεν ὁ μέγας Ἰουστινιανός, εἰς ρωμαϊκὸν ἢ ἐλληνικὸν βιβλίον εἰς πλάτος μὴ εὗρισκοντες γραμμένην τὴν ὑπόθεσιν, τὴν ἐπήραμεν ἀπὸ τὸν ἄραβικὸν χρονογράφον, ὅτι ἐκεῖ εὗρίσκεται γραμμένα καταλεπτῶς καὶ τὰ περὶ τῆς κτίσεως τοῦ μοναστηρίου καὶ ἄλλα τινὰ ὅπου ἐσυνέβησαν ἐκεῖ καὶ εἰς ὅλην τὴν Ἀραβίαν ὕστερον καὶ μάλιστα τὰ περὶ τοῦ Μωάμεθ καὶ τῶν αὐτοῦ διαδόχων».

<sup>47</sup>) Βλ. περὶ τούτου προχείρως Χ ρ υ σ ο σ τ ό μ ο υ Π α π α δ ο π ο ύ λ ο υ, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, Ἀλεξάνδρεια 1935, σ. 526-530 (περὶ τῆς χρονογραφίας αὐτοῦ ἐν σ. 527-528, ἐνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία). Πρβλ. καὶ C a r l B r o c k e l m a n n, Geschichte der Arabischen Literatur, 1. Band, Weimar 1898, σ. 148 καὶ Supplementband 1., Leiden 1937, σ. 228, ὡς καὶ Encyclopédie de l'Islam 2 (1913) σ. 36 ἄρθρ. «Eutychius».

<sup>48</sup>) Τὴν ἀντίστοιχον περὶ τῆς κτίσεως τῆς μονῆς περικοπὴν βλ. αὐτόθι σ. 1971<sub>A</sub> - 1972<sub>C</sub> (= ἐκδόσ. Pococke τόμ. II σ. 160-167), ἐλληνικὴν δὲ μετάφρασιν ταύτης ἐκ τοῦ ἐκδεδομένου ἄραβικοῦ κειμένου ὑπὸ Εὐγ. Μιχαηλίδου ἐν «Ἐκκλησ. Φάρῳ» τόμ. 27 (1928) σ. 275-277 καὶ τόμ. 38 (1939) σ. 393-396.

χῶν<sup>49</sup>. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο εἶναι βεβαίως ὁ ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου ἀναφερόμενος «ἄραβικὸς χρονογράφος». Ὁ Ἀμερικανὸς Robinson, προσέξας καὶ ὑποδείξας πρῶτος τὴν περὶ κτίσεως τῆς μονῆς διήγησιν τοῦ Εὐτυχίου, ἧς καὶ παρέθηκεν ἐκ τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης πρώτης ἐκδόσεως τοῦ Pococke ἀγγλικὴν μετάφρασιν<sup>50</sup>, ἐθεώρησε πιθανόν, ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ Burckhardt μνημονευθὲν ἄραβικὸν ἐν Σινᾷ χειρόγραφον εἶναι ἴσως χειρόγραφον τοῦ ἔργου τοῦ Εὐτυχίου<sup>51</sup>, πρὸς τοῦτον δὲ συνεφώνησε βραδύτερον καὶ ὁ G. Ebers<sup>52</sup>. Πάντες οἱ ἀνωτέρω ξένοι ἠγνούν τὰ περὶ «ἄραβικοῦ χρονογράφου» γραφόμενα ὑπὸ Νεκταρίου. Ὁ ἐκ τῶν ἡμετέρων ὅμως Περ. Γρηγοριάδης, γνωρίζων τὴν «Ἐπιτομήν», οὐ μόνον ἐδέχθη τὸν ὑπὸ τοῦ Robinson γενόμενον ταυτισμὸν τοῦ ἄραβικοῦ ἐν Σινᾷ χειρογράφου πρὸς τὸν Εὐτύχιον, ἀλλὰ καὶ ἐβεβαίωσε πρῶτος ὅτι τὸν Εὐτύχιον ἔχει παραλάβει καὶ ὁ Νεκτάριος «κατὰ τὰ πλεῖστα» ἐν τῇ «Ἐπιτομῇ»<sup>53</sup>. Ἀμφότεραι ὅμως αἱ εἰκασίαι αὗται τοῦ Robinson καὶ τοῦ Γρηγοριάδου, ἀγνοούντων τὸν Makin, εἶναι ἀμφισβητήσιμοι: Ὁ «ἄραβικὸς χρονογράφος», ἐξ οὗ ἠντλησεν ὁ Νεκτάριος καὶ ὃν εἶδε διατηρούμενον εἰσέτι τῷ 1816 ὁ Burckhardt, ἠδύνατο κάλλιστα νὰ εἶναι ἡ χρονογραφία τοῦ Makin καὶ οὐχὶ τοῦ Εὐτυχίου. Παρὰ τὴν ἱκανὴν δ' ὄντως ὁμοιότητα τῆς διηγήσεως τοῦ Νεκταρίου πρὸς τὴν τοῦ Εὐτυχίου, οὐδόλως ἀποκλείεται νὰ ὑπάρχῃ ἔτι μεγαλυτέρα ὁμοιότης μεταξὺ τοῦ Νεκταρίου καὶ τοῦ Makin καὶ ἐνταῦθα, ὥς συμβαίνει καὶ περαιτέρω<sup>54</sup>, γνωστοῦ ὄντος ἄλλως τε ὅτι ὁ Εὐτύχιος ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ἀμέσων προτύπων τοῦ Makin<sup>55</sup>. Πρὶν γνωρίσωμεν πάντως τὴν ἀντίστοιχον περικοπὴν τοῦ Makin, ὥς καὶ τίς εἶναι πράγματι ὁ ἐν Σινᾷ σωζόμενος «ἄραβικὸς χρονογράφος»;

<sup>49</sup>) Travels in Syria and the Holy Land, by the late J o h n L e w i s B u r c k h a r d t, London 1822, σ. 545.

<sup>50</sup>) Biblical Researches in Palestine, Mount Sinai and Arabia Petraea. A Journal of travels in the year 1838 . . . by E d w a r d R o b i n s o n, vol. I, Boston 1841, σ. 556-558, note XVIII.

<sup>51</sup>) Αὐτόθι σ. 185 σημ. 1.

<sup>52</sup>) Durch Gosen zum Sinai. Aus dem Wanderbuche und der Bibliothek, von Dr G e o r g E b e r s . . . Leipzig 1872, σ. 590 (σημ. ἀριθ. 461 εἰς σ. 406).

<sup>53</sup>) Π ε ρ ι κ λ έ ο υ ς Γ ρ η γ ο ρ ι ά δ ο υ, Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Σινᾶ, κατὰ τὴν τοπογραφικὴν, ἱστορικὴν καὶ διοικητικὴν αὐτῆς ἔποψιν, ἐν Ἱεροσολύμοις 1875, σ. 41-42. Τὰ τοῦ Γρηγοριάδου ἐπαναλαμβάνονται καὶ ὑπὸ Ἰ ω ά ν ν ο υ Φ ω κ υ λ ί δ ο υ, Ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς Σιναϊτικῆς Χερσονήσου, «Ἐκκλησ. Φάρος» τόμ. 27 (1928) σ. 240 καὶ ὑπὸ ἄλλων.

<sup>54</sup>) Βλ. κατωτέρω τὰ περὶ τοῦ τμήματος Δ' γραφόμενα.

<sup>55</sup>) Βλ. M. P l e s s n e r ἐν Encyclopédie de l'Islam τόμ. 3 (1936) σ. 184 ἐν ἄρθρῳ «(al-)Makin».

δὲν δυνάμεθα ν' ἀποφανθῶμεν μετὰ βεβαιότητος, ἂν ὁ Νεκτάριος παρέλαβε καὶ ἐνταῦθα παρὰ τοῦ Makin ἢ τοῦ Εὐτυχίου.

Μετὰ τὴν ἐξιστόρησιν τῶν κατὰ τὴν ἰδρυσιν τῆς μονῆς ἀκολουθεῖ (σ. 154-176) λεπτομερὴς περιγραφή ταύτης, ἐνθα παρέχονται πληροφορίαι περὶ τοῦ καθολικοῦ, ἥτοι τοῦ κυρίως ναοῦ τῆς μονῆς, τῶν ἐν αὐτῷ εἰκόνων καὶ τοῦ ἄλλου διακόσμου, τῶν κελλίων, τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς μονῆς παρεκκλησιῶν καὶ τῶν πέριξ ἱστορικῶν τοποθεσιῶν καὶ τέλος «περὶ τῆς τάξεως τῆς ἀκολουθίας τοῦ μοναστηρίου».

Ἡ περιγραφή αὕτη βασίζεται βεβαίως κατὰ κύριον λόγον εἰς αὐτοψίαν καὶ ἄμεσον γνῶσιν τοῦ συγγραφέως. Πιθανώτατα ὅμως εἶχεν οὗτος ὑπ' ὅψιν καὶ παλαιότερα προσκυνητάρια τοῦ Σινᾶ ἐκ τῶν πολλῶν, ἅτινα ἤδη ἀπὸ τοῦ 16ου αἰῶνος ἐκυκλοῦντο εἰς χειρόγραφα<sup>56</sup> καὶ ὧν τινὰ ὑπάρχουν σήμερον ἐκδεδομένα ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως<sup>57</sup> καὶ ἄλλων<sup>58</sup>. Μάλιστα δὲ φαίνεται ὅτι ἐχρησιμοποίησεν ὁ Νεκτάριος τὴν ἐξ ὑπερδισχιλίων δεκαπεντασυντάκτων ὁμοιοκαταλήκτων στίχων περιγραφὴν τοῦ Σινᾶ τὴν συντεθεῖσαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1577-1592 ὑπὸ τοῦ τότε Σιναΐτου ἱερομονάχου, εἴτα δὲ (1597-1603) μητροπολίτου Ρόδου Παϊσίου Ἀγιαποστολίτου († 1609)<sup>59</sup>, ἥτις ἐφέρετο

<sup>56</sup>) Πρβλ. τὴν βιβλιογραφίαν τοῦ V. B e n e s e v i c, Monumenta Sinaitica, fasc. I, ἀριθ. 285, σ. XXV (ἔτους 1616) καὶ ἀριθ. 294β σ. LVIII (ἔτους 1625), εἰς ἣν προσθετέα καὶ τὰ εἰς τοὺς κώδικας τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων ὑπ' ἀριθ. 535 (τοῦ 16ου αἰ.), 694 (τοῦ ἔτους 1611) καὶ 845 (τοῦ ἔτους 1585) ἀνέκδοτα προσκυνητάρια τοῦ Σινᾶ (Σ π. Λ ἁ μ π ρ ο υ, Κατάλογος κλπ. τόμ. Β' σ. 166 [ἀρ. 4655<sup>19. 24. 26</sup>], σ. 206-207 [ἀρ. 4814.4] καὶ σ. 230 [ἀρ. 4965.4]).

<sup>57</sup>) Τρία ἀνώνυμα ἑλληνικὰ προσκυνητάρια τῆς ΙΓ' ἑκατονταετηρίδος νῦν τὸ πρῶτον μετὰ προλόγου ἐκδιδόμενα ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως καὶ συνοδευόμενα μετὰ ῥωσικῆς μεταφράσεως τοῦ κ. Γ α β ρ ι ῆ λ Σ. Δ ε σ τ ο ὕ ν η [ἐν Πετροπόλει 1896] σ. 31-39 («Περὶ τοῦ ὄρους τοῦ ἁγίου Σινᾶ») καὶ [ἐπιτομή τούτου] σ. 103-105. Πάντα τὰ εἰς τὸ προσκυνητᾶριον τοῦτο, συντομώτερον βεβαίως, ἀναγραφόμενα φέρονται καὶ ἐν «Ἐπιτομῇ», ἐξαιρέσει μόνον τῶν εἰς τὰς παραγράφους 9, 11, 17, 18 καὶ 20 τοῦ προσκυνηταρίου γραφομένων. Μόνον τὸ ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως ὡσαύτως ἐκδεδομένον ἕτερον σιναΐτικόν προσκυνητᾶριον τοῦ 16ου αἰῶνος τὸ σημειούμενον εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τοῦ V. B e n e s e v i c, ἐνθ' ἄνωτ. ὑπ' ἀρ. 269 (σ. XXIV), δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἴδωμεν.

<sup>58</sup>) Πρβλ. καὶ τὴν ὑπὸ Κ. Ι. Δ υ ο β ο υ ν ι ὡ τ ο υ ἐκδεδομένην ἐν «Θεολογία» τόμ. 1 (1923) σ. 39-41 περιγραφὴν τοῦ Σινᾶ τὴν γραφεῖσαν τῷ 1578 ὑπὸ Θεοδοσίου Ζυγομαλά, ἥτις ὅμως δὲν φαίνεται ἔχουσα σχέσιν πρὸς τὴν «Ἐπιτομήν».

<sup>59</sup>) Παϊσίου Ἀγιαποστολίτου Μητροπολίτου Ρόδου, Ἱστορία τοῦ ἁγίου ὄρους Σινᾶ καὶ τῶν περιχώρων αὐτοῦ. Ἑμμετρον σύγγραμμα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1577-1592 ἐκδιδόμενον νῦν τὸ πρῶτον μετὰ προλόγου ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως καὶ συνοδευόμενον μετὰ ῥωσικῆς μεταφράσεως

ἤδη ἀρχομένου τοῦ 17<sup>ου</sup> αἰῶνος εἰς ἀντίγραφα<sup>60</sup> καὶ δὴ καὶ σιναῖτικὰ<sup>61</sup>. Τοῦτο δύναται νὰ θεωρηθῇ σχεδὸν βέβαιον, διότι ὄχι μόνον πάντα σχεδὸν τὰ ὑπὸ τοῦ Παΐσιου ἀφελέστερον περιγραφόμενα ἐπαναλαμβάνονται μεθοδικώτερον καὶ ἀκριβέστερον ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου<sup>62</sup>, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ συμφωνία ἐκτείνεται καὶ εἰς ἰδιαζούσας τινὰς λεπτομερείας, ὥστε αὕτη δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ τυχαία καὶ ν' ἀποδοθῇ εἰς μόνην τὴν ταυτότητα τοῦ ἀντικειμένου τῶν δύο περιγραφῶν<sup>63</sup>.

Ἀλλὰ καὶ διὰ νέων στοιχείων ἐπλούτισεν ὁ Νεκτάριος τὴν περιγραφὴν αὐτοῦ. Ἐκ τούτων ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης εἶναι τὰ ἐν σ. 157-158 περὶ τῶν εἰκόνων τοῦ τέμπλου, ἔργων τοῦ Κρητὸς Ἱερεμίου<sup>64</sup>, καὶ τὰ ἐν σ. 159-160 περὶ τῶν λεπτομε-

τοῦ κ. Γ α β ρ ι ἡ λ Σ. Δ ε σ τ ο ὑ ν η [ἐν Πιερουπόλει 1891] (τὸ ἐλληνικὸν κείμενον ἐν σ. 1-90). Διορθώσεις καὶ προσθήκας εἰς τὸ κείμενον, ὡς καὶ συμπληρωματικὰ περὶ τοῦ συγγραφέως, ἐδημοσίευσεν ὁ Ἰ. Κ. Β ο γ ι α τ ζ ῖ δ η ς, Παϊσίου μητροπολίτου Ρόδου νέος κώδιξ, «Ἐπετηρὶς τοῦ Παρνασσοῦ» ἔτ. 12 (1916) σ. 210-259 (βλ. ἰδίᾳ σ. 216-249).

<sup>60</sup>) Βλ. Ἀ. Π α π α δ ὀ π ο υ λ ο ν - Κ ε ρ α μ έ α, ἐνθ' ἀνωτ. σ. XIV-XV καὶ Ἰ. Κ. Β ο γ ι α τ ζ ῖ δ η ν, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 216 κ.ἐξ.

<sup>61</sup>) Τοιοῦτος ὁ ὑπ' ἀριθ. 534 καὶ ἔτος 1629 σιναῖτικὸς κώδιξ (V. G a r d t h a u s e n, Catalogus codicum graecorum Sinaiticorum, Oxonii 1886, σ. 130). Ἡ περιγραφὴ ἄλλως τε ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Παΐσιου εἰς τὸ ἐν Καίρῳ σιναῖτικὸν μετόχιον (βλ. στίχ. 2265-2266 αὐτῆς). Ὅτι καὶ ὁ Παῖσιος εἶχεν ὑπ' ὄψιν τοῦ παλαιότερα προσκυνητάρια τοῦ Σινᾶ, εἶναι πολὺ πιθανόν.

<sup>62</sup>) Τῶν ἐξῆς μόνον στίχων τοῦ Παΐσιου δὲν εὑρομεν (ἐκ προχείρου πάντως παραβολῆς) ἀντίστοιχα χωρία ἐν «Ἐπιτομῇ»: 103-120, 1253-1298, 1641-1726, 1779-1794 καὶ 1961 κ.ἐξ.

<sup>63</sup>) Ἀρκούμεθα εἰς τὰ ἐξῆς δύο παραδείγματα: Ὑπὸ Παΐσιου ἀναφέρεται ἐν παρεκβάσει (στ. 1231-1232) περὶ τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας

*Ἰωακεῖμ τοῦ θαυμαστοῦ, ὅστις ἐχαριτώθη [= ; ]  
καὶ γὰρ ἔπιε φάρμακον καὶ δὲν ἐθανατώθη,*

ἡ αὐτὴ δὲ παρεκβατικὴ λεπτομέρεια καὶ ἐν «Ἐπιτομῇ» (σ. 162): «Οὗτος [ὁ Ἰωακεῖμ Ἀλεξανδρείας], λέγουσιν, εἶναι ὁποῦ ἔπιε τὸ φαρμάκι καὶ δὲν ἐβλάβη». Ἐπίσης ὁ Παῖσιος ἀναφέρων τὴν περὶ τῆς Ἀγ. Αἰκατερίνης παράδοσιν, γράφει (στ. 1631-1634):

*... καὶ δὴ ἀνακομίσαντες κατέθεντο ὑπὲρ  
οὕτω καθάπερ νῦν δοῖς μετὰ τιμὴν παντοίαν  
καὶ ἔκτοτε ἰσόμετρον τὸ σῶμα ἐτυπώθη  
καὶ ὥσπερ ζύμη (ὡ φρικτὸν θέαμα) ἐξωγκώθη,*

ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Νεκτάριος (σ. 173): «... ἀφ' οὗ δὲ τὸ ἐπῆραν ἀπ' ἐκεῖ [τὸ λείψανον τῆς Ἀγ. Αἰκατερίνης] (ὡ τοῦ θαύματος, θαυμαστός ὁ Θεὸς ὁ δοξάζων τοὺς ἁγίους του) μὲ σημεῖα καὶ τέρατα ἡ πέτρα ἐκείνη ἐφούσκωσεν ὥσάν ζυμάρι καὶ ἔκαμεν ἓνα σχῆμα ἐνὸς κορμίου γυναικὸς μὲ τὰ ἐνδύματά της κειμένη ὑπὲρ ὡσεὶ νεκρά».

<sup>64</sup>) Πρόκειται περὶ τοῦ γνωστοῦ ἁγιογράφου Ἱερεμίου Παλλαδᾶ, ὡς ἤδη παρετηρήθη ὑπὸ Κ. Ἀ μ ᾶ ν τ ο υ, «Σιναῖτικά μνημεῖα ἀνέκδοτα, σ. 35.

γημένων αναλογίων, έργων τοῦ μοναχοῦ Πορφυρίου τοῦ Ἀθηναίου. Τὸ αὐτὸ λεκτέον καὶ περὶ τῶν ἐν σ. 163-167 τὸ πρῶτον ἐνταῦθα ἐκδομένων πολυαρίθμων ἐπιγραφῶν τοῦ ναοῦ<sup>65</sup>.

Ἐν τέλει τοῦ Β' τμήματος (σ. 176 κ.ἐξ.) γίνεται λόγος «περὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ αὐτοδεσποτείας τοῦ μοναστηρίου» καὶ δημοσιεύεται (σ. 178-180) πρὸς βεβαίωσιν ταύτης ὁ εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανὸν ἀποδιδόμενος περιθρύλητος «ὁρισμὸς» (καλούμενος ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου νεαρὰ καὶ χρυσόβουλλον), δι' οὗ ἀπονέμεται εἰς τὸν ἡγούμενον τῆς μονῆς Σινᾶ ὁ τίτλος τοῦ ἀρχιεπισκόπου καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ τρίτου τῶν ὑπερτίμων. Ὁ ὁρισμὸς οὗτος ἔχει μεγάλην σημασίαν, διότι ἐπ' αὐτοῦ ἐστηρίχθησαν κατὰ καιροὺς οἱ ἐπίσκοποι τοῦ Σινᾶ ἐν τῇ ἐπιδιώξει τῆς αὐτονομίας καὶ ἀνεξαρτησίας αὐτῶν ἀπὸ τοῦ πατριαρχείου τῶν Ἱεροσολύμων, ὑποστηρίζοντος τοῦναντίον ὅτι ἡ ἐπισκοπὴ Σινᾶ ὑπάγεται κανονικῶς ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς δικαιοδοσίας αὐτοῦ<sup>66</sup>. Ἡ ὑπὸ Νεκταρίου ἐκ σιναϊτικοῦ κώδικος<sup>67</sup> ἔκδοσις τοῦ ὁρισμοῦ εἶναι ἡ πρώτη γενομένη, ἡγνοήθη ὅμως ὑπὸ πάντων τῶν μεταγενεστέρων ἐκδοτῶν αὐτοῦ (πλὴν τοῦ Περ. Γρηγοριάδου)<sup>68</sup>, καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ προσφάτως περὶ τούτου διαλαβόντος Fr. Dölger<sup>69</sup>. Διὰ τοῦτο, καὶ

<sup>65</sup>) Τὴν πρώτην ταύτην ἔκδοσιν τοῦ Νεκταρίου ἡγνόησαν νεώτεροι σοβαροὶ ἐρευνηταί, ὡς ὁ E. von Dobschütz ἐκδίδων ἐκ χειρογράφου τῆς Δρέσδης τὰς τρεῖς πρώτας ἐπιγραφὰς ἐν «Byzant. Zeitschrift» τ. 15 (1906) σ. 244-245 καὶ ὁ ἐπὶ τούτων στηριχθεὶς πρὸς καθορισμὸν τοῦ χρόνου τῆς κτίσεως τῆς μονῆς Henri Grégoire, Sur la date du monastère du Sinaï ἐν «Bulletin de Correspondance Hellénique» τ. 31 (1907) σ. 327-334 (ὃν διέλαθεν ἐπίσης καὶ ἡ νέα ἔκδοσις τῶν δύο πρώτων ὑπὸ Νικοδήμου Τσέκα, Διορθώσεις ἐπιγραφῶν εὐρισκομένων ἐν τῇ ἱερᾷ μονῇ τοῦ Σινᾶ καὶ ἐξαγωγή ἐκ τῆς πλάνης, ἐν περιοδ. «Σωτήρ» τόμ. 14 [1891] σ. 341-342). Συναγωγὴν 192 σιναϊτικῶν ἐπιγραφῶν, ἐν αἷς καὶ τοῦ Νεκταρίου, βλ. εἰς τὸ νεώτερον βιβλίον τοῦ M. H. L. Rabino, Le monastère de Sainte-Catherine du Mont Sinaï, Le Caire 1938, σ. 101-115.

<sup>66</sup>) Βλ. [Π. Νεοκλέους], Τὸ κανονικὸν δίκαιον τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων ἐπὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς τοῦ Σινᾶ ἐπιμαρτυρούμενον ὑπὸ ἐπισήμων ἐκκλησιαστικῶν ἐγγράφων, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1868.

<sup>67</sup>) Σιναϊτικοὶ κώδικες περιέχοντες τὸν ὁρισμὸν ἀναγράφονται δύο ἐν V. Benesevic, Catalogus codicum κλπ. τόμ. I σ. 631 καὶ τόμ. III, 1917, ἀριθ. 1889 (φ. 299α-300α), σ. 261. Ὁ ἐξ οὗ ἐξέδωκε τὸν ὁρισμὸν ὁ Νεκτάριος εἶναι πιθανώτατα ὁ ἀπὸ ἔτους ΖΟΖ' (= 1569) χρονολογούμενος, περὶ οὗ γράφει ὁ Περ. Γρηγοριάδης, Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Σινᾶ, σ. 162 σημ. 2.

<sup>68</sup>) Περ. Γρηγοριάδου, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 160-162 (βλ. κατωτέρω σημ. 74).

<sup>69</sup>) Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit herausgegeben von den Akademien der Wissenschaften in München und Wien. Reihe A. Regesten. Abteilung I: Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches, bearbeitet von Franz Dölger.

ἐνεκα τῆς ρηθείσης σπουδαιότητος τοῦ ἐγγράφου, παρέχουμεν κατωτέρω πληρεστέρας εἰδήσεις περὶ τοῦ ὁρισμοῦ καὶ τῆς ἔκπαιαι ἀμφισβητουμένης αὐθεντικότητός του.

Ἐκ σιναϊτικῆς προελεύσεως κώδικος τῆς Λειψίας (Lips. Tisch. IX B, 17 αἱ.) καὶ ἐξ ἑτέρου τῆς Δρέσδης ἐξέδωκε τὸν ὁρισμὸν ὁ Tischendorf<sup>70</sup> μετατυπωθέντα πανομοιότυπως ὑπὸ Migne ἐν Patrol. Graec. τόμ. 86 σ. 1149-1152. Οἱ ἐξ ἄλλου κώδικος (τοῦ ποτὲ μητροπολίτου Γερασίου) ἐκδύται αὐτοῦ Ράλλης καὶ Ποτλῆς<sup>71</sup> ἐθεώρησαν αὐτὸν μεταγενέστερον, ἀναγόμενον οὐχὶ εἰς τὸν Ἰουστινιανόν, ἀλλ' εἰς Κομνηνόν τινα ἢ Παλαιολόγον αὐτοκράτορα. Ὁ ἐκδοὺς ἀκολούθως αὐτὸν C. E. Zacharia von Lingenthal<sup>72</sup> προσέγραψεν αὐτὸν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ τὸν Παλαιολόγον καὶ ἔταξε χρονολογίαν αὐτοῦ τὸ ἔτος 1271, τοῦτον δ' ἠκολούθησαν καὶ οἱ ἔπειτα ἐκδύται Miklosich καὶ Müller<sup>73</sup>. Ἐκ μεταγενεστέρου, τέλος, σιναϊτικοῦ κώδικος (τοῦ ἔτους 1693) ἐξέδωκε τὸν ὁρισμὸν ὁ Περ. Γρηγοριάδης<sup>74</sup>, ὅστις καὶ πραγματευθεὶς διὰ μακρῶν περὶ τῆς γνησιότητος αὐτοῦ<sup>75</sup> κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ ὁρισμὸς καὶ δι' ἐσωτερικοὺς λόγους δὲν δύναται νὰ εἶναι τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Πλαστὸν πιστεύει τὸν ὁρισμὸν καὶ ὁ H. Gelzer<sup>76</sup>, ὑποθέτων ὅτι ἐχαλκεύθη ἤδη τὸν 12ον αἰῶνα ἢ καὶ τι πρότερον,

3 Teil. Regesten von 1204-1282, München u. Berlin 1933, σ. 57-58 (ἀριθ. 1981). Ὁ Dölger ἠγνόησεν ἐνταῦθα καὶ τὴν περὶ τοῦ ὁρισμοῦ σημειωθείσαν βιβλιογραφίαν ὑπὸ V. Benesovic, Monumenta Sinaitica, fasc. I σ. VII ἀριθ. 23.

<sup>70</sup>) C. Tischendorf, Anecdota sacra et profana, Lipsiae 1861, σ. 56-57. Πρβλ. E. von Dobschütz ἐν «Byz. Zeitschrift» τ. 15 (1906) σ. 244.

<sup>71</sup>) Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων . . . ἐκδοθὲν ὑπὸ Γ. Ῥάλλης καὶ Μ. Ποτλῆ, Ἀθήνησιν 1855, τόμ. 5 σ. 331-332.

<sup>72</sup>) C. E. Zachariae a Lingenthal, Jus Graecoromanum, pars III, Lipsiae 1857, σ. 593-595. Ἀνατύπ. ἐν Ἰω. Ζέπου καὶ Παν. Ζέπου, Jus Graecoromanum τόμ. Α', Ἀθήναι (1931) σ. 504-505.

<sup>73</sup>) Miklosich-Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi, vol. V, tom. 2, Vindobonae 1887, σ. 239-240 (βλ. καὶ σ. 461-462).

<sup>74</sup>) Περ. Γρηγοριάδου, Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Σινᾶ, σ. 160-162.

<sup>75</sup>) Αὐτόθι σ. 162-172. Ἀξιοσημεῖωτος ἐν πάσῃ περιπτώσει εἶναι ἡ δημοσιευομένη ἐνταῦθα (σ. 164-165) ἐπιστολὴ ἀπὸ 1694 τοῦ Ἰγνατίου ἀρχιεπισκόπου τῆς Α' Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν βεβαιοῦντος τὸν ἐρωτήσαντα Δοσίθεον Ἱεροσολύμων, ὅτι τὸ πρωτότυπον τοῦ ὁρισμοῦ, φέρον τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐσώζετο ὄντως τότε ἐν τῇ ἀρχιεπισκοπῇ Ἀχριδῶν καὶ ἀποστέλλοντος ἐπικεχυρωμένον ἀντίγραφον αὐτοῦ (τὸ καὶ δημοσιευθὲν ὑπὸ Γρηγοριάδου). Ἡ μεγάλη ὁμοιότης τοῦ ἀντιγράφου τούτου πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου ἐκδεδωμένον κείμενον δεικνύει πιθανῶς ὅτι καὶ τὸ παλαιότερον σιναϊτικὸν χειρόγραφον, ἐξ οὗ ἐξέδωκεν ὁ Νεκτάριος, ἔχει τὴν αὐτὴν προέλευσιν.

<sup>76</sup>) H. Gelzer, Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzei-

ώσαύτως δὲ καὶ ὁ E. von Dobschütz<sup>77</sup>, ὁ δὲ Fr. Dölger<sup>78</sup>, τοποθετῶν αὐτὸν ἐπίσης εἰς τὸ ἔτος 1271, τὸν θεωρεῖ, παρὰ τὸ ὅτι ἀγνοεῖ τὰ ὑπὸ τοῦ Γρηγοριάδου γραφέντα, δι' ἄλλους σοβαροὺς λόγους, ὑποπτον. Ὡστε καὶ ἡ νεωτέρα ἔρευνα δέχεται τὸν ὅρισμὸν ὅχι μόνον μεταγενέστερον ὅπωςδήποτε τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑπόπτου γνησιότητος. Ὑπὸ ἔποψιν πάντως παραδόσεως τοῦ κειμένου παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ ἡγνοημένη ἔκδοσις τοῦ Νεκταρίου, καθὼς καὶ ἡ τοῦ Γρηγοριάδου, ἥτις ἐγένετο ἐπίσης ἐκ κώδικος σιναϊτικοῦ ὀλίγον μόνον διαφέροντος κατὰ τὸ κείμενον<sup>79</sup>, ἂν καὶ γενικῶς εἰπεῖν δὲν πλεονεκτοῦν, ὥς οὐχὶ ὀρθῶς φρονεῖ περὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐκδόσεως ὁ Γρηγοριάδης, παρέχουν ἐν τούτοις καὶ γραφάς τινας καλυτέρας τῶν ἐξ ἄλλων χειρογράφων γενομένων ἐκδόσεων.

ΤΜΗΜΑ Γ' (σ. 187-232). Τοῦτο περιέχει τὴν συνέχειαν τῆς ἱστορίας τοῦ Σινᾶ μετὰ τὴν κτίσιν τῆς μονῆς μέχρι τῶν χρόνων τοῦ συγγραφέως.

Καὶ πρῶτον ἐκτίθενται οἱ κατὰ καιροὺς ἐπισυμβάντες εἰς τὴν μονὴν κίνδυνοι, ἀπὸ τῶν ὁποίων αὕτη, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ συγγραφέως, διεσώθη διὰ μόνης τῆς θαυματουργοῦ θείας ἐπεμβάσεως. Ὡς τοιοῦτοι ἀναγράφονται ἡ περὶ τὸ 1000 μ.Χρ. ἀπειληθεῖσα καταστροφή τῆς μονῆς ἐπὶ ἡγεμόνος τῆς Αἰγύπτου Μέλεκ Σάλεκ ἢ Χάκεμ Ἀμπρίλλε<sup>80</sup> (σ. 189-195), ἡ ὑπὸ Αἰγυπτίων στρατιωτῶν λεηλασία αὐτῆς καὶ ὁ φόνος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἰωάννου τοῦ Ἀθηναίου τῷ 1091 (σ. 195-197) καὶ οἱ καταστρεπτικοὶ σεισμοὶ τοῦ ἔτους 1312 (σ. 197-198), ἅτινα πάντα ἐλήφθησαν, ὥς δηλοῦται ἐν σ. 195 καὶ 198, ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ συναξαριστοῦ τῆς μονῆς.

Ἀκολουθεῖ ἡ διήγησις διαφόρων «θαυμάτων» κατὰ καιροὺς γεγονόσιν chnisse der orientalischen Kirche, «Byzant. Zeitschrift» τόμ. 2 (1893) σ. 70-71.

<sup>77</sup>) E. von Dobschütz, αὐτόθι τόμ. 15 (1906) σ. 244.

<sup>78</sup>) Fr. Dölger. Regesten der Kaiserurkunden κλπ., ἐνθ' ἄνωτ.

<sup>79</sup>) Βλ. τὴν ἀνωτέρω σημ. 75. Σημειωτέον, ὅτι τὸ κείμενον τοῦ ὁρισμοῦ εὔρηται καὶ εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 535 κώδικα τοῦ 16ου αἰῶνος τῆς μονῆς Ἰβήρων (ἐν ἀριθ. 21) γραφέντι «ἐν τῷ Σινάῳ ὄρει διὰ χειρὸς εὐτελοῦς Μακαρίου ἱερομονάχου τοῦ Κρητός» (Σπ. Λάμπρου, Κατάλογος κλπ. τόμ. Β', ἀριθ. 4655, σ. 166), καθὼς καὶ εἰς κώδικα τῆς βιβλιοθήκης Σιδερίδου ὑπ' ἀριθ. 4 (σ. 1079-1087) (βλ. Κ. Ί. Δυοβουνιώτου, Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς βιβλιοθήκης Ε. Α. Σιδερίδου τῆς δωρηθείσης τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν, «Θεολογία» τόμ. 12 [1934] σ. 226-253).

<sup>80</sup>) Πρόκειται περὶ τοῦ al-Hakim Bi Amri 'llah, 16ου φατιμίδου καλῖφου (996-1021 μ. Χρ.), οὗτινος τὸ ἀληθές ὄνομα ἦτο Abu 'Ali al-Mansur. Οὗτος ἐπῆρξεν ἀπηνῆς διώκτης τῶν Χριστιανῶν (βλ. τὸ περὶ τούτου ἀρθρον ἐν Encyclopédie de l' Islam τ. 2 [1913] σ. 238a-239b ὑπὸ E. Gracfe, ἐνθα καὶ ἡ λοιπὴ περὶ αὐτοῦ βιβλιογραφία).

μένων ἐν Σινᾷ (σ. 199-206) καὶ κατὰ παρίδοσιν φερομένων (πρβλ. σ. 199 καὶ 205), ἅτινα καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν, προσκυνηταρίων ἢ χειρογράφων, εἶναι σήμερον εἰς ἡμᾶς γνωστά. Οὕτω π.χ. τὸ ἐν σ. 199-200 «*θαῦμα τοῦ βλύσαντος ἐλαίου, ὅπερ ἐποίησεν ὁ ὁσιος Γεώργιος ὁ Ἀρσελαΐτης*», ὅπερ, κατὰ τὸν Νεκτάριον, φέρεται «εἰς πολλὰ ἀραβικά βιβλία γεγραμμένον», ἀνευρίσκει τις καὶ εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 87 (τοῦ 17ου αἰ.) Ἱεροσολυμιτικὸν κώδικα (φ. 111 κ.ἐξ.)<sup>81</sup> τὰ «*περὶ τῶν Ἀρμενίων*» (σ. 200) εὑρηγται καὶ εἰς παλαιότερον σιναϊτικῆς προελεύσεως κώδικα τῆς βιβλιοθήκης τῆς Δρέσδης<sup>82</sup> τὸ ἐν σ. 201-204 *θαῦμα τῆς Θεοτόκου* φέρεται καὶ εἰς τὴν προμνημονευθεῖσαν<sup>83</sup> ἔμμετρον «Ἱστορίαν τοῦ Ἀγίου ὁρους Σινᾶ» τοῦ Παϊσίου Ἀγιαπροστολίτου (στ. 243-276, ἔκδ. Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, σ. 10-11). καὶ τέλος τὰ ἐν σ. 204-206 «*Περὶ τῆς Ἀγίας Ζώνης τῆς Θεοτόκου*» ἐκτίθενται συντομώτερον ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Παϊσίου (αὐτόθι στ. 203-224). Ὁ Νεκτάριος πάντως εἶναι ὁ πρῶτος ὅστις συνέλεξε καὶ ἐδημοσίευσεν αὐτά.

Ἀπὸ σ. 206-214 γίνεται λόγος ἐν συντομίᾳ «*περὶ τῶν κατὰ διαφόρους καιροὺς ἐπιδημησάντων ἁγίων ἀνδρῶν εἰς τὸ ἅγιον τοῦτο ὄρος ἢ καὶ ἀσκησάντων ἐν αὐτῷ*» ἐπὶ τῇ βάσει γνωστῶν ἀγιολογικῶν κειμένων. Οὕτω τὰ ἐν σ. 206-207, περὶ «*τοῦ ἁγίου Γαλακτίου καὶ τῆς ἁγίας Ἐπιστήμης*», εἶναι εἰλημμένα ἐκ τοῦ ὑπὸ Συμεὼν τοῦ Μεταφράστου γεγραμμένου καὶ γνωστοῦ ἐκ πολλῶν χειρογράφων<sup>84</sup> βίου τῶν ἁγίων τούτων τοῦ ἐκδεδομένου καὶ παρὰ Migne (Patrol. Graec. τόμ. 116 σ. 94-108), τὰ δὲ ἐν σ. 208-212 ἐκ τῆς «*Κλίμακος*» τοῦ κατὰ τὸν 6ον μ.Χρ. αἰῶνα ἡγουμένου τοῦ ὁρους Σινᾶ Ἰωάννου τοῦ Σχολαστικοῦ τῆς ἐκδεδομένης ὡσαύτως παρὰ Migne (ἐνθ' ἄνωτ. τόμ. 88 σ. 631-1164<sup>85</sup>), ἧς δημῶδη μετάφρασιν ἐξέδωκεν, ὡς γνωστόν, ἥδη τῷ 1590 ὁ σοφὸς Κρήης Μάξιμος ὁ Μαργούνιος<sup>86</sup>. Μόνον δὲ τὰ

<sup>81</sup>) Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Β' σ. 161-162.

<sup>82</sup>) Βλ. E. von Dobschütz, Eine Sammelhandschrift des 16. Jahrhunderts. Dresden MS. A 187 ἐν «Byzant. Zeitschrift» τόμ. 15 (1906) σ. 246.

<sup>83</sup>) Βλ. ἄνωτ. σ. 304.

<sup>84</sup>) Πρβλ. προχείρως Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, ἐνθ' ἄνωτ. τόμ. Α', σ. 34, 354 καὶ τόμ. Β', σ. 76, 221-222, 283 καὶ Σπ. Λάμπρου, Κανόλογος κλπ. τόμ. Α' ἀριθ. 2<sub>24</sub> (σ. 1), 2090<sub>5</sub> (σ. 179), 3658δ (σ. 338), 3669ε (σ. 342) καὶ τόμ. Β' ἀριθ. 4887<sub>16</sub>ε (σ. 224).

<sup>85</sup>) Εἰδικώτερον τὰ ἐν σ. 209-210 περὶ Ἡσυχίου τοῦ Χωρηβίτου καὶ περὶ μνήμης θανάτου φέρονται ἐν τῷ Γ' βαθμῷ τῆς «Κλίμακος» (βλ. Migne, Patrol. Graec. τόμ. 88 σ. 796D-797B), τὰ δὲ ἐν σ. 211-212 περὶ τοῦ μοναχοῦ Στεφάνου ἐν τῷ ζ' βαθμῷ (βλ. αὐτόθι σ. 812).

<sup>86</sup>) Βλ. ταύτην παρὰ Ε. Legrand, Bibliographie Hellénique... au

ἐν σ. 212-213 «περὶ τῶν δύο εὐγενῶν ἀδελφῶν» ἀντλοῦνται πιθανῶς ἐκ τῆς παραδόσεως, τὰ δὲ ἐν σ. 213-214 «περὶ τοῦ Νικάνδρου τοῦ νέου ἀσκητοῦ», Ἰγνατίου τοῦ ἐκ Ρεθύμνης, κλπ. ἐκ συγχρόνων τοῦ συγγραφέως γεγονότων<sup>87</sup>.

Ἐνδιαφέροντα διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ περιλαλήτου «σιναϊτικοῦ ζητήματος» εἶναι τὰ ἐν συνεχείᾳ (σ. 215-221) γραφόμενα «περὶ τῶν συμβάντων σκανδάλων ὑπὸ τῶν πατριαρχῶν τοῦ τε Ἱεροσολύμων καὶ Ἀλεξανδρείας, ἐκάστου βουλομένου τούτων ἐξουσιάζειν τὸ μοναστήριον», ἐνθα παρέχονται πληροφορίες περὶ ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων τῆς ἐποχῆς τοῦ συγγραφέως ἢ καὶ τι προγενεστέρων, ὑποστηριζομένης, ἐννοεῖται, τῆς σιναϊτικῆς ἀπόψεως.

Ἀκολούθως παρατίθεται (σ. 221-223) κατάλογος τῶν εἰς ἀνεκδότους ἀραβικὰς πηγὰς ἀπαντώντων παλαιῶν ἀρχιεπισκόπων τοῦ Σινᾶ ἀπὸ τοῦ 869 κ.ἐξ., ὡς καὶ τῶν νεωτέρων μέχρι τῶν χρόνων τοῦ συγγραφέως. Ὁ κατάλογος οὗτος εἶναι πολύτιμος, ἀφ' οὗ εἶναι καὶ ὁ πρῶτος δημοσιευθεὶς, ἐπ' αὐτοῦ δ' ἐστηρίχθησαν πάντες οἱ ἔκτοτε καταρτισθέντες νεώτεροι κατάλογοι<sup>88</sup>. Πρὸς σύνταξιν αὐτοῦ ὁ Νεκτάριος ἔλαβε πιθανῶς ὑπ' ὄψιν προγενέστερον κατάλογον τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ Ἰωάσαφ καταστρωθέντα ἐξ ἀραβικῶν βιβλίων καὶ σωζόμενον εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 2215 (σ. 51-53) σιναϊτικὸν κώδικα, ἀλλὰ καὶ ἄλλας προσέτι πηγὰς, ὡς διεπίστωσεν ὁ ἐξετάσας ἀμφοτέρους καθηγητὴς Κ. Ἀμαντος<sup>89</sup>.

Ἐν τέλει δὲ τοῦ τμήματος Γ' ἐκδίδεται (σ. 225-232) τὸ πρῶτον ἐνταῦθα «ἐπιστολὴ τοῦ παναγιωτάτου κύρ Γενναδίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Σχολαρίου πρὸς τὸν τιμιώτατον ἐν μοναχοῖς κύρ Μάξιμον καὶ πρὸς τοὺς ἐν Σινᾷ ὄρει ἱερομονάχους καὶ μοναχοὺς» ἐκ τοῦ αὐτογράφου τοῦ Σχολαρίου τοῦ φυλασσομένου εἰς τὸ ἐν Καίρῳ σιναϊτικὸν μετόχιον (βλ. σ. 224)<sup>90</sup>. Ἡ ἔκδοσις αὕτη εἶχεν ἀγνοηθῇ μὲν ὑπὸ τοῦ παλαιότερου ἐκδότου τῶν Ἀπάντων τοῦ Σχολαρίου, τοῦ

XV et XVI siècles, τόμ. 4, Paris 1906, ἀριθ. 824, σ. 299-301.

<sup>87)</sup> Σημειωτέον ὅτι ὁ «Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου Νικάνδρου τοῦ νέου ἀσκητοῦ» κλπ. φέρεται καὶ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 1716 σιναϊτικὸν χειρόγραφον τοῦ 17ου αἰῶνος (V. Benesevic, Catalogus . . . κλπ., τόμ. III, σ. 167).

<sup>88)</sup> Τούτων τελευταῖος εἶναι ὁ παρατιθέμενος ὑπὸ Μ. Η. L. Rabino, Le monastère de Sainte-Cathérine du Mont Sinaï, Le Caire 1938, σ. 80-93.

<sup>89)</sup> Κ. Ἀμάντου, Σιναϊτικὰ μνημεῖα ἀνέκδοτα, σ. 8. Πρβλ. καὶ Rabino, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 80.

<sup>90)</sup> Σιναϊτικοὶ κώδικες περιέχοντες τὴν ἐπιστολὴν ἀναφέρονται ὁ ὑπ' ἀριθ. 1609 φ. 458β-463β (V. Benesevic, Catalogus . . . κλπ., τόμ. III σ. 92) καὶ ὁ ὑπ' ἀριθ. 1755 φ. 346β-374α (αὐτόθι σ. 181).

Migne<sup>91</sup>, ἐχρησιμοποιήθη ὁμως ὑπὸ τῶν τελευταίων ἐκδοτῶν αὐτοῦ<sup>92</sup>.

ΤΜΗΜΑ Δ' (σ. 233-311). Εἰς τὸ τμήμα Δ' παρέχει ὁ συγγραφεύς, ὡς δηλοῖ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ αὐτοῦ (σ. 233) «*σύντομον ἀπαρίθμησιν ὅλων τῶν βασιλέων τῆς Αἰγύπτου, ἀρχίζουσα[ν] ἀπὸ τὸν Μῆνα, πρῶτον βασιλέα τῆς Αἰγύπτου, καθὼς ἱστορεῖ ὁ Ἡρόδοτος, καὶ τελειώνουσα[ν] ἕως τῆς βασιλείας τοῦ Σουλτὰν Σελήμ, υἱοῦ τοῦ Σουλτὰν Μπαγιαζίτη, ὁ ὁποῖος ἔλαβε τὸ Μισίρι ἀπὸ τοὺς Τζερκέζους*»<sup>93</sup>.

Καὶ τὴν μὲν παλαιὰν ἱστορίαν τῶν βασιλέων τῆς Αἰγύπτου μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Περσῶν κατακτήσεως αὐτῆς ἐκθέτει (σ. 234-251) ἔχων ὡς μόνην πηγὴν, ὡς λέγει ἐν ἀρχῇ (σ. 234), τὸν Ἡρόδοτον, καὶ παραλαμβάνων ἐκ τούτου, ὡς πείθει καὶ πρόχειρος παραβολή, τὰ κυριώτερα τῶν ἀπὸ τοῦ βιβλίου Β' κεφ. 99 κ.ἑξ. μέχρι τοῦ βιβλίου Γ' κεφ. 15 ἱστορουμένων (παραλείπονται μόνον παρεκβάσεις τινὲς τοῦ Ἡροδότου ἢ ἄλλαι δευτερεύουσai λεπτομέρειαι). Ἀπαριθμῶν δὲ μετὰ ταῦτα ἐν μεγίστῃ συντομίᾳ τοὺς ἀπὸ τοῦ κατακτητοῦ τῆς Αἰγύπτου Καμβύσου Πέρσας βασιλεῖς καὶ εἶτα τοὺς Πτολεμαίους<sup>94</sup> μεταπηδᾷ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου καὶ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ἰσλάμ (σ. 251-254).

Προκειμένου εἶτα νὰ διηγηθῇ τὴν ὑπὸ τῶν Ἀράβων κατάκτησιν

<sup>91</sup>) Βλ. Migne, Patrol. Graec. τόμ. 160 σ. 537-540, ἐνθα δημοσιεύεται περικοπὴ μόνον τῆς ἐπιστολῆς εἰλημμένη ἐκ τοῦ Euseb. Renaudotius, Gennadii Patriarchae Constantinopolitani Homiliae . . . κλπ., Parisiis 1709, σ. 77-79 (πρβλ. καὶ σ. 304-306).

<sup>92</sup>) Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου, Ὁλὸν τὰ εὗρισζόμενα. Oeuvres complètes de Gennade Scholarius publiées pour la première fois par † Mgr. Louis Petit, † X. A. Sideridés, Martin Jugie, τόμ. IV, Paris 1935, σ. 198-206 (πρβλ. καὶ Introduction σ. XI-XIII). Εἶναι ἄξιον σημειώσεως, ὅτι, ὡς ἀναφέρουν οἱ ἀνωτέρω ἐκδόται, ἐκ τῆς «Ἐπιτομῆς» τοῦ Νεκταρίου (ἐκδ. 1805) μετεφράσθη ἡ ἐπιστολὴ εἰς τὴν σερβικὴν καὶ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Nicéphore Douchitch ἐν «Knijevni Radovi» fasc. IV, Βελιγράδιον 1895, σ. 415-419 (εἰσαγωγὴ) καὶ σ. 419-432 (μετάφρασις). Περὶ τῆς ἐπιστολῆς, γραφείσης πιθανῶς τῷ 1455, πρβλ. καὶ M. Jugie, Les œuvres pastorales de Gennade Scholarios ἐν «Échos d'Orient» τόμ. 34 (1935) σ. 151-159.

<sup>93</sup>) Τοῦτο πράττει, καθ' ἣ δικαιολογεῖται ἐν ἀρχῇ (σ. 233-234), ἵνα δείξῃ, ὅτι τὸ Σινᾶ «φυλάττεται ὑπὸ Θεοῦ καὶ ὄχι ὑπὸ ἀνθρώπων», διότι «εἰς τοσαύτας τῶν πραγμάτων ἀνωμαλίας καὶ εἰς τόσον κακόν, ὅπου αἱ ἐκεῖσε ἐκκλησίαι καὶ οἱ ἐν ὅλῃ τῇ Αἰγύπτῳ καὶ Παλαιστίνῃ καὶ Συρίᾳ καὶ Ἀραβίᾳ ἔπαθον, ἀφ' οὗ ἡ πίστις τῶν Χριστιανῶν ἄρχισε νὰ πολεμῇται καὶ νὰ διώκεται, ἔμεινεν ἀκαταπάτητον . . . » κλπ.

<sup>94</sup>) Τὰ ὀλίγα ταῦτα παραλαμβάνει πιθανῶς ἐκ τῆς χρονογραφίας τοῦ Γεωργ. Κεδρηνοῦ (πρβλ. τόμ. 1, ἐκδ. Βόνν., σ. 284 καὶ ἰδίᾳ σ. 289 κ.ἑξ.), ὃν καὶ ἀναφέρει ἐν σ. 253.

τῆς Αἰγύπτου καὶ τὰ ἐπακολουθήσαντα γεγονότα, προβαίνει πρῶτον (σ. 254-267) εἰς «*σύντομον περιγραφὴν τῆς ὅλης Λιβύης*» (ἥτοι τῆς Ἀφρικῆς) καὶ τοῦ Νείλου μετὰ τῶν παρ' αὐτὸν πόλεων. Τὴν περιγραφὴν ταύτην ἀπὸ μὲν τῆς σελ. 255 - 260 παραλαμβάνει, ὥς ἡδυνήθημεν νὰ διαπιστώσωμεν — διότι δὲν ἀναφέρει τὴν πηγὴν — ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ Ἰταλοῦ Paolo Giovinio (βιβλ. XVIII σ. 302<sub>50</sub>-304<sub>53</sub> καὶ 307<sub>13</sub>-308<sub>5</sub>), περὶ οὗ θὰ γίνῃ ἐκτενὴς λόγος εὐθὺς κατωτέρω κατὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ Ε' τμήματος, ἀπὸ δὲ τῆς σελ. 261-267 ἐκθέτει, ὥς φαίνεται, ἐξ ἰδίας γνώσεως.

Περαιτέρω ὁ Νεκτάριος ἐκθέτει τὰ τοῦ βίου τοῦ Μωάμεθ (σ. 267-275), δημοσιεύων ἐν σ. 271 - 273 καὶ ἐλληνικὴν μετάφρασιν τοῦ εἰς τοῦτον ἀποδιδομένου περιπύστου προστατευτικοῦ ὁρισμοῦ (ἀχτιναμὲ) ὑπὲρ τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ, ὅστις προεβάλλετο ἔκπαλαι ὑπὸ τῶν ὑπὸ τοὺς Μουσουλμάνους βιούντων Χριστιανῶν πρὸς κατοχύρωσιν τῶν προνομίων αὐτῶν<sup>95</sup>, παρ' ὅλον ὅτι ἡ αὐθεντικότης αὐτοῦ τίθεται σή-

<sup>95</sup>) Ἡ ὑπὸ Νεκταρίου ἔκδοσις αὕτη τοῦ ὁρισμοῦ τοῦ Μωάμεθ εἶναι ἡ πρώτη, καθ' ὅσον γνωρίζομεν. Ἐντεῦθεν ὁ ὁρισμὸς ἀνεδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Κ. Σάθα, Ἡ ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν διαθήκη Μωάμεθ τοῦ προφήτου καὶ τὸ χατη-σερίφιον τοῦ σουλτάνου Σελίμ, ἐν περιοδ. «Χρυσάλλις» Γ' (1865) σ. 611-612, τελευταῖον δὲ ὑπὸ Κ. Ἀμάντου, Οἱ προνομιακοὶ ὁρισμοὶ τοῦ Μουσουλμανισμοῦ ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν, «Ἑλληνικά» τόμ. 9 (1936) σ. 105-107. Τὸ ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, τόμ. Δ', ἐν Περουπόλει 1897, σ. 401-403 δημοσιευόμενον ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 428 ἱεροσολυμιτικοῦ κώδικος νεοελληνικὸν κείμενον τοῦ ὁρισμοῦ εἶναι ὅμοιον, μὲ ἀσημάντους μόνον παραλείψεις ἢ ἀλλοιώσεις, πρὸς τὸ ἐν «Ἐπιτομῇ» Ἀλλὰ καὶ ἡ πρώτη εἰς ξένην γλῶσσαν μετάφρασις, ἐξ ἧς πηγάζουν αἱ μεταγενέστεραι, ἡ δημοσιευθεῖσα ὑπὸ Richard Pococke, A description of the East and some other countries, vol. 1, London 1743, σ. 268-270 (κεφ. XIV), ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει νεοελληνικοῦ κειμένου (βλ. αὐτόθι σ. 148), τοῦ παρὰ Νεκταρίῳ ἀναμφιβόλως, ἀφ' οὗ τὸ μετὰ τὸ κεφάλαιον 11 τοῦ ὁρισμοῦ παρεμβαλλόμενον σχόλιον τοῦ Νεκταρίου εὗρηται καὶ παρὰ Pococke.

Ὁ Νεκτάριος ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν νεώτερον σιναϊτικὸν ἀντίγραφον τοῦ ὁρισμοῦ, ὅπερ, ὥς γράφει, μετεγλώττισε «δι' ἐρμηνέως» ἐκ τῆς ἀραβικῆς, διότι τὸ αὐθεντικὸν πρωτότυπον, καθ' ἃ λέγει περαιτέρω τῆς «Ἐπιτομῆς» (σ. 433-434), ἐπιδειχθὲν ὑπὸ τῶν ἐν Καίρῳ Σιναϊτῶν εἰς τὸν κατακτήσαντα τὴν Αἴγυπτον Σελήμ τὸν Α' (1517), ἐλήφθη ὑπὸ τούτου, ἵνα φυλαχθῇ ὡς πολύτιμον κειμήλιον εἰς τὸ βασιλικὸν θησαυροφυλάκιον, ἐχορηγήθη δὲ ὑπ' αὐτοῦ «ἀντίβολον» (=ἀντίγραφον) μετὰ νέου ὁρισμοῦ ἀνανεοῦντος τὰ προνόμια τῆς μονῆς. Ἐπὶ τῇ βάσει σιναϊτικοῦ ἀντιγράφου τοῦ 1590 (τοῦ αὐτοῦ ἄρά γε;) ἐδημοσίευσεν «ἐλευθέραν ἐλληνικὴν μετάφρασιν» διαφέρουσαν γλωσσικῶς τῆς ἐν «Ἐπιτομῇ» καὶ ὁ Περ. Γρηγοριάδης, Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Σινᾶ, σ. 57 - 60, ἐπαναληφθεῖσαν ὑπὸ Ἰω. Φωκυλίδου ἐν «Ἐκκλησ. Φάρῳ» τόμ. 27 (1928) σ. 241 - 242, Κ. Ν. Παπαμιχαλοπούλου, Ἡ μονὴ τοῦ ὁρους Σινᾶ, σ. 203-205 καὶ ἄλλων.

Σημειωτέον ὅτι ἕτερα δύο ἐπίσημα ἀντίγραφα τοῦ ἀραβικοῦ κειμένου.

μερον ὑπὸ ἀμφισβήτησιν<sup>96</sup>. Ἐν συνεχείᾳ δὲ διαλαμβάνει (σ. 275-301) περὶ τῶν διαδόχων τοῦ Μωάμεθ Ἀράβων καλιφῶν τῆς Βαγδάτης, ἀπὸ τοῦ πρώτου Ἀμποῦ Μπέκρ καὶ τοῦ μετ' αὐτὸν Ὁμάρ, τοῦ κατακτητοῦ τῆς Αἰγύπτου, μέχρι τοῦ 49ου al Mustazhir Bi'llâh (1094-1118 μ. Χρ.), ὅστις καλεῖται ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου (σ. 300) «Μιστὰν Μπιλάχ υἱὸς τοῦ Μούκτεδ», ἀναφέρεται δὲ τελευτήσας τὸ 512 ἔτος Ἑγίρας, ἥτοι τὸ 1118 χριστιανικόν.

Πόθεν παρέλαβεν ὁ Νεκτάριος τὰ ἀνωτέρω περὶ τοῦ βίου τοῦ Μωάμεθ καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, δηλοῖ ὁ ἴδιος γράφων ἐν τέλει (σ. 301): «... Ἔγινε τούτου [τοῦ Μιστὰν Μπιλάχ δηλ.] διάδοχος ὁ Ἀμερ Μπιλόχ, πεντηκοστὸς ἀπὸ Μωάμεθ<sup>97</sup>. Εἰς δὲ τὰς ἡμέρας τούτου ἦλθεν

σωζόμενα ἐν τῷ πατριαρχεῖῳ Ἱεροσολύμων μνημονεύονται ὑπὸ Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 440. Τὸ ἀραβικὸν κείμενον τοῦ ὁρισμοῦ, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νῦν σωζομένων ἐν Σινᾷ τριῶν ἀντιγράφων, ἐδημοσίευσεν ὁ B. Moritz, Beiträge zur Geschichte des Sinai-Klosters im Mittelalter nach arabischen Quellen (Aus den Abhandlungen der Königl. Preuss. Akademie der Wissenschaften, Jahrgang 1918, Phil.-Hist. Klasse Nr. 4), Berlin 1918, σ. 6-8 μετὰ γερμανικῆς μεταφράσεως (σ. 9-11). Ὁ Moritz ἀγνοεῖ τὴν ἐκδοσιν τοῦ Νεκταρίου, ὡς καὶ τὰ ἀνωτέρω ὑπὸ τούτου περὶ τῆς τύχης τοῦ πρωτοτύπου γραφόμενα, οὗ ἔνεκα εἰκάζει ἐσφαλμένως, ὅτι τοῦτο ἐλήφθη μᾶλλον ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ Σελήμ σουλτάνου Σουλεϊμάν (σ. 5-6) ἢ ὅτι (σ. 17) ἠφανίσθη ὑπὸ τοῦ λαβόντος τοῦτο ἐκ δυσπιστίας πρὸς τὴν γνησιότητά του (!).

<sup>96</sup>) Τὴν γνησιότητα τοῦ ὁρισμοῦ ὑπεστήριξαν διὰ μακρῶν ὁ Περ. Γρηγοριάδης, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 57-71 καὶ εἶτα ὁ Ν. Π. Ἐλευθεριάδης, Ἀνατολικά μελέται, τόμ. Α', ἐν Σμύρνῃ 1909, σ. 72-90. Τούναντίον ἠμφισβήτησαν ταύτην πολλοὶ Εὐρωπαῖοι, τέλος δὲ ὁ B. Moritz, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 11-17, συνήγαγε καὶ ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ διασωθέντος σήμερον ἀραβικοῦ ὁρισμοῦ καὶ ἐκ τῆς γλωσσικῆς διατυπώσεως αὐτοῦ καὶ ἐξ ἄλλων ἐνδείξεων, ὅτι οὗτος εἶναι πλαστός, οὐχὶ δὲ πάντως προγενέστερος τοῦ 10ου αἰῶνος, καὶ ὅτι πιθανῶς ἐγένετο κατὰ τὸν ἐπὶ ἡγεμόνος Hakim (996-1021 μ.Χρ.) σφοδρὸν διωγμὸν τῶν Χριστιανῶν. Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, εἶναι ἀξία προσοχῆς ἡ παρατήρησις τοῦ καθηγητοῦ Κ. Ἀμάντου («Ἑλληνικά» τόμ. 9 [1936] σ. 107), ὅτι καὶ ἂν τὸ διασωθὲν κείμενον τοῦ ὁρισμοῦ εἶναι τοῦ 10ου αἰῶνος, «πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἄλλος ὁρισμὸς εἶτε αὐτοῦ τοῦ Μωάμεθ πιθανώτερον, εἶτε καὶ τῶν διαδόχων του, εἶτε καὶ πλείονες ὁρισμοί, τοῦ Μωάμεθ πρῶτον καὶ τῶν Καλιφῶν ἔπειτα, ἐπροσάτευσαν τὴν μονὴν εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν», διότι οὕτω μόνον θὰ ἐξηγηθῇ ἡ κατὰ τοὺς παλαιότερους αἰῶνας διάσωσις τῆς χριστιανικῆς μονῆς ἐν μέσῳ τῶν ἀγρίων Μωαμεθανῶν Ἀράβων.

<sup>97</sup>) Πρόκειται περὶ τοῦ 10ου φατιμίδου καλῖφου al-Amir al-Mansur (1101-1130 μ. Χρ.), ὅστις ὅμως ἤρξεν ἐν Αἰγύπτῳ, οὐχὶ ἐν Βαγδάτῃ (βλ. τὸ περὶ αὐτοῦ ἄρθρον ἐν Encyclopédie de l' Islam τόμ. 1 [1908] σ. 332-333) καὶ ἐσφαλμένως ἄρα ἀπαριθμεῖται ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου θεωρούμενος ὡς διάδοχος τοῦ εἰρημένου Mustazhir Bi'llah, ἀββασίδου καλῖφου τῆς Βαγδάτης (περὶ οὗ βλ. αὐτόθι τόμ. 3 [1936] σ. 825-826), εἰς ὃν ἄλλως τε καὶ λήγει κατ' οὐσίαν ἡ ἀπαρίθμησις, δεδομένου ὅτι ὁ Amir δὲν βιογραφεῖται ἐν τῇ «Ἐπιτομῇ».

ἓνας ἄνθρωπος Χριστιανὸς πραγματευτὴς ἀπὸ τὸ Τεκρίτ, ἦγον  
 Ἰεμπρί, ὀνόματι Ταήπ, υἱὸς Ἰωσήφ· εἶχε δὲ φορτώματα πολλὰ ῥοῦχα  
 ἀντιζέμικα καὶ Ἰνδικά, καὶ ἐξ αὐτῶν ἔφερε δῶρα τοῦ Ἀμερ Μπιλάχ.  
 Οὗτος δὲ τὸν ἐδεξιώθη, δίδοντάς του ὁσπῆτιον νὰ καθίσῃ ἀπείρακτος  
 καὶ νὰ πουλήσῃ τὴν πραγματείαν του. Αὐτὸς δὲ ἔμεινε τελείως εἰς τὸν  
 τόπον καὶ ὑπανδρεύθη ἐκεῖ, παίροντας γυναῖκα Χριστιανήν, εἰς δὲ  
 τὸ γῆρας του, ἀποθανούσης τῆς γυναικὸς του, ἔγινε καλόγηρος. Ἐκα-  
 με δὲ μετὰ τῆς γυναικὸς του παιδιά τρία, Ἀμποελφάλν, Ἀμπωζάαρ,  
 Ἀμπολιέσερ. Τοῦτο ὁ Ἀμπολιέσερ ἔκαμεν υἱὸν Γε-  
 ῶργιον, γραμματισμένον, καὶ τοῦτο ἔγραψε  
 τὴν παροῦσαν ἱστορίαν εἰς τὸ ἀραβικόν. Γράφει  
 δὲ ταῦτα εἰς πολὺ πλάτος ὡς ἀκριβὴς ἱστορικός, ἡμεῖς δὲ διὰ συντο-  
 μίαν ταῦτα μόνον ἐγράψαμεν, ἦγον τὰ ὀνόματα μόνον τῶν ἀπὸ τοῦ  
 Μωάμεθ ἀρχηγῶν τῶν Τουρκῶν· τελιώνει δὲ ἡ ἱστορία ἕως τούτου  
 τοῦ Ἀμερ Μπιλάχ, πεντηκοστοῦ ἀπὸ Μωάμεθ . . . ».

Ἀλλὰ τίς ὁ Γεώργιος οὗτος ὁ υἱὸς τοῦ Ἀμπολιέσερ καὶ συγγρα-  
 φεὺς ἀραβικῆς χρονογραφίας, ἣν παρέλαβεν ἐνταῦθα κατ' ἐπιτομὴν ὁ  
 Νεκτάριος κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ μαρτυρίαν; Ἐρευνήσαντες μεταξὺ  
 τῶν ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς Ἀράβων ἱστορικῶν, εὔρομεν ὅτι  
 οὗτος δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλος ἢ ὁ χριστιανὸς τὸ θρήσκευμα Ἀραβ  
 χρονογράφος τοῦ 13ου αἰῶνος Γεώργιος al-Makin. Ὁ Makin (οὗ τὸ  
 πλήρες ἀραβικὸν ὄνομα εἶναι Girgis ibn Abi 'l-Jâsir ibn Abi  
 'l-Makârim al Makin ibn al Amîd) ἐγεννήθη ἐν Καίρῳ τῷ (ἔτ.  
 Ἐγίρ.) 605/1205 (χριστιαν.)—ἡ κατ' ἄλλους τῷ 625/1223—, ὑπηρέτη-  
 σεν, ὡς καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Abi 'l-Jâsir, εἰς τὴν αὐλὴν τῶν Ἀγιουβι-  
 δῶν καλιφῶν τῆς Αἰγύπτου καὶ ἀπεβίωσε τῷ 1273 ἐν Δαμασκῷ<sup>98</sup>. Τὸ  
 ἱστορικὸν αὐτοῦ ἔργον, ἐπιγραφόμενον ἀραβιστὶ «al Madjmu 'al mu-  
 barak», εἶναι παγκόσμιος χρονογραφία ὑπὸ τύπον ἡριθμημένων βιο-  
 γραφιῶν τῶν σημαντικωτέρων ἱστορικῶν προσώπων, διαιρεῖται δὲ εἰς  
 δύο μέρη, ὧν τὸ μὲν πρῶτον περιλαμβάνει τὴν προϊσλαμικὴν περίο-

<sup>98</sup>) Περί τοῦ Makin καὶ τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου αὐτοῦ βλ. τὰ παλαιότερα  
 ἄρθρα ἐν «Biographie universelle ancienne et moderne» τόμ. 13, Paris 1815,  
 σ. 92-93 ὑπὸ J[ourdai]n καὶ ἐν «Allgemeine Encyklopädie der Wissen-  
 schaften und Künste . . . herausgegeben von J. S. Ersch und J. G.  
 Gruber», Erste section, 33.ter Theil, Leipzig 1840, σ. 426 ὑπὸ E. R ö-  
 d i g e r, ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων Carl Brockelmann, Geschichte der  
 Arabischen Literatur, τόμ. 1, Weimar 1898, σ. 348 (ἀρ. 14) καὶ Supplement-  
 band 1., Leiden 1937, σ. 590 καὶ M. P l e s s n e r ἐν Encyclopédie de l'  
 Islam τόμ. 3 (1936) σ. 183β-184β (ἐνθα καὶ ἡ λοιπὴ περὶ αὐτοῦ βιβλιογραφία).  
 Πρβλ. καὶ K. K r u m b a c h e r, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας κατὰ  
 μετάφρασιν ὑπὸ Γ. Σωτηριάδου, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1897, σ. 747-748.

δον ἀπὸ κτίσεως κόσμου μέχρι τοῦ Μωάμεθ, τὸ δὲ δεύτερον τὴν ἰσλαμικὴν ἱστορίαν ἀπὸ τοῦ Μωάμεθ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ συγγραφέως (1260 μ. Χρ.). Τὸ ἔργον, ὅπερ θεωρεῖται ἐκ τῶν ἀξιολόγων πηγῶν τῆς ἀραβικῆς ἱστορίας, διεσώθη εἰς πολλὰ χειρόγραφα, τὰ πλεῖστα ἑλλιπῆ, ἀνὰ τὰς διαφόρους εὐρωπαϊκὰς βιβλιοθήκας<sup>99</sup>. Τοῦ δευτέρου τμήματος μετάφρασις εἰς τὴν λατινικὴν ἐκ χειρογράφου τῆς ἐν Χαϊδελβέργῃ βιβλιοθήκης ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Ὀλλανδοῦ ἀνατολιστοῦ Thomas Erpenius (1584-1624) καὶ ἐξεδόθη ἐν Λουγδούνῳ τῷ 1625, ἦτοι ἐν ἔτος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μεταφραστοῦ, ὑπὸ τὴν ἀκόλουθον ἐπιγραφὴν :

«Historia Saracenica, qua res gestae Muslimorum inde a Muhammede Arabe usque ad initium Imperii Atabacaei per XLIX Imperatorum successionem fidelissime explicantur. Insertis etiam passim Christianorum rebus, in Orientis Ecclesiis eodem tempore potissimum gestis, Arabice olim exarata à G e o r g i o E l m a c i n o f i l. A b u l j a s e r i Elamidi f. Abulmacaremi f. Abultibi. Et Latinè reddita opera & studio T h o m a e E r p e n i i . Accedit & Roderici Ximenez, Archiepiscopi Toletani, Historia Arabum, longè accuratius, quam antè è Manuscripto codice expressa. Lugduni Batavorum, Ex Typographia Erpeniana Linguarum Orientalium. C I O I O O . XXV» [= 1625]<sup>100</sup>.

Ἡ ὑπαρξίς ἀντιτύπου τῆς λατινικῆς μεταφράσεως ταύτης εἰς τὴν Γεννάδειον Βιβλιοθήκην<sup>101</sup> κατέστησεν εὐτυχῶς δυνατὴν εἰς ἡμᾶς τὴν παραβολὴν τοῦ δι' αὐτῆς ἀποδιδομένου ἀραβικοῦ κειμένου τῆς χρονογραφίας τοῦ Makin πρὸς τὰ γραφόμενα ἀντιστοίχως ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου. Ἡ παραβολὴ δὲ αὕτη ἐπηλήθευσε τὸν ἡμέτερον ταυτισμὸν τοῦ εἰς τὸν Νεκτάριον χρησιμεύσαντος ὡς προτύπου Ἀραβος χρονογράφου πρὸς τὸν Makin. Ὁ ταυτισμὸς οὗτος καὶ ἄνευ τῆς παραβολῆς τῶν δύο κειμένων, θὰ ἐστηρίζετο μὲν ἐπὶ τῆς ἐκατέρωθεν συμπτώσεως τοῦ χριστιανικοῦ θρησκευματος, τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ πατρωνύμου τοῦ Ἀραβος συγγραφέως (Γεώργιος υἱὸς Ἀμπολιέσερ = Girgis ibn Abi 'l-Jâsir), ἀνεπαρκῶς ὅμως πάντως. Διὰ τῆς παραβολῆς ὅμως τὸ πρῶγμα κατέστη ἀπολύτως βέβαιον. Διότι πράγματι, μεταξὺ Makin καὶ

<sup>99</sup>) Μνεΐαν τούτων βλ. παρὰ C. B r o c k e l m a n n, ἐνθ' ἄνωτ.

<sup>100</sup>) Ἡ μετάφρασις τοῦ ἔργου τοῦ Makin καταλαμβάνει τὰς πρώτας σελίδας 1-372 τοῦ βιβλίου, ἀκολουθεῖ δ' εἰτα ἡ ἀραβικὴ ἱστορία τοῦ Ximenez ἔχουσα νέαν σελίδωσιν ἀπὸ 1-75. Ἐκ τῆς λατινικῆς ταύτης μεταφράσεως ἐγένετο κατόπιν καὶ μετάφρασις εἰς τὴν γαλλικὴν ὑπὸ P. V a t t i e r (Paris 1657) καὶ εἰς τὴν ἀγγλικὴν ὑπὸ S. P u c h a s (London 1626)· βλ. J o u r d a i n, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 93 καὶ C. B r o c k e l m a n n, ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. 1 σ. 348.

<sup>101</sup>) Tyrk. Hist. 367.

Νεκταρίου διεπιστώθη απόλυτος συμφωνία και ως προς τὰ ὀνόματα <sup>102</sup> και ως προς τὴν σειρὰν τῆς ἀριθμήσεως τῶν βιογραφουμένων διαδόχων τοῦ Μωάμεθ Ἀράβων καλιφῶν τῆς Βαγδάτης <sup>103</sup> και ως προς τὰς χρονολογίας τῆς ἡγεμονίας ἐκάστου ἐξ αὐτῶν, ἀλλὰ και τὰς τῶν ἄλλων ἐπὶ μέρους γεγονότων. Κατὰ περίεργον μάλιστα σύμπτωσιν, και ἡ μετάφρασις τοῦ Egrepius περατοῦται ὅπου και ἡ παρὰ Νεκταρίῳ διήγησις, ἥτοι (βλ. σ. 359-372) εἰς τὸν αὐτὸν 49<sup>ον</sup> καλίφην «Mustasir. Billa fil. Muctadis» (ἔτ. Ἑγίρας 487-512 = χριστιαν. 1094-1118), μολονότι ἡ χρονογραφία τοῦ Makin εἰς τὰ πληρέστερα χειρόγραφα φθάνει, ὡς ἐλέχθη, μέχρι τοῦ ἔτους 658/1260, και εἰς αὐτὸ δὲ τὸ ὑπὸ τοῦ Egrepius χρησιμοποιηθὲν χειρόγραφον περατοῦται εἰς τὸ ἔτος 573/1177 <sup>104</sup>. Ὡς πρὸς δὲ τὴν συμφωνίαν τῶν καθ' ἕκαστα ἐκτιθεμένων γεγονότων, ὁ Νεκτάριος, ὡς ὁ ἴδιος ἄλλως τε ὁμολογεῖ ἐν τέλει <sup>105</sup>, ἐκθέτει κατ' ἐπιτομὴν ὅσα ὁ Ἀραψ. ἱστορικὸς ἔγραψεν «εἰς πολὺ πλάτος», ἐπομένως δὲν εἶναι παράδοξον ὅτι παραλείπει πολλά, περιορίζεται δὲ συνήθως εἰς τὴν μνημόνευσιν τῶν σημαντικωτέρων ἢ τῶν μᾶλλον παραδόξων κατὰ προτίμησιν και ἀξιοπεριέργων γεγονότων ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Makin ἱστορουμένων. Τὴν παραβολὴν τῶν δύο κειμένων ἐθεωρήσαμεν βεβαίως περιττὸν νὰ ἐπεκτείνωμεν μέχρι και τῶν ἐσχάτων λεπτομερειῶν πρὸς διαπίστωσιν, πλὴν τῶν ἀνωτέρω βασικῶν και ἀναμφισβητήτων ὁμοιοτήτων, και ἐνδεχομένων μικρῶν διαφορῶν αὐτῶν, αἵτινες ἄλλως τε θὰ ἠδύναντο κάλλιστα νὰ ὀφείλουν τὴν προέλευσίν των εἴτε εἰς τὴν διάφορον παράδοσιν τῶν ὑπὸ Νεκταρίου και ὑπὸ Egrepius χρησιμοποιηθέντων χειρογράφων εἴτε και εἰς σφάλματα περὶ τὴν μετάφρασιν γεγόμενα ὑπὸ τοῦ ἑνὸς ἢ και τοῦ ἑτέρου τῶν μεταφραστῶν <sup>106</sup>. Τὸν ταυτι-

<sup>102</sup>) Μόνον ὁ παρὰ Makin 15ος «Omar f. Abdulazizi» (Egrepius, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 90-92) φέρεται ἐν «Ἐπιτομῇ» (σ. 288) ἀπλῶς ὡς Ἀμτελαζήζ. Ἐνίοτε ἐπίσης ὁ Νεκτάριος μεταγράφει ὑπὸ ἐβραϊκὸν τύπον ἀραβικὰ ὀνόματα· οὕτω γράφει Σολομών ἀντὶ Σουλεϊμάν (σ. 288), Ἀβραὰμ ἀντὶ Ἰμβραήμ (σ. 290), Ἀαρὼν ἀντὶ Ἀροὺν (σ. 292) κ.τ.ῶ.

<sup>103</sup>) Ὑπὸ Νεκταρίου (ἐν σ. 290) παραλείπεται μόνον ὁ 19ος και 21ος (ὁ πρὸ τοῦ Ἀβραὰμ και ὁ μετὰ τοῦτον) και (ἐν σ. 292, προφανῶς ἐκ παραδρομῆς, ὡς προκύπτει και ἐκ τοῦ ἐν τῇ ἀριθμῇ αἵματος) ὁ 25ος. Τοῦναντίον δὲ ἐν σ. 287 μετὰ τοῦ 12ου (Ἀπιμέλεχ) και τοῦ 13ου (Βελήτ) παρεμβάλλονται δύο ἕτεροι, οἵτινες ὁμως δὲν ὑπολογίζονται εἰς τὴν ἀρίθμωσιν.

<sup>104</sup>) Βλ. E. Rödiger, ἐνθ' ἄνωτ. Ἡ σύμπτωσις αὕτη πάντως δὲν δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν ἐκδοχὴν, ὅτι ἐκ τῆς ἐκδεδομένης λατινικῆς μεταφράσεως ταύτης τοῦ Egrepius παρέλαβεν ὁ Νεκτάριος, διότι σαφῶς δηλοῖ οὗτος ὅτι ἡ μετάφρασις ἐγένετο ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ.

<sup>105</sup>) Βλ. τὴν ἀνωτέρω 314, παρατεθεῖσαν περικοπὴν ἐκ τῆς «Ἐπιτομῆς».

<sup>106</sup>) Ὅτι ἡ μετάφρασις τοῦ Egrepius τοῦλάχιστον εἶναι ἐν πολλοῖς πλημ-

σμὸν ἄλλως τε τοῦ παρὰ τῷ Νεκταρίῳ χρονογράφου πρὸς τὸν Μακίη καθιστᾷ ἀναμφισβήτητον, εἴπερ τις καὶ ἄλλη ἀπόδειξις, τὸ γεγονὸς καὶ μόνον ὅτι, ὡς παρὰ Νεκταρίῳ εἰς τὴν ὑφ' ἡμῶν ἀνωτέρω (σ. 314) παρατεθεῖσαν περικοπὴν, οὕτω καὶ παρὰ Μακίη φέρονται ἐν τέλει, μετὰ τὰ περὶ τοῦ τελευταίου καλίφου Mustasir γραφόμενα, τὰ αὐτὰ περὶ τῆς γενεαλογίας τῶν ἰδίων προγόνων τοῦ συντάκτου τῆς χρονογραφίας, ἅτινα οὗτος ἐθεώρησε καλὸν νὰ μὴ καταλείπη ἀμνημόνευτα. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι ὅτι ὁ Νεκτάριος καὶ ἐνταῦθα, συντέμνων κατὰ τὴν μέθοδόν του, παραλείπει τοὺς μεσολαβοῦντας ἀπὸ τοῦ ἀπωτέρου γενάρχου Ταήπ μέχρι τοῦ πατρὸς τοῦ χρονογράφου Ἀμπολιέσερ τρεῖς διαδοχικοὺς προγόνους τούτου. Ἰνα δευχθῇ ἡ ταυτότης, παραθέτομεν ἐκ τῆς μεταφράσεως τοῦ Egrepius (σ. 370-372) τὴν ἀντίστοιχον ταύτην περικοπὴν, κατὰ παράλειψιν μόνον τῶν καὶ ὑπὸ Νεκταρίου παραλειφθέντων :

[σ. 370] «Tempori Amri Biambrillae venit è Tecrita quidam Mercator Syrus, cui nomen Tijbo erat fil. Josephi, qui sarcinas secum advexit vestium Attalicarum, stolasque sericas confectionis indicae atque arabicae, easque diversorum generum; & Califae ex optimis obtulit, qua illius similes decebant, qui propterea honore eum, et beneficentia compensavit. illumque ut coram se venire jussit, oratione ipsius & doctrina multum delectatus fuit: ita ut locum illi Aegypto imperaverit, ubi commercium eius à tributis immune foret. ideoque illi benevolè concessit pagum quendam è ditione Husae vicinum Dimaso, cui Buhidae nomen erat. Tiibus autem Elcalirae commoratus fuit usque ad obitum Chalifae Amri Billae. unde commigrans Sanmutiae sedem fixit, atque ex incolis ejus uxorem duxit . . . . .

[σ. 371-372] Genuit autem Macarimus ille f. Tijbi<sup>107</sup> 3 filios Abulfadlum Elbuchidum, A b u l j a s i r u m Elaamidum patrem chronologi, & Abulzahrū Elmuchalisum; mortua autem uxore vitam religiosam egit, mortuusque est anno 606 . . . ».

Ἡ ἀπόλυτος σύμπτωσης τῆς ἀνωτέρω χαρακτηριστικῆς περικοπῆς τοῦ Μακίη, ἐνθα οὗτος ὁμιλεῖ περὶ τῆς γενεαλογίας του, πρὸς τὴν ἐν

μελὴς, παρατηρήθη ἤδη ἀπὸ πολλοῦ, ἐδημοσιεύθησαν δὲ καὶ πολλαὶ διορθώσεις εἰς αὐτήν· πρβλ. Jourdain καὶ Rödiger ἐνθ' ἄνωτ.

<sup>107</sup>) Ὑπὸ Νεκταρίου, παραλείποντος τὰ ἐνδιάμεσα ὀνόματα, ἀναφέρεται ἀντὶ τοῦ Macarimus ὁ πρῶτος Ταήπ ὡς γεννήσας τοὺς τρεῖς υἱοὺς κλπ.

σ. 314 παρατεθεῖσαν ἀντίστοιχον παρὰ Νεκταρίῳ περὶ τῆς γενεαλογίας τοῦ ἐξ οὗ οὗτος ἦντλησεν Ἀραβος χρονογράφου οὐδεμίαν καταλείπει ἀμφιβολίαν, ὅτι ὁ Ἀραψ οὗτος χρονογράφος ὁ χρησιμοποιηθεὶς ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου ὑπῆρξεν ὁ ῥηθεὶς Γεώργιος al-Makin, χειρόγραφον τῆς χρονογραφίας τοῦ ὁποίου ἀποκείμενον ἐν Σινᾷ ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν του ὁ Νεκτάριος<sup>108</sup>. Τὸ ὑποστηριχθὲν ἄρα ὑπὸ Περ. Γρηγοριάδου τὸ πρῶτον<sup>109</sup> καὶ ὑπ' οὐδενὸς ἔκτοτε ἀμφισβητηθέν, ὅτι ὁ Ἀραψ χρονογράφος ὁ ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου παραληφθεὶς ἐν τοῖς πλείστοις εἶναι ὁ Εὐτύχιος Ἀλεξανδρείας (Said ibn al-Bitrik), δὲν δύναται νὰ ἀληθεύῃ. Ἡ χρονογραφία ἄλλως τε τοῦ Εὐτυχίου, ὅστις ἀπεβίωσε τῷ 939, φθάνει μέχρι τοῦ καλίφου al-Radi (934-940 μ.Χρ.)<sup>110</sup>, ἐν ᾧ ἡ ἀφήγησις τοῦ Νεκταρίου συνεχίζεται, καθ' ἃ ἐλέχθησαν, μέχρι τοῦ 1118<sup>111</sup> καὶ αὐτοῦ τούτου δὲ τοῦ Εὐτυχίου ὁ θάνατος μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου<sup>112</sup> παραλαμβάνοντος παρὰ τοῦ Makin<sup>113</sup> καὶ τὴν λεπτομέρειαν ταύτην, ἣν ὁ Εὐτύχιος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γράψῃ. Ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν ἀντιστοιχῶν γεγονότων τῶν παρὰ Νεκταρίῳ καὶ Εὐτυχίῳ συμπιπτουσῶν χρονικῶν περιόδων (622-939 μ.Χρ.) παρατηροῦνται ἐκ πρώτης ὄψεως σημαντικαὶ διαφοραί. Οὐδαμῶς λοιπὸν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ Εὐτύχιος, τοῦλάχιστον ἐνταῦθα, ὡς πηγὴ τοῦ Νεκταρίου<sup>114</sup>. Ἡ μόνη καὶ βεβαία πηγὴ εἶναι, καθὼς ἐδείχθη, ὁ Makin.

Τὴν περαιτέρω ἱστορίαν τῶν ἡγεμόνων τῆς Αἰγύπτου συμπληροῖ ὁ Νεκτάριος διὰ τοῦ τελευταίου κεφαλαίου (σ. 302-311) τοῦ Δ' τμήματος περὶ τῶν μετὰ τὸ 1118 ἐξουσιασάντων τὴν χώραν «Τζερκέζων» (=Κιρκασίων), ἥτοι τῶν Μамелούκων, μέχρι τοῦ τελευταίου ἡγεμόνος Καμψών. Τὸ κεφάλαιον τοῦτο, πλὴν τοῦ ἐν σ. 307 παρατιθεμένου ἐνδιαφέ-

<sup>108</sup>) Τὸ χειρόγραφον τοῦτο εἶναι πιθανῶς τὸ σωζόμενον ἔτι τῷ 1816, ὅτε εἶδεν αὐτὸ ὁ J. L. Burckhardt (βλ. ἄνωτ. σ. 302). Τὸν κατάλογον τῆς Margaret Dunlop Gibson, A catalogue of the Arabic Manuscripts in the convent of Saint-Catherina on Mount Sinai, London 1894 (Studia Sinaitica III), δὲν εἶδομεν, κατὰ τὴν βεβαίωσιν ὅμως τοῦ ἐν Παρισίοις συναδέλφου Ν. Σβορώνου, οὗτος δὲν ἀναγράφει χρονογραφίαν τοῦ Makin ὑπάρχουσαν ἐν Σινᾷ, εἶναι ὅμως πάντως λίαν ἐλλιπής.

<sup>109</sup>) Περ. Γρηγοριάδου, Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Σινᾶ, σ. 41-42.

<sup>110</sup>) Βλ. τὴν λατινικὴν μετάφρασιν αὐτῆς παρὰ Migne, Patrol. Graec. τόμ. 111 σ. 1155-1156.

<sup>111</sup>) «Ἐπιτομή» σ. 296: «Εἰς τοὺς τριακοσίους εἰκοσιοκτὼ ἀπέθανε Σεήτ, ὁ υἱὸς τοῦ Πατρικίου, ἦτον δὲ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, πλὴν Κόπτης».

<sup>112</sup>) Th. Erpenius, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 261: «Anno trecentesimo vigesimo octavo [=939 μ.Χρ.] vita excessit Saidus filius Batrici, Historicus, qui Patriarcha erat orthodoxorum Alexandriae . . . cum patriarcha sedisset septem annos, 6 menses».

<sup>113</sup>) Πρβλ. καὶ τὰ ἄνωτ. ἐν σ. 301-304 τῆς παρούσης μελέτης γραφόμενα.

ροντος καταλόγου τῶν ἡγεμόνων ἐκείνων, ὅσοι ἀπὸ ἔτους Ἐγίρας 530-901 (=1136-1497 μ.Χρ.) ἐχορήγησαν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Σινᾶ ὀρισμοὺς ἀνανεοῦντας τὰ προνόμια αὐτῆς καὶ σωζομένους ἐπὶ Νεκταρίου εἰς τὸ ἐν Καίρῳ σιναϊτικὸν μετόχιον<sup>114</sup>, παρέλαβεν ὁ Νεκτᾶριος, ὡς ἡδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν, ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ Paolo Gionio (βιβλ. XVII σ. 277<sub>7</sub>-279<sub>10</sub>), περὶ οὗ ἐν τοῖς ἐξῆς ὁ λόγος.

ΤΜΗΜΑ Ε' (σ. 312-438). Ὀλόκληρον σχεδὸν τὸ τελευταῖον τμήμα Ε' τοῦ βιβλίου (πλὴν τῶν ἐν τέλει σ. 431-438) εἶναι εἰλημμένον ἄλλοθεν, ὡς δεικνύει καὶ ἡ ἐπιγραφὴ αὐτοῦ: «*Τμήμα πέμπτον τῆς Κοσμικῆς Ἱστορίας. Ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Παύλου Γιοβίου<sup>115</sup> διηγηθέντων, Ἐπισκόπου Νοκέρας, τοῦ Ἰταλοῦ, ἐκ τοῦ γ' Βιβλίου, ἐν ᾧ περὶ τῆς Βασιλείας τοῦ Σουλτὰν Μπαγιαζίτη τοῦ Παλαιοῦ, καὶ ὅπως ὁ υἱὸς του ὁ Σουλτὰν Σελίμης ἔλαβε τὴν Βασιλείαν καὶ πολεμήσας ἔλαβε καὶ τὴν Αἴγυπτον<sup>116</sup>. Ἔστι δὲ ἡ τοιαύτη Ἱστορία ἐξ ἀρχετύπου τοῦ Ἀραβικοῦ μεταγλωττισμένη<sup>117</sup> εἰς Λατινικὴν γλῶσσαν καὶ ἐκ τῆς Λατινικῆς εἰς τὸ Φράγκικον ἀπὸ δὲ τὸ Φράγκικον τώρα εἰς τὸ Ρωμαϊκὸν παρ' ἡμῶν συντομώτερα*».

Ὁ ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου μαρτυρούμενος ὡς πηγὴ αὐτοῦ Ἰταλὸς συγγραφεὺς Παῦλος Γιοβίος ἢ Γιοβίος εἶναι ὁ Paolo Gionio (1483-1552), γεννηθεὶς ἐν Como καὶ γενόμενος ἐπίσκοπος Νοκέρας τῷ 1528, ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων ἱστορικῶν τῆς Ἀναγεννήσεως<sup>118</sup>, τοῦ ὁποίου τὸ σπουδαιότερον ἔργον εἶναι ἡ ἱστορικὴ ἔκθεσις τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ διαδραματισθέντων πολεμικῶν καὶ πολιτικῶν γεγονότων ἀπὸ τῆς εἰς Ἰταλίαν ἐκστρατείας τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Καρόλου τοῦ Η' (1494)

<sup>114</sup>) Περὶ τῶν σήμερον σωζομένων τοιούτων ὀρισμῶν βλ. B. Moritz, Beiträge zur Geschichte des Sinai-Klosters in Mittelalter nach arabischen Quellen, Berlin 1918, σ. 3-5 καὶ 39 κ.ἐξ., ὅστις ὁμῶς ἀγνοεῖ τὰ ἀνωτέρω ὑπὸ Νεκταρίου γραφόμενα.

<sup>115</sup>) Τὸ ὄνομα φέρεται καὶ εἰς τὸν ἐν ἀρχῇ τοῦ βιβλίου πίνακα τῶν περιεχομένων ὑπὸ τὸν ὀρθότερον μάλιστα τύπον: «*Ἐκ τῆς ἱστορίας Παύλου Γιοβίου, Ἐπισκόπου Νοκέρας . . .*» κλπ.

<sup>116</sup>) Ὁ Νεκτᾶριος ἐπεξετάθη, καθ' ἃ γράφει ἐν προοιμίῳ (σ. 3-4), εἰς τὴν διήγησιν ταύτην περὶ τῶν πολέμων τοῦ Σελήμ «*ὡς πρώτου τῶν Ὀτμάνων ἐν Αἰγύπτῳ βασιλεύσαντος καὶ ὡς ἂν ὁποῦ πρῶτος αὐτὸς εὐλαβήθη τὸ τάγμα τῶν καλογήρων, ὡς δείξομεν, καὶ τοὺς ὀρισμοὺς καὶ χρυσόβουλλα, ὁποῦ τὸ ἅγιον ἐκεῖνο μοναστήριον ἔχει, προνοίᾳ Θεοῦ, αὐτὸς πρῶτος ἔδωκε. Καὶ διότι ἀπὸ τὸν καιρὸν τούτου τοῦ Βασιλέως . . . ἔλαυσαν ἢ σύγχυσες ἀπ' ἐκεῖ [= ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον καὶ Παλαιστίνην] καὶ αἱ ταραχαὶ καὶ ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ τόποι εἰρηνεύσαν, ἀπὸ τὸ ὁποῖον συμβαίνει καὶ τὸ ἅγιον τοῦτο μοναστήριον νὰ εὐρίσκειται ἐν ἀσφαλεῖ κυβερνήσει*».

<sup>117</sup>) Ὅτι τοῦτο δὲν ἔχει οὕτω, θὰ δείξωμεν κατωτέρω.

<sup>118</sup>) Βλ. τὸ περὶ τούτου ἄρθρον ἐν l'enciclopedia Italiana τόμ. XVII (1933) σ. 277β-278α ὑπὸ F. Nicolini, ἐνθα καὶ ἡ περὶ αὐτοῦ βιβλιογραφία.

καὶ ἐντεῦθεν, ἐκδοθὲν τὸ πρῶτον ἐν Φλωρεντία τῷ 1550-1552 εἰς δύο τόμους ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν :

« *P a u l i J o v i i N o g o c o m e n s i s e p i s c o p i N u c e r i n i H i s t o r i a r u m s u i t e m p o r i s T o m u s P r i m u s . F l o r e n t i a e , i n o f f i c i n a L a u r e n t i i T o r r e n t i n i d u c a l i s T y p o g r a p h i , M D L [ = l i b r i I - X V I I I ] . - T o m u s s e c u n d u s , M D L I I [ = l i b r i X I X - X X X X V ] »*<sup>119</sup>.

Τοῦ λατινιστὶ συγγραφέντος ἔργου τούτου ἐξεδόθη μετάφρασις εἰς τὴν ἰταλικὴν ὑπὸ L. Domenichi ἐν Φλωρεντία τῷ 1551-1553<sup>120</sup>, ἐξ ἧς, ὡς φαίνεται<sup>121</sup>, παρέλαβεν ὁ Νεκτάριος, κατὰ τὰ ὑπ' αὐτοῦ γραφόμενα. Σημειωτέον μόνον ὅτι ἡ ἐν τῇ ἀνωτέρω ἐπιγραφῇ βεβαίωσις τοῦ Νεκταρίου, ὅτι καὶ τὸ λατινικὸν κείμενον τοῦ Γιονίου εἶναι μεταγλώττισις «ἐξ ἀραβικοῦ ἀρχετύπου», οὐχὶ ἄρα πρωτότυπον ἔργον τοῦ συγγραφέως δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ πράγματα, ἀλλὰ στηρίζεται εἰς παρανόησιν τῶν ὑπὸ Γιονίου γραφομένων· τοῦτο διδάσκουν τὰ ἐν σ. 374 γραφόμενα ὑπὸ Νεκταρίου περί τινος ἀνωτέρου ἀξιωματούχου (καντιλεσκέρη) τοῦ Σελήμ ἀποσταλέντος ὑπὸ τούτου πρὸς τοὺς Αἰγυπτίους ὡς πρέσβεως, ὅτι ἦτο «ἄνθρωπος πολλὰ γραμματισμένος» καὶ ὅτι «ἔγραψεν εἰς ἱστορίαν ὁλόκληρον ὅλους τοὺς πολέμους τοῦ Σουλτὰν Σελήμ, καὶ αὐτὸν τῆς Αἰγύπτου· καὶ ἀπὸ τὸ Βιβλίον ἐκείνου ἐμεταγλωττίσθησαν τοῦτὰ ὅπου ἡμεῖς ἐδῶ γράφομεν, τὰ ὅποια εὔρομεν, ὡς εἴπομεν, εἰς ἓνα Φράγκικον». Ἀλλ' ἡ ἀντίστοιχος περικοπὴ παρὰ Γιονίου, ἐξ ἧς προέρχονται τὰ ἀνωτέρω ὑπὸ Νεκταρίου γραφόμενα, ἔχει ὡς ἑξῆς : «. . . Cuius legationis principem locum obtinebat Jachis, vir militaris, et Cadilescher, maiore sacerdotio et sacrarum literarum cognitione insignis. Hic postea huius belli commentaria conscripsit, quae nos Italico sermone donata perlegimus<sup>122</sup>». Λέγει δηλαδὴ ὁ Γιονίου, ὅτι τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ καντιλεσκέρη τούτου, ἅτινα βεβαίως δὲν θὰ ἠδύνατο ν' ἀναγνώσῃ ἐν πρωτοτύπῳ, μεταφρασθέντα, — ὑπ' ἄλλου βεβαίως — εἰς τὴν ἰταλικήν, ἀνέγνωσε (perlegimus), οὐχὶ δὲ ὅτι αὐτὸς ὁ Γιονίου μετέφρασε ταῦτα καὶ συνεκρότησεν οὕτως

<sup>119</sup>) Ἑθν. Βιβλιοθ. Ἱστορ. 2412, 20. Τὸ ἔργον ἀνετυπώθη ἔπειτα ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν ἀπάντων τοῦ συγγραφέως τῷ 1578 (= Ἑθν. Βιβλ. Ἱστορ. 2411, 40).

<sup>120</sup>) La prima [seconda e terza] parte dell'histoire del suo tempo, di Mons. Paolo Giovio vescovo di Nocera, tradotte per M. Lodovico Domenichi, in Fiorenza MDLI-MDLIII, τόμ. I-III (= Ἑθν. Βιβλ. Ἱστ. 2414, 80).

<sup>121</sup>) Ἀλλὴν ἰταλικὴν μετάφρασιν τοῦ ἔργου δὲν γνωρίζομεν.

<sup>122</sup>) *P a u l i J o v i i , H i s t o r i a r u m s u i t e m p o r i s t o m u s p r i m u s , F l o r e n t i a e 1550, σ. 276.*

ἐξ αὐτῶν καὶ μόνων τὸ ἀντίστοιχον μέρος τοῦ ἔργου του· πιθανὸν βεβαίως νὰ ἦντλησεν ἐξ αὐτῶν πολλά, δι' ὃ καὶ ἀναφέρει ταῦτα ὡς μίαν τῶν πηγῶν του<sup>123</sup>, ἀλλ' ὁ τὸ ἔργον του, φέρον ζωηρὰν τὴν σφραγίδα τῆς προσωπικότητός του, εἶναι προφανές, ὅτι ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ, ἔστω καὶ κατὰ τὸ ἀντίστοιχον μέρος, ὡς ἀπλῆ μετάφρασις τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ εἰρημένου καντιλεσκέρη, ὡς ἐξέλαβε τοῦτο ὁ Νεκτάριος.

Ὅσα παραλαμβάνει ὁ Νεκτάριος, ἦτοι τὰ περὶ τῶν ἐν Ἀνατολῇ πολέμων τῶν Τούρκων σουλτάνων Βαγιαζήτ καὶ Σελήμ, ἐκθέτει ὁ Γιονίῳ εἰς τὸν πρῶτον τόμον τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος ἔργου αὐτοῦ<sup>124</sup> ἀπὸ τῆς σελ. 187 (στίχ. 15) τοῦ βιβλίου XIII κ.ἐξ., ἐν παρεκβάσει βεβαίως, ἀφ' οὗ τὸ κύριον θέμα του εἶναι ἡ ἐξιστόρησις τῶν ἐν τῇ Δύσει συμβάντων<sup>125</sup>.

Καὶ τὰ μὲν ἀπὸ σ. 312-339 τῆς «Ἐπιτομῆς» ἐκτιθέμενα περὶ τῆς ἐν Περσίᾳ αἰρέσεως τοῦ Τεχὴλ μέχρι καὶ τῆς μάχης τοῦ Σελήμ πρὸς τὸν πατέρα του Βαγιαζήτ παρέλαβεν ὁ Νεκτάριος ἐκ τοῦ βιβλίου XIII σ. 187<sub>15</sub>-203 τῆς συγγραφῆς τοῦ Γιονίου. Τὰ ἐν συνεχείᾳ (σ. 339-368) ἐξιστορούμενα περὶ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ Σελήμ εἰς σουλτάνον καὶ τῆς εἰς Περσίαν ἐκστρατείας αὐτοῦ παρέλαβεν ἐκ τοῦ βιβλίου XIII σ. 204-222, παραλειφθέντος μόνον τοῦ τέλους τούτου (σ. 222-230), ἐνθα γίνεται λόγος περὶ Περσῶν καὶ Ἀρμενίων, ἐν συνεχείᾳ δὲ περὶ τῶν γεγονότων τῆς Δύσεως, περὶ ὧν καὶ τὰ ἐπόμενα δύο βιβλία XV καὶ XVI (σ. 231-272), ἅτινα προφανῶς διὰ τοῦτο παρέλειψεν ἐπίσης ὁ Νεκτάριος. Τὰ ἐκτιθέμενα ἀκολουθῶς (σ. 368-409) περὶ τῆς εἰς Αἴγυπτον ἐκστρατείας τοῦ Σελήμ εἶναι εἰλημμένα ἐκ τοῦ βιβλίου XVII (σ. 272-292)<sup>126</sup>. Τέλος δὲ τὰ περὶ τῆς ἀλώσεως τοῦ Καίρου (1517) καὶ τῆς

<sup>123</sup>) Καὶ ἄλλας πηγὰς αὐτοῦ περὶ λεπτομερειακῶν τινων γεγονότων ἀναφέρει ἀλλαχοῦ τοῦ ἔργου του ὁ Γιονίῳ· οὕτω π.χ. ἐν σ. 210 στηρίζεται εἰς μαρτυρίαν τοῦ Antonius Utrius Ligor, ἀναφέρων ὁμοίως ὅτι καὶ οὗτος «de his rebus commentaria ad Leonem Pontificem conscripsit».

<sup>124</sup>) Ἡ παραβολὴ τοῦ κειμένου τοῦ Νεκταρίου ἐγένετο ἀπ' εὐθείας πρὸς τὸ λατινικὸν πρωτότυπον, εἰς ὃ καὶ παραπέμπομεν ἐφεξῆς (= Jovius, ἐνθ' ἄνωτ.), οὐχὶ ὅμως καὶ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου χρησιμοποιηθεῖσαν ἰταλικὴν μετάφρασιν τοῦ ἔργου, διότι ὁ πρῶτος τόμος αὐτῆς, περιέχων τὰ βιβλία I-XVIII, δὲν ἀνευρίσκεται σήμερον εἰς τὴν Ἑθν. Βιβλιοθήκην. Ἀλλ' οὐδεμία ἀμφιβολία, ὅτι ἡ ἰταλικὴ μετάφρασις αὕτη ἀποδίδει πιστῶς τὸ λατινικὸν πρωτότυπον, ὡς προκύπτει καὶ ἐκ τῆς συμφωνίας τούτου πρὸς τὰ ἐν «Ἐπιτομῇ».

<sup>125</sup>) Τὴν παρεμβολὴν ταύτην δικαιολογεῖ καταλλήλως ὁ Γιονίῳ ἀρχόμενος τῆς περὶ τῶν συμβάντων τούτων διηγήσεως αὐτοῦ (Pauli Jovii, ἐνθ' ἄνωτ. τόμ. I, βιβλ. XIII σ. 187<sub>6-15</sub>).

<sup>126</sup>) Τὸ περὶ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ Μамелούκων μέρος τοῦ βιβλίου τούτου (σ. 277<sub>7</sub>-279<sub>40</sub>) παρέλαβεν ὁ Νεκτάριος, ὡς ἐλέχθη ἤδη, μεταθέσας αὐτὸ εἰς τὸ τέ-

ἵποταγῆς ὁλοκλήρου τῆς Αἰγύπτου εἰς τοὺς Τούρκους, ἔνθα τερματίζει τὴν διήγησίν του ὁ Νεκτάριος (σ. 410-431), παρέλαβεν οὗτος ἐκ τοῦ ἐπομένου βιβλίου XVIII σ. 292-311<sup>127</sup>, παραλειφθέντος μόνον τοῦ τέλους τούτου (σ. 311-322), ἔνθα ὁ Γιονίο ποιεῖται λόγον περὶ τῶν νέων πολέμων τοῦ Σελήμ εἰς τὴν Περσίαν κλπ., εἰς οἷς δὲν ἐπεξέτεινε τὴν διήγησίν του ὁ Νεκτάριος· σημειωτέον, ὅτι τὸ ἐν σ. 294<sub>8</sub>-295<sub>31</sub> τοῦ βιβλίου τούτου κεφάλαιον περὶ τῶν ἐν Μέμφιδι καὶ Καῖρῳ ἀρχαιοτήτων δὲν ἔκρινε, φαίνεται, σκόπιμον ὁ Νεκτάριος νὰ παραλάβῃ ὥς ἔχει ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων αὐτόθεν, ὥς ἐλέχθη<sup>128</sup>, εἰλημμένων ἐν τμήματι Δ' σ. 255-260 τῆς «Ἐπιτομῆς»<sup>129</sup>, τὰ δὲ ἐν σ. 301<sub>18-44</sub> περὶ τῶν Ἀράβων τῆς ἐρήμου γραφόμενα παρέχει τελείως ἐξηλλαγμένα καὶ δι' ἰδίων παρατηρήσεων ἐπηυξημένα μεταθέσας αὐτὰ εἰς τὸ τέλος τῆς «Ἐπιτομῆς» (σ. 434-438).

Τὰ ἀνωτέρω ὑπὸ Νεκταρίου παραλαμβανόμενα δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν μᾶλλον ὥς ἐλευθέρᾳ μὲν, ἀκριβῆς ὅμως μετάφρασις τῶν ὑπὸ τοῦ Γιονίο γραφέντων παρὰ ὥς διασκευὴ τούτων, ὧν τηρεῖ καὶ τὴν αὐτὴν ἐν τῇ ἐκθέσει σειρὰν<sup>130</sup> συντμήσεις τοῦ πρωτοτύπου παρατηροῦνται πολὺ σπανίως<sup>131</sup>, ὀλίγιστα δ' ἐξ ἄλλου εἶναι καὶ αἱ ἐκτενέστεραι ἀναπτύξεις<sup>132</sup> ἢ προσθῆκαι<sup>133</sup> αἱ ὀφειλόμεναι εἰς τὸν Νεκτά-

λος τοῦ προηγουμένου τμήματος Δ' (σ. 302-306 καὶ 308-310) τῆς «Ἐπιτομῆς» (βλ. ἀνωτέρω σ. 318-319).

<sup>127</sup>) Τὰ ἐν σ. 302<sub>50</sub>-304<sub>53</sub> καὶ 307<sub>13</sub>-308<sub>5</sub> περὶ τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῶν χωρῶν αὐτῆς γραφόμενα ἐλήφθησαν, ὥς εἶπομεν (βλ. ἀνωτ. σ. 312), εἰς τὸ τμήμα Δ' σ. 255-260, ὅπου μετετέθησαν (παραλειφθεῖσων μόνον τῶν ἀπὸ σ. 305<sub>1</sub>-307<sub>12</sub> καὶ 308<sub>5-52</sub> περικοπῶν).

<sup>128</sup>) Βλ. τὴν προηγουμένην ὑποσημείωσιν.

<sup>129</sup>) Πρβλ. τὰ ἐν «Ἐπιτομῇ» σ. 265 γραφόμενα, ὅτι τὰ μαρτύρια τοῦ πλούτου τῶν ἀρχαίων βασιλέων τῆς Αἰγύπτου «ὑπὸ πολυκαιρίας ἡφανίσθησαν καὶ νὰ τὰ λέγῃ τινὰς φαίνονται ὥς παλαιόθια», διὰ τοῦτο δὲ ὁ λόγος θὰ περιορισθῇ μόνον εἰς τὰς πυραμίδας.

<sup>130</sup>) Ἐν «Ἐπιτομῇ» σ. 405 προτάσσεται μόνον τὸ κεφάλαιον «Τάξις πολεμικὴ τοῦ φουσσάτου τοῦ Σελήμ» τοῦ ἐπομένου ἐν σ. 405-409 «Τάξις πολεμικὴ τοῦ φουσσάτου τοῦ Τουμούμπη», ἐν ᾧ παρὰ Γιονίο φέρονται ταῦτα ἀντιστρόφως (Jovius I, βιβλ. XVII σ. 290<sub>36-53</sub> καὶ 290<sub>53</sub>-292).

<sup>131</sup>) Οὕτως ἀναγράφονται μόνον περιληπτικώτερον τὰ ὑπὸ τοῦ Γιονίο ἐκτενέστερον ἐκτιθέμενα ἐν «Ἐπιτομῇ» σ. 318-319 (= Jovius I σ. 189<sub>13</sub>-191<sub>41</sub>), σ. 322-323 (= Jovius I σ. 193<sub>13</sub>-194<sub>40</sub>), σ. 345-346 (= Jovius I σ. 206<sub>15</sub>-207<sub>36</sub>), σ. 362 (= Jovius I σ. 214<sub>48</sub>-215<sub>21</sub>), σ. 363 (= Jovius I σ. 215<sub>30</sub>-217<sub>22</sub>), σ. 364-368 (= Jovius I σ. 217<sub>49</sub>-221<sub>9</sub>) καὶ σ. 431 (= Jovius I σ. 309<sub>21</sub>-310<sub>35</sub>).

<sup>132</sup>) Οὕτως οἱ λόγοι τῶν πρέσβων τοῦ Σελήμ πρὸς τὸν Καμφὸν (Jovius I σ. 280<sub>8-14</sub>) ἀναπτύσσονται ἐκτενέστερον ἐν «Ἐπιτομῇ» σ. 378.

<sup>133</sup>) Τοιαῦται προσθῆκαι εἶναι τὰ ἐν «Ἐπιτομῇ» σ. 351-352 γραφόμενα περὶ τῆς θεόθεν (!) δεδομένης αὐτοκρατορίας τῶν Ὀθωμανῶν (παρὰ Jovius

ριον. Δείγματος χάριν παραθέτομεν κατωτέρω τὴν ἀρχὴν τῆς μεταφράσεως τοῦ Νεκταρίου μετὰ τῆς ἀντιστοίχου περικοπῆς τοῦ Giovio.

P. Jovii, Histor. lib. Νεκταρίου, Ἐπιτομή Ἱε-  
XIII, t. I, σ. 187 (στ. ροκ. Ἱστορ. (ἔκδ. γ', 1758)  
15-30). σ. 312-313.

*«Post bellum Peloponesiacum quo (ut supra memoravimus) Naupactus, Coron, Pylus, Crysseum, Methoneque Turcarum armis cesserunt, quum Veneti reddita Neritho, quam ad Leucadem vi ceperant, auctore Andrea Grillo, cum hoste pacem pepigissent, Baiazetes in posterum Europa abstinuit, toto animo in Asiam versus, ut illinc novis bellorum motibus occurreret, quibus sub adventum Techellis novi Prophetae viri apud eas gentes admirabilis, jam tum Lycaoniae & Carpadociae urbes agitabantur magno quidem commodo Venetorum et Hungarorum, quibus Baiazeles, nisi Asiatico tumultu revocatus, pacem nequaquam daturus esse credebatur.*

*Erat autem Techellis origine Persa regiae gentis cognatione antea clarus, sed longe illi ma-*

*«Ἀφ' οὗ ὁ Σουλτὰν Μπαγιαζήτ ἐπῆρεν ἀπὸ τοὺς Βενεζάνους τὴν Ναύπακτον, τὴν Μοθώνην, τὴν Κορώνην, καὶ ἄλλους τόπους πολλούς, ἔκαμεν ἀγάπην μὲ τούτους, διότι ὁ καιρὸς καὶ τὰ νέα συμβάντα πράγματα εἰς τὴν Ἀνατολὴν τὸν ἀνάγκαζαν νὰ ἀφίση τοὺς πολέμους τῆς Δύσεως καὶ νὰ γυρίσῃ εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἐπειδὴ ἐκεῖ ἐσηκώθη ἕνας μέγας καὶ θαυμαστὸς ἄνθρωπος, Τεχὴλ τὸ ὄνομά του, λέγωντας ἑαυτὸν νέον Προφήτην, καὶ ἐσύγχιζε τοὺς τόπους τῆς Ἀνατολῆς, κάνωντας μὲ τὰ λόγια του νὰ τοῦ ἀκολουθοῦσι πολλοί, καὶ τοῦτο ἔδωκε μέγαλην ἀνάπαισιν καὶ εἰρήνην ἀπὸ τοὺς πολέμους τοῦ Σουλτὰν Μπαγιαζήτ τῶν Βενεζάνων, καὶ τῶν Οὐγγρων.*

Περὶ τοῦ Τεχὴλ τοῦ νέου Προφήτου.

Οὗτος λοιπὸν ὁ Τεχὴλ ἦτον Πέρσης τὸ γένος, περίφημος καὶ λαμπρὸς ἄνθρωπος διὰ τὸ νὰ εἶναι ἀπὸ γένος βασιλικόν· περισσό-

σ. 209 οὐδὲν λέγεται)· ἐν σ. 355 φέρονται ἐπίσης: «ὅμως, ἢ οὕτως ἢ ἄλλως, ἔτι εἶναι δίκαιον νὰ παθαίνουν ὅσοι εἶναι προδόται τῆς ζωῆς τῶν αὐθεντῶν τως· διότι καὶ ὁ Δαβὶδ ἐφόνευσεν τὸν φονέα τοῦ Σαούλ, καλὰ καὶ ὁ Σαούλ νὰ ἦτον ἐχθρὸς του, καὶ ἐκεῖνος ὁποῦ τὸν ἐφόνευσεν νὰ τὸν ἐφόνευσεν διὰ ἀπεθαμμένον», ἅτινα δὲν ἔχει ὁ Jovius σ. 211· τέλος ἐν σ. 386 κατακρίνεται ὁ Καμπῶν, «... ὁ ὁποῖος ἦτον ἄνθρωπος εὐδαίμων καὶ μακαριστὸς Αὐθέντης, εἰς τὴν νὰ κάθηται εἰς τὴν Αὐθεντείαν του εἰρηνικός, καὶ εἰς τὸ γηραιὸν του, ὥς καὶ εἰς τὴν νεότητά του, καὶ νὰ μὴ θέλῃ νὰ δοκιμάσῃ τῆς Τύχης τὰ παιγνίδια, ἢ ὁποῖα, ταῖς περυσίαις φοραῖς, γελᾷ τὸν ἄνθρωπον μὲ τὰ στριφοκυλίσματά της», περὶ ὧν οὐδὲν γράφει ὁ Jovius σ. 283. Σημειωτέον, ὅτι καὶ πᾶσαι αἱ ἐν τῇ «Ἐπιτομῇ» ἐπιγραφαὶ τῶν κεφαλαίων ἔχουν τεθῆ ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου, διότι ἐλλείπουν ἐκ τοῦ πρωτοτύπου.

jorem famam & claritudinem addiderant studia literarum, vitae integritas, & summa religio, ob quae postea divini vatis nomen promeruit. Fuerat Aidaris cognomento Harduellis discipulus, viri doctrina & probitate insignis, quem Jacuppus Chiorzeynal (id est Persica lingua strabo), magni Usumcassanis filius crudeliter interfecit. De quo Harduelle breviter aliquid memorandum existimavimus, . . . » κλπ.

τερον εὐφημίσθη καὶ ἐλιμπρύνθη τὸ ὄνομά του, διὰ τὸ νὰ εἶναι καθαροῦ βίου ἄνθρωπος καὶ πολλὰ γραμματισμένος καὶ νὰ τὸν λογιάζουσιν ὅλοι ἄνθρωπον εὐσεβῇ εἰς τὴν πίστιν τως. Οὗτος λοιπὸν ἦτον μαθητὴς τοῦ Χαηντὰρ Ἀρδουήλ τὸ ἐπὶ κλην, ἄνθρωπος καὶ οὗτος βίου καθαροῦ καὶ γραμματισμένος· τὸν ὁποῖον ἐφόνευσεν ὁ υἱὸς τοῦ Οὐζοῦμ Κασούμ, ὁ Γιακούμπ, ὁ λεγόμενος Κιὸρ Τζεηλάτ, ὁποῦ λέγεται, κατὰ τὴν Περσικὴν γλῶσσαν, στραβὸς ἀπὸ τὸ ἔνα ἄμμάτι. Ἀλλὰ φαίνεται μου νὰ εἰποῦμεν πρῶτον ὀλίγα τινὰ περὶ τούτου τοῦ Χαηντὰρ, . . . » κλπ.

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ Γιόνιο παραλαμβανόμενα<sup>134</sup>, ἅτινα ἐκτείνονται, ὡς ἐλέχθη, μέχρι τῆς σ. 431 τοῦ τμήματος Ε', ὁ Νεκτάριος περιέλαβεν ἐν συνεχείᾳ δύο κεφάλαια (σ. 432-434), ἐν οἷς παρέχει λίαν ἐνδιαφερούσας εἰδήσεις ἐκ παραδόσεως διασωθείσας περὶ τοῦ ἐν Πελοποννήσῳ χριστιανοῦ «μεγάλου ἄρχοντος» Τζερνοτᾶ ἢ Τζερνοτάμπεη<sup>135</sup> τοῦ συνεκστρατεύσαντος εἰς Αἴγυπτον μετὰ τοῦ σουλτάνου Σελήμ καὶ μεσολαβήσαντος παρὰ τούτῳ, ἅμα τῇ

<sup>134</sup>) Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι ὁ Γιόνιο ἐχρησίμευσεν ὡς πηγὴ καὶ ἑτέρου Ἑλλήνος χρονογράφου (1590), τοῦ Κρητὸς Γεωργίου Κλόντζα· πρβλ. Σπ. Λάμπρου, Ὁ Μαρκανὸς κῶδιξ τοῦ Κρητὸς Γεωργίου Κλόντζα, «Νέος Ἑλληνονήμων» τόμ. 12 (1915) σ. 41-52 (βλ. σ. 44-45).

<sup>135</sup>) Ὁ Τζερνοτάμπεης οὗτος φαίνεται ὅτι εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν ἐν βραχεὶ χρονικῶ σωζομένῳ εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 282 (φ. 185V) κώδικα τῆς ἐν Ἀγ. Ὁρεὶ μονῆς Διονυσίου μνημονευόμενον «εὐσεβέστατον ἄρχοντα» Ἰωάννην Τζερνοτᾶν, ἀνακαινιστὴν τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν (Αἰγίου) καὶ θανόντα τῇ 15 μαρτίου ἔλθ' (=1531) ἐν Κορίνθῳ (Σπ. Λάμπρου, Βραχέα Χρονικά, ἐκδ. ἐπιμελεία Κ. Ἀμάντου [Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας τόμ. Α' τευχ. 1], ἐν Ἀθήναις 1932, ἀριθ. 19, σ. 37), ὡς παρατηρήθη ἤδη ὑπὸ Κ. Ἀμάντου (αὐτόθι σ. ιζ'). Ἡ περὶ τῆς ἐπὶ σουλτάνου Σελήμ ἀκμῆς αὐτοῦ παράδοσις διεσώθη μέχρι τῶν χρόνων ἡμῶν βλ. Γεωργίου Παπανδρέου, Καλαβρυτινὴ Ἐπετηρίς, ἥτοι πραγματεία περὶ τῆς ἱστορικῆς τῶν Καλαβρύτων ἐπαρχίας ἀπὸ γεωγραφικῆς, τοπογραφικῆς, ἀρχαιολογικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀπόψεως, ἐν Ἀθήναις 1906, σ. 279-280, ἐνθα καὶ πολλαὶ ἄλλαι περὶ τούτου καὶ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ κατὰ παράδοσιν εἰδήσεις· πρβλ. καὶ Λῖνον Πολίτην, Ἡ μονὴ Ταξιαρχῶν Αἰγίου, «Ἑλληνικά» τόμ. 11 (1939) σ. 77.

κατακτήσει τῆς Αἰγύπτου, ὑπὲρ τῶν ἐν Καίρῳ μοναχῶν τοῦ Σινᾶ πρὸς ἀναγνώρισιν καὶ ἀνανέωσιν τῶν προνομίων τῆς μονῆς διὰ νέου ὁρισμοῦ ἐκδοθέντος ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ σουλτάνου.

Τὰ δύο τελευταῖα κεφάλαια τοῦ τμήματος Ε΄, δι' ὧν περατοῦται καὶ ἡ ὅλη συγγραφή, εἶναι τὸ «Περὶ τῶν ἐρημιτῶν Ἀράβων τῶν τριγύρου τοῦ ὄρους Σινᾶ» (σ. 434-438), ὅπερ ἀφορμᾶται μὲν πιθανῶς, ὡς ἐλέχθη ἤδη<sup>136</sup>, ἐκ τῶν ὑπὸ Γιονίῳ (ἐνθ' ἄνωτ. σ. 301<sub>18-44</sub> γραφομένων, περιλαμβάνει ὅμως κυρίως ἰδίᾳς τοῦ συγγραφέως ἐξ ἀμέσου γνώσεως παρατηρήσεις, καὶ τὸ ὀλιγόστιχον «περὶ τῶν σκλάβων τοῦ μοναστηρίου» κεφάλαιον (σ. 438), ὅπερ εἶναι εἰλημμένον, ὡς δηλοῦται, ἐκ τοῦ «ἀραβικοῦ χρονογράφου» τοῦ ἀφηγουμένου τὰ κατὰ τὴν ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ κτίσιν τῆς μονῆς, ὁπόθεν ἐλήφθησαν, καὶ τὰ ἐν τμήματι Β΄ σ. 146-154 γραφόμενα, περὶ οὗ ἐλέχθησαν ἤδη τὰ δέοντα ἐν οἰκείῳ τόπῳ<sup>137</sup>.

#### Γ. ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΟΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ ΤΗΣ «ΕΠΙΤΟΜΗΣ»

Ἡ ἐπιχειρηθεῖσα εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον ἀνάλυσις τῶν περιεχομένων τῆς «Ἐπιτομῆς» καὶ ἡ ἔρευνα τῶν πηγῶν αὐτῆς ὑπῆρξε κατ' ἀνάγκην διεξοδική, ἔνεκα τοῦ πλήθους καὶ τῆς μεγάλης ποικιλίας αὐτῶν. Ἐὰν θελήσωμεν νῦν νὰ συγκεφαλαιώσωμεν τὰ κυριώτερα πορίσματα τῆς ἡμετέρας ἐρεῦνης, θὰ καταλήξωμεν εἰς τὰ ἀκόλουθα:

Ἐκ τῶν περιεχομένων τῆς «Ἐπιτομῆς» τὰ μὲν ἀναφέρονται γενικώτερον εἰς διαφόρους περιόδους τῆς ἱστορίας τῶν ἀνατολικῶν λαῶν τὰ δὲ εἰς τὴν ἱστορίαν εἰδικῶς τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα εἶναι πάντα εἰλημμένα ἐκ γνωστῶν καὶ ἐκδεδομένων ἤδη ἱστορικῶν πηγῶν, ἥτοι τὰ τῆς ἱστορίας τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν Ἑβραίων (=τμήμα Α΄ σ. 5-74) ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τὰ τῆς ἱστορίας τῶν Αἰγυπτίων (=τμήμα Δ΄ σ. 233-254) ἐκ τοῦ Ἡροδότου κυρίως, τὰ τῆς ἱστορίας τῶν Ἀράβων καλιφῶν τῆς Βαγδάτης (αὐτόθι σ. 267-301) ἐκ τῆς χρονογραφίας τοῦ Ἀραβος Μακίν (κατ' ἐπιτομὴν) καὶ τὰ τῆς ἱστορίας τῶν Μαμελούκων σουλτάνων τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς ὑπὸ Σελήμ τοῦ Α΄ κατακτήσεως ταύτης (αὐτόθι σ. 254-261, 302-311 καὶ τμήμα Ε΄ σ. 312-431) ἐκ τοῦ Ἰταλοῦ ἱστορικοῦ Paolo Gionio (κατὰ μετάφρασιν). Ταῦτα, ὡς εἶναι ἐπόμενον, οὐδὲν τὸ νέον προσφέρουν εἰς τὴν ἔρευναν. Τὰ ἀναφερόμενα ὅμως εἰς τὴν μονὴν εἰδικώτερον τοῦ Σινᾶ (=τμήματα Β΄ καὶ Γ΄, σ. 75-232) εἶναι τοῦναντίον ἱκανῶς ἐνδιαφέροντα. Ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὰ ἐκ τοῦ Μακίν

<sup>136</sup>) Βλ. ἄνωτέρω σ. 322.

<sup>137</sup>) Βλ. ἄνωτέρω σ. 301-303.

(ἡ Εὐτυχίου Ἀλεξανδρείας;) περὶ τῆς κτίσεως τῆς μονῆς (σ. 141-154 καὶ 438) καὶ τὰ ἐξ ἀγιολογικῶν κειμένων, γνωστῶν καὶ ἄλλοθεν, εἰλημμένα, οἷα τὰ τοῦ Ἀμμωνίου καὶ Νείλου (σ. 79-141) καὶ τὰ περὶ τῶν ἄλλων ἐν Σινᾷ ὁσίων (σ. 206-212), πάντα σχεδὸν τὰ λοιπὰ, ὡς προερχόμενα ἐξ ἀνεκδότων ἢ ἀγνώστων ἄλλοθεν πηγῶν, ἔχουν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν καὶ σήμερον ἀκόμη. Τοιαῦτα δ' εἶναι μάλιστα αἱ ἐκδόσεις τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Σινᾶ (σ. 163-167), τοῦ ὁρισμοῦ τοῦ Ἰουστινιανοῦ (σ. 176-181), τοῦ ἀχτιναμὲ τοῦ Μωάμεθ (σ. 271-273) καὶ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου (σ. 225-232), αἱ ἐξ ἀνεκδότων κωδίκων ἀναγραφὰι τῶν ἀρχιεπισκόπων τοῦ Σινᾶ (σ. 221-223), τῶν χρονολογιῶν τῶν εἰς τοῦτο παραχωρηθέντων ὑπὸ τῶν καλιφῶν τῆς Αἰγύπτου προνομιακῶν ὁρισμῶν (σ. 307) καὶ τῶν κατὰ καιροὺς κινδύνων τῆς μονῆς (σ. 187-198), πάντα ταῦτα προερχόμενα ἐξ ἀνεκδότων πηγῶν, τέλος δὲ αἱ περὶ προζώπων καὶ πραγμάτων τῆς ἐποχῆς τοῦ συγγραφέως εἰδήσεις αἱ παρεχόμεναι εἴτε ἐξ ἀμέσου γνώσεως (ὡς ἡ περιγραφή τοῦ Σινᾶ σ. 154-176, τοῦ Νείλου σ. 261-267 καὶ τῶν Ἀράβων τῆς ἐρήμου σ. 434-433), εἴτε ἐκ παραδόσεως (ὡς τὰ περὶ τῶν κατὰ καιροὺς θαυμάτων ἐν Σινᾷ σ. 199-203, τῶν νέων ἐν αὐτῷ ὁσίων σ. 212-214 καὶ τοῦ Τζερνοτάμπεη σ. 432-434), εἴτε ἐκ συγχρόνων μαρτυριῶν (ὡς αἱ σχέσεις μεταξὺ Σινᾶ καὶ πατριαρχείου Ἱεροσολύμων σ. 215-221). Εἶναι δὲ ἡ σημασία αὐτῶν ἐπὶ τοσοῦτον μεγαλύτερα, ἐφ' ὅσον ἠγνοήθησαν ἐξ ὁλοκλήρου ἢ ἐν μέρει, ὡς ἐδείχθη ἤδη, ὑπὸ τῆς νεωτέρας ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης<sup>138</sup>.

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν τῶν περιεχομένων τῆς «Ἐπιτομῆς» ὡς ἱστορικῶν πηγῶν. Τὸ ἔργον ὅμως, ὡς ἐλέχθη ἤδη ἐξ ἀρχῆς, δέον νὰ ἐξετασθῇ καὶ καθ' ἑαυτό, ὡς πνευματικὸν δημιούργημα τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν συνεγράφη. Ὡς βιβλίον ἡ «Ἐπιτομή» εἶναι ἀρκούντως ἰδιόρρυθμον ὄχι μόνον διὰ τὴν ἀσυνήθη ποικιλίαν τῶν περιεχομένων του, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ἐν γένει χαρακτηρισμὸν αὐτοῦ καὶ τὴν διάρθρωσιν τῆς ὕλης του: εἶναι ἄρ' ἰ γὰρ εἰδικὴ ἱστορικὴ συγγραφή περὶ τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ ἢ εἶναι γενικωτέρα τις χρονογραφία περὶ τῶν ἀνατολικῶν λαῶν;

Εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι κύριος σκοπὸς τοῦ συγγραφέως ὑπῆρξεν ἡ ἐκθεσις τῆς ἱστορίας τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ<sup>139</sup> τῆς περιεχομένης εἰς τὰ τμήματα Β' καὶ Γ' τοῦ βιβλίου. Τὰ τμήματα ταῦτα εἶναι καὶ

<sup>138</sup>) Βλ. τὰ γραφόμενα ἀνωτέρω εἰς σημ. 65, σ. 306-308, σημ. 95 καὶ 114.

<sup>139</sup>) Καὶ εἰς αὐτὸ τὸ προοίμιον τοῦ ἔργου δηλοῦται σαφῶς (σ. 2), ὅτι «τὸ δὲ παρὸν ἡμέτερον τοῦτ' ἐστι συγγραμμάτιον, ὅπερ ἐν εἰδει ἱστορίας συνειτάξαμεν» διηγεῖται «τὰ κατὰ τὸ ἀγιώτατον καὶ θεοβάδιστον ὄρος τὸ Σιναιὸν παλαιότερα γινόμενα, ἀλλὰ δὴ καὶ τὰ κατὰ τὴν ἐκεῖσε ἱεράν τῳ ὄντι σεβασμίαν τε καὶ βασιλικὴν μονήν».

τὰ σπουδαιότερα, διότι ἀποτελοῦν τὴν πρώτην ἀπόπειραν συγγραφῆς τῆς ἱστορίας τῆς ἀξιολόγου ταύτης μονῆς, ἐπ' αὐτῶν δ' ἐβασίσθησαν ἔκτοτε οἱ πλεῖστοι τῶν περὶ τοῦ Σινᾶ γραψάντων<sup>140</sup>. Ὁ συγγραφεὺς ὁμως δὲν ἠδυνήθη νὰ περιορισθῇ εἰς τὸ κύριον θέμα αὐτοῦ, ἀλλ' ἐπεξετάθη καὶ περαιτέρω, εἰς τὴν ἐκθεσιν τῆς καθόλου ἱστορίας τῶν περὶ τὸ Σινᾶ χωρῶν, τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Παλαιστίνης, ἣν ἠθέλησε νὰ συνδέσῃ πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς περὶ ἧς πραγματεύεται μονῆς καὶ νὰ ὑποτάξῃ τὸ καθόλου εἰς τὸ ἐπὶ μέρους κατὰ τρόπον προφανῶς βεβιασμένον καὶ προβάλλον λίαν ἀσθενεῖς δικαιολογίας<sup>141</sup>. Τὸν ιδιότυπον τοῦτον χαρακτῆρα τῆς συγγραφῆς τοῦ Νεκταρίου ὡς πρὸς τὴν ὕλην καὶ τὴν διάρθρωσιν αὐτῆς<sup>142</sup>, δυνάμεθα, νομίζω, νὰ ἐξηγήσω-

<sup>140</sup>) Ἐκ τῶν νεωτέρων ἱστοριῶν τοῦ Σινᾶ μνημονευτέα ἡ πολλύκις ἤδη ἀναφερθεῖσα ἀρίστη ἐργασία τοῦ Περικλέους Γρηγοριάδου, Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Σινᾶ, ἐν Ἱεροσολύμοις 1875. Πολὺ κατωτέρα ταύτης, μολονότι ἔκτενestsτέρα, εἶναι ἡ νεωτέρα ἐργασία τοῦ Κ. Ν. Παπαμιχαλοπούλου, Ἡ μονὴ τοῦ ὄρους Σινᾶ, Ἀθῆναι-Καῖρον 1932. Τὸ βιβλίον τῆς Lina Eckenstein A History of Sinai, London 1921, δὲν εἶδομεν. Συστηματικὴ ἱστορία τοῦ Σινᾶ, παρασκευάζεται ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Κ. Ἀμάντου. Τὴν λοιπὴν ἔκτενῃ περὶ τοῦ Σινᾶ βιβλιογραφίαν βλ. συγκεντρωμένην παρὰ V. Benesevic, Monumenta Sinaitica, fasc. I, σ. VI - LX (ἀριθ. 1-672, ἀπὸ ἔτους 373 μ.Χρ. μέχρι 1920) καὶ εἰς τὸ ἀξιόλογον καὶ περιεκτικὸν ἔργον τοῦ M. H. L. Rabinov, Le monastère de Sainte - Cathérine du mont Sinai, Le Caire 1938, σ. 96-100.

Ἐὰν ἀληθεύῃ ἡ γνώμη τοῦ Benesevic, ἐνθ' ἀνωτ. σ. XXX (ἀριθ. 346), ὅτι ἡ περιγραφὴ τοῦ Σινᾶ ἡ γενομένη ἤδη τῷ 1712 ὑπὸ τοῦ Σουηδοῦ Michael Eneman, Resa i Orienten 1711-1712 (ἐκδεδομ. ὑπὸ Κ. U. Nylander, Upsala 1889, τόμ. Β' σ. 1-83) βασίζεται ἴσως ἐπὶ τῆς «Ἐπιτομῆς» (τῆς α' ἐκδόσεως τοῦ 1677;), τότε ὁ Eneman εἶναι ὁ πρῶτος ἐκ τῶν ξένων χρησιμοποιήσας τὸ βιβλίον.

<sup>141</sup>) Βλ. ταύτας ἀνωτέρω σημ. 35, 93 καὶ 116.

<sup>142</sup>) Λίαν ἀποκαλυπτικὰ τῶν προθέσεων τοῦ συγγραφέως καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἀκολουθηθείσης μεθόδου ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐκθέσει εἶναι τὰ γραφόμενα ἐν ἀρχῇ τοῦ προοιμίου (σ. 1 - 2): «Ἐκεῖνοι ὅλοι, ὅσοι ἔγραψαν ἱστορίας, ὅστιρον ἀπὸ τὸν Μωϋσῆ, φαίνονται νὰ ὠρέλῃσαν μέρος τι τοὺς ἀνθρώπους, ἐπειδὴ μὲ τὴν ἱστορίαν δύο·τινὰ πραγματεύονται, τὸ μὲν ἵνα μὴ ἀλησμονηθοῦσι τὰ παλαιὰ τῶν ἀνθρώπων ἔργα, τὸ δὲ ἵνα διὰ τῶν ἔργων ἐκείνων διδαχθῶσιν οἱ μεταγενέστεροι ὅπως νὰ κυβερνοῦσι τὴν ζωὴν τούτην τὴν πρόσκαιρον. Λιὰ τοῦτο ἄλλοι μὲν ἔγραψαν ἀρχαιότη-τας πολιτειῶν καὶ βασιλειῶν, τῶν ὁποίων σκοπὸς ἦτονε, πολιτείαν ἢ βασιλείαν (ὁποῖαν δὴποτε) νὰ ἐπαινέσουσιν, ἢ ὅπως ἀπὸ μικρᾶς μεγίστη ἐγένηκεν ἢ ἀπὸ πενιχρᾶς καὶ πτωχῆς πλουσία, περίφημος καὶ λαμπρά. Ἄλλοι δὲ πολέμους ἐθνῶν καὶ βασιλέων, σκοπὸν καὶ οὗτοι ἔχοντες ἀρετὴν ἀνθρώπων θαυμάσαι, φρόνησιν λέγω καὶ ἀνδρείαν, χωρὶς τὰ ὅποια πόλεμος ἢ νίκη πολέμων δὲν γίνεται. Ἄλλοι δὲ πάλιν ἀπαρίθμουν μόνον βασιλέων ἔγραψαν, τίς μετὰ τίνα, καὶ πόσον ἐβασίλευσεν· ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἄλλο τίποτε δὲ ἔκαμαν, παρὰ μίαν ἀπλὴν χρονολογίαν, χρόνους ζωῆς μόνον βασιλέων ἀναμετροῦντες.» Τὰ τρία ταῦτα ἐπιθυμεῖ ὁ συγγραφεὺς νὰ συνδυάσῃ ἐν

μεν μόνον εἰς δεχθῶμεν, ὅτι ὁ Νεκτάριος κατὰ τὴν σύνθεσιν τοῦ ἔργου ὑπέστη ζωντανὴν τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων καὶ ἐντεῦθεν τοσοῦτον διαδεδομένων χρονογραφικῶν ἔργων.

Πράγματι δέ, ἡ «Ἐπιτομή» ἔχει πολλὰς ὁμοιότητας πρὸς τὰς συνήθεις χρονογραφίας καὶ ὡς πρὸς τὴν ὕλην καὶ ὡς πρὸς τὴν μορφήν<sup>143</sup>. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν ὕλην παρατηροῦμεν ὅτι, ἐνῶ τὸ κύριον θέμα τοῦ συγγραφέως ἦτο, ὡς ἐλέχθη, ἡ ἔκθεσις τῆς ἱστορίας τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς καὶ ἐντεῦθεν, θέμα δηλαδὴ τοπικῶς καὶ χρονικῶς περιορισμένον, οὗτος ἐπεξέτεινε τὴν ἀφήγησίν του καὶ τοπικῶς, περιλαβὼν εἰς τὴν συγγραφὴν αὐτοῦ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἑβραίων τοῦ Μωϋσέως (τμῆμα Α'), τῶν Αἰγυπτίων καὶ Ἀράβων ἡγεμόνων (τμῆμα Δ') καὶ τῆς κατακτήσεως τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τῶν Τούρκων (τμῆμα Ε'), καὶ χρονικῶς, ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων βασιλέων, ὅτε ἡ μονὴ δὲν εἶχεν ἰδρυθῆ εἰσέτι· ἡ δὲ χρονολογικὴ ἀπαρίθμησις τῶν βασιλέων καὶ ἡγεμόνων τούτων γίνεται ἀκριβῶς κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἀπὸ κτίσεως κόσμου χρονογραφικῶν ἔργων. Ὡς πρὸς δὲ τὴν μορφήν, ὁ εἰς τὰ τοιαῦτα χρονογραφικὰ ἔργα κυριαρχῶν θρησκευτικὸς καὶ δημόδης χαρακτήρ<sup>144</sup> εἶναι ἔκδηλος καὶ εἰς τὴν «Ἐπιτομήν»: Ὁ συγγραφεὺς—ὅστις ἄλλως τε δὲν πρέπει νὰ λησμονῇται ὅτι ὑπῆρξεν, ὡς καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν χρονογράφων, μοναχὸς—ἐπιζητεῖ πρῶτον ν' ἀναγάγῃ τὴν ἀπωτέραν αἰτίαν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ἅτινα ἀφηγεῖται, εἰς τὴν θαυματουργὸν ἐνέργειαν τοῦ θεοῦ, τονίζει δὲ τοῦτο μάλιστα ἐμφαντικῶς εἰς τὸ προοίμιον<sup>145</sup>. Ἡ δὲ ἐκλαϊκευτικὴ αὐτοῦ πρόθεσις ἀφ' ἑτέρου εἶναι προφανής. Μιτυρεῖ δὲ ταύτην ὅχι μόνον τὸ γεγονὸς ὅτι θηρεύει κατ' ἐξουχὴν πᾶσαν

τῷ ἔργῳ του, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως ν' ἀναγάγῃ ταῦτα εἰς ὑψηλοτέραν σφαῖραν θρησκευτικότητος: «... ὥστε θέλει φανεῖ ὁ λόγος: νὰ καταγίνεται μὲν καὶ περὶ τὰ τοιαῦτα ὁμοῦ, περὶ τε ἀρχαιότητος καὶ βασιλείας καὶ περὶ πολέμων ἔθνων καὶ βασιλέων καὶ ἀκόμη περὶ ἀπαρίθμησεως τινὸς χρονικῆς, πλὴν καὶ ἄλλον τρόπον ὑψηλότερον, ὡς προέφημεν...» (αὐτόθι σ. 2).

<sup>143</sup>) Περὶ τῶν κυρίων χαρακτήρων τῶν βυζαντινῶν καὶ τῶν μετέπειτα χρονογραφικῶν καὶ τῆς ἀπὸ τῶν καθ'αυτὸ ἱστορικῶν ἔργων διαφορᾶς αὐτῶν βλ. Κ. Κrumbacher, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, κατὰ μετάφρασιν ὑπὸ Γ. Σωτηριάδου, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1897, σ. 440 κ.έξ. καὶ 646 κ.έξ.

<sup>144</sup>) Βλ. Κ. Κrumbacher, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 646.

<sup>145</sup>) Πρβλ. «Ἐπιτομήν» σ. 2, ἐνθα γράφεται ὅτι «δὲν εἶναι σκοπὸς μας νὰ διηγηθῶμεν ἔργα ἀνθρώπων, ἀλλὰ ἔργα τῆς θείας προνοίας καὶ θείας δυνάμεως διὰ μέσον τῶν ὁποίων ὁδηγεῖται τινὰς εἰς τὴν μέλλουσαν καὶ μακαρίαν ζωήν» καὶ περαιτέρω σ. 4: «Σκοπὸς δὲ τῆς ἱστορίας ταύτης εἶναι νὰ δείξωμεν τὴν ἀγιότητα τοῦ ἁγίου ἐκείνου τόπου καὶ ὅτι εἶναι τιμημένον πρῶτον ἐκ θεοῦ καὶ δεύτερον παρὰ ἀνθρώπων καὶ ὅτι ὁ Θεὸς τὸ ἐφύλαξεν ἀπὸ πολλοὺς καὶ μεγάλους κινδύνους ἕως τῆς σήμερον...» κλπ.

ἐν τῇ διηγήσει λεπτομέρειαν, ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ κινήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ ἀναγνώστου — τῶν τοιούτων ἀξιοπεριέργων εἰδήσεων προέταξε μάλιστα καὶ πίνακα ἐν ἀρχῇ τοῦ βιβλίου, «πρὸς περιεργίαν καὶ ὠφέλειαν τοῦ ἀναγνώστου» — ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπλὴ γλῶσσα καὶ τὸ ἀπέριπτον ὕφος τοῦ βιβλίου. Δὲν δύναται βεβαίως νὰ θεωρηθῇ τυχαῖον, ὅτι ἐνῶ πάντα τὰ λοιπὰ συγγράμματα αὐτοῦ — πλὴν τῶν διδαχῶν — συνέταξεν ὁ Νεκτάριος εἰς ἀρχαῖζουσας γλῶσσας, τὴν «Ἐπιτομήν» συνέθεσεν, ὡς φέρεται καὶ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Α' τμήματος αὐτῆς (σ. 1), «εἰς κοινὴν γλῶτταν . . . διὰ νὰ ἀκούεται ἀπὸ κάθε ἄνθρωπον Ἑλληνα»<sup>146</sup>. Ἡ γλῶσσα αὕτη, καίτοι δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένη καὶ λογίων στοιχείων<sup>147</sup>, περιέχει δὲ ἀφ' ἑτέρου καὶ ἰδιωματικὰ στοιχεῖα τῆς διαλέκτου τῆς Κρήτης<sup>148</sup>, καὶ δὴ τῆς ἀνατολικῆς<sup>149</sup> (ὁπόθεν κατήγετο ὁ συγγραφεύς), ὡς καὶ λέξεις τουρκικῆς<sup>150</sup> ἢ ἰταλικῆς<sup>151</sup> προελεύσεως, ἀποτελεῖ ἐν τούτοις καλὸν ὑπόδειγμα τῆς κοινῆς γραφομένης τοῦ 17ου αἰῶνος<sup>152</sup>. Τὸ δὲ ὕφος αὐτοῦ, ἀπλοῦν καὶ

<sup>146</sup>) Ἀξίαι προσοχῆς εἶναι καὶ αἱ εἰς κοινὴν νεοελληνικὴν παρεχόμεναι ἐν σ. 79-141 καὶ 180-181 μεταφράσεις κειμένων συντεταγμένων εἰς ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Αὗται δεικνύουν πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι ὁ Νεκτάριος δὲν ἐστὲρρεῖτο καὶ φιλολογικῆς ἱκανότητος.

<sup>147</sup>) Πρβλ. τὴν συχνὴν χρῆσιν τῶν λέξεων *γάρ*, *ἤγουν*, *τε-καί*, *ἐστίν* (σ. 154), *ροῦν* (σ. 175-287), τῶν ἀπαρεμφάτων (*λέγειν οὐκ ἔχω* σ. 170, *οὐκ ἔχω βεβαιῶσαι* σ. 175) κλπ.

<sup>148</sup>) Πρβλ. τὰς λέξεις *γορικῶ* (σ. 77, 100, 287), *δαιμονιάσης* (σ. 192), *διαγομίζω* (σ. 79, 192, 197, 323 πολλ.), *κυπαρισσέϊνη* (σ. 155), *μαρμαρδέϊνη* (σ. 155, 157) ἐπίσης τοὺς τύπους (θηλ. πληθ.) *κοιταρῆς* (σ. 284), *ῥαβδῆς* (σ. 290, 338). Ξένας τοῦναντίον πρὸς τὴν κρητικὴν διάλεκτον εὐρίσκομεν τὰς λ. *ἀφεντότε* (σ. 34) καὶ *ἀφεντότες* (σ. 207, 243, 246, 289), *βάρεμα* (= πληγή, ἐν Κρήτῃ *βάρισμα*) σ. 367, *πούποτες* (σ. 218), *γαρμακισμένος* (σ. 275) κ. ἄ.

<sup>149</sup>) Πρβλ. τοὺς τύπους *ἤφεραν* (σ. 397), *ἤφερε* (σ. 413), *ἤλεγαν* (σ. 375), *μερὰν* (σ. 403, 423), *βαρῆς* (ἐπίθ. πληθ. θηλ.) σ. 404, καὶ τὸν συνηθέστατον ἀπαντώμενον (σ. 155, 466 κ. πλχ.) κτητικὸν ἐγκλιτικὸν τύπον *τως* (ἀντὶ *των*).

<sup>150</sup>) Πρβλ. τὰς λέξεις *ἀζάπης* (σ. 364, 365, 392), *γεντέκι* (σ. 339), *κονάκι* (σ. 270, 343, 352, 395, 399, 402, 403), *λουφῆς* (σ. 328), *σμαῖδα* (σ. 286, 287, 299), *σεφῆρι* (σ. 191, 329), *τζελάτης* (σ. 356), *τουπούζι* (σ. 386) κλπ.

<sup>151</sup>) Πρβλ. τὰς λέξεις *λουμπάρδα* (σ. 321, 340, 366, 381, 383, 387), *σαλιβάρι* (=χαλινός) σ. 250, *σιγοῦρος* (ἐπίθ.) σ. 370, 382 κλπ.

<sup>152</sup>) Λέξεις περιέργους διὰ τὸν τύπον ἢ σημασίαν σημειοῦμεν τὰ ἑξῆς: *θεωρητικός* σ. 284, 425 (=θεόρατος), *οἰκονάκι* σ. 270, 352 καὶ *οἰκονεύω* σ. 264, 266 (ἐκ τῶν τουρκ. προελ. *κονάκι*, *κονεύω* κατὰ συμφωνιὰν πρὸς τὸ οἶκος!), *σιωπαστός* σ. 210 καὶ *σιωπαστιῶς* σ. 395 (=σιωπηλὸς-ῶς), *τροφήματα* (σ. 319, 325, 330, 343, 386), *γλυτάνη* σ. 32 (=;), *ἐγκαίνιον* σ. 466 (=προαίσθησις;). Ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ ἡ συχνάκις ἀπαντωμένη μεταβατικὴ μορφή τῆς συντάξεως τοῦ *δὲ ν* (ἀρχ. οὐδὲν) μετὰ μετοχῆς: *δὲν ἠμπορῶντας* (σ. 13, 14, 305), *δὲν ἔχοντας* (σ. 13, 14), *δὲν ἠξέφροντας* (σ. 319), *δὲν λέγοντας* (σ. 355), *δὲν τρώγοντας* (σ. 210) κλπ.

ἀνεπιτήδευτον, ἀλλὰ ταυτοχρόνως σαφές καὶ ἐπαγωγόν, χαρακτηρίζεται λιτότης καὶ ἐνάργεια ἐκφράσεως<sup>153</sup>. Ὁ Νεκτάριος λοιπὸν ἀπηυθύνεται πρὸς τὸν πολὺν λαόν. Ὅτι δὲ ὑπὸ τοιαύτην ἐκλαϊκευτικὴν ἔποψιν ἡ «Ἐπιτομή» ἐσημείωσεν ἀληθῶς ἐπιτυχίαν, μαρτυροῦν αἱ ἀλλεπάλληλοι ἐκδόσεις αὐτῆς. Δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι ἡ κυρία ἀξία τῆς «Ἐπιτομῆς» διὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἔγκειται εἰς τὴν ἐπωφελῇ μορφωτικὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ἥσκησε παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ ἀποβᾶσα ἐκ τῶν προσφιλεστέρων ἀναγνωσμάτων του ἐπὶ ἓνα καὶ ἥμισυν περὶ πρὸν αἰῶνα<sup>154</sup>.

Ἄν ὅμως ἡ «Ἐπιτομή», καθὼς ἐδείχθη ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ἔχη μὲν κύριον πυρῆνα ἱστορικῆς συγγραφῆς, φέρη δὲ ἔκδηλον τὸν χαρακτῆρα τοῦ χρονολογίου, ὑπὸ ἔποψιν ἐν τούτοις ἐπιστημονικοῦ πνεύματος τὸ ἔργον πλεονεκτεῖ κατὰ πολὺ τῶν παλαιότερων ἀφελῶν χρονολογιῶν, καὶ ἀσφαλῶς ἀποτελεῖ πρόοδον διὰ τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν χρονολογικὴν ἱστοριογραφίαν, ἣτις μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Νεκταρίου ἐξεπροσωπεῖτο κυρίως διὰ τῶν χρονολογιῶν τοῦ Μαλαξοῦ, τοῦ Λωροθέου

<sup>153</sup>) Ἴδου μικρὸν δείγμα τούτου ἐκ τῆς σελ. 160-161: «Ἐκ τούτων τῶν παραθυρίδων πέμπεται μέσα εἰς τὴν ἐκκλησίαν φῶς πολὺ· τὸ ὅποιον τὴν κρίνει λαμπροτέραν καὶ ὡραιότεραν καὶ ὡς ἓνα ἄλλον ἐπίγειον οὐρανόν, ἀστράπτοντα μὲ τὸν ποικίλον καὶ διάφορον στολισμὸν ὅπου ἔχει. Τὴν δὲ τάξιν καὶ εὐκοσμίαν τῆς καθημερινῆς ἐν αὐτῇ γινομένης ἀκολουθίας καὶ ἱερατείας, καὶ μάλιστα ὅταν ὁ ἀρχιερεὺς λειτουργῇ, ποῖος, ἔχοντας σφᾶς τὰς φρένας νὰ τὴν ἀκούσῃ καὶ νὰ ἴδῃ καὶ νὰ μὴν εἰπῇ, ὅτι κατὰ ἀλήθειαν ἡ ἐπίγειος ἱερατεία μιμεῖται τὴν οὐράνιον καὶ ἀγγελικὴν; ἢ βλέποντας τοιοῦτον περικαλλέστατον ναὸν μὲ τοιαύτην ἀγγελικὴν κατὰστασιν, εὐρισκόμενον εἰς τοιαύτην σκληρὰν καὶ βαθυτάτην ἔρημον, περιτριγυρισμένην καθ' ἑκάστην τὴν μονὴν ταύτην ὑπὸ ἀνημέρων καὶ ἀγρίων ἀνθρώπων, νὰ μὴν εἰπῇ ὅτι κατὰ ἀλήθειαν εὐρίσκεται ἓνα εὐθαλέστατον κρίνον ἐν μέσῳ πολλῶν ἀκανθῶν; . . . » κλπ. Ἐπίσης ἕτερον ἐκ τῆς σελ. 466: «Εἶναι γάρ [οἱ Ἀραβες τῆς ἐρήμου] γένος ἀγράμματον καὶ βάρβαρον, χωρὶς νόμους πολιτικούς, χωρὶς κριτάδες, ὅμως εἰς τὰς διαφορὰς τῶν κανόνων αἰρετοὺς κριτὰς καὶ κρίνονται οἱ ὅποιοι ἀποφασίζουσιν ὡσὰν νὰ ἤξεραν τοὺς νόμους τοῦ Ἀρμενοπούλου. Εἶναι δὲ ὅλοι τοῦτοι οἱ ἐρημίται ἀνθρώποι κτηνοτρόφοι καὶ ἄλλην τέχνην δὲν ἠξεύρουσιν, μόνον νὰ τρέφουν ζῶα, περισσότερον καμήλια, καὶ μὲ ταῦτα νὰ ἀγωγιάζουσι νὰ ἔχουσι ἐκ τῶν ἀγωγίων τὴν τροφήν τῶν . . . » κλπ.

<sup>154</sup>) Περὶ τῆς δημοτικότητος τῆς «Ἐπιτομῆς» μαρτυρεῖ προσέτι καὶ ἡ ἐκδοτικὴ ἐπιτυχία τῆς «Περιγραφῆς τοῦ Σινᾶ», ἥς τὰ πλεῖστα καὶ τὰ κυριώτερα κεφάλαια εἶναι εἰλημμένα ἐκ τῆς «Ἐπιτομῆς» τοῦ Νεκταρίου, ὡς παρετήρησεν ἤδη ὁ Μ. Η. Λ. Rabinov, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 96, διεπιστώσαμεν δὲ καὶ ἡμεῖς ἐκ λεπτομεροῦς ἐξετάσεως. Ἡ «Περιγραφή» ἐτυπώθη τὸ πρῶτον τῷ 1710, ἀνετυπώθη δὲ τῷ 1727, 1768, 1773, 1778 καὶ 1817 (βλ. ἀναγραφὴν τῶν ἐκδόσεων τούτων ἐν συνεχείᾳ παρὰ Louis Petit, *Bibliographie des acolouthies grecques*, Bruxelles 1926, σ. XXXIV - XXXVII). Περὶ τοῦ πρώτου συντάκτου καὶ τῶν μεταγενεστέρων διασκευῶν τῆς «Περιγραφῆς» θὰ διαλάβωμεν ἄλλαχού.

καὶ τοῦ Κιγάλα τῶν μνημονευθεισῶν ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης μελέτης.

Ὡς δείγματα δὲ τῆς τοιαύτης ἐν πολλοῖς διαφαινομένης ἐπιστημονικωτέρας τάσεως τοῦ συγγραφέως ἀναφέρουμεν τὰ ἑξῆς. Ὁ Νεκτάριος, πρῶτον, ποιεῖται σχεδὸν πάντοτε εὐσυνείδητον μνείαν τῶν πηγῶν, ὁπόθεν παραλαμβάνει. Δεύτερον, εἰς τὴν ἐπιλογὴν τούτων προβαίνει μετ' ἰδιαζούσης ἐκλεκτικότητος: παραλαμβάνει ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τῶν πρώτων πηγῶν (Ἡροδότου, Παλ. Διαθήκης κλπ.) καὶ οὐχί, ὥς οἱ χρονογράφοι, ἐκ δευτέρας καὶ τρίτης χειρός, προκρίνει δὲ ὅχι σπανίως ἀνεκδότους πηγὰς ἐπιδιώκων οὕτω τὴν προσφορὰν τοῦ νέου, τὸν κύριον δηλαδὴ σκοπὸν τῆς ἐπιστημονικῆς ζητήσεως. Οὕτως ἐκδίδει ὅχι μόνον ἀνέκδοτα κείμενα ἐκ σπουδαίων χειρογράφων, δυνάμενος νὰ θεωρηθῇ ἐκ τῶν πρώτων νεοελλήνων ἐρευνητῶν κωδίκων, ἀλλὰ καὶ συλλέγει καὶ δημοσιεύει τὸ πρῶτον ἐπιγράφας, καὶ τοῦτο, ὥς λέγει (σ. 163), «διὰ θεραπείαν τῶν φιλιστόρων ἀνδρῶν, ὅποῦ ζητοῦσι τὴν ἱστορίαν ἐρευνητικώτερον»· καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐνέχει μεγαλυτέραν ἀκόμη σημασίαν, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ Νεκτάριος προηγεῖται κατὰ τοῦτο καὶ αὐτοῦ τοῦ Μελετίου Ἀθηναίων, ὅστις ἐξακριβώσθη ὡς ὁ ἐπισημότερος τῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας Ἑλλήνων συλλεκτῶν ἐπιγράφων<sup>155</sup>. Ἀλλὰ καὶ ἡ μετάφρασις τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ Paolo Giovinio ἡ παρατιθεμένη ὑπὸ Νεκταρίου δεικνύει ὅτι οὗτος ὑπῆρξεν ἐκ τῶν πρώτων Ἑλλήνων, οἵτινες ἠθέλησαν νὰ καταστήσουν γνωστὰ εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἀναγνωστικὸν κοινὸν τὰ νεώτερα ἱστορικὰ ἔργα τῆς Δύσεως. Χαρακτηριστικόν, τέλος, εἶναι ὅτι, ἀσχολούμενος μὲ τὴν ἐρμηνείαν δυσεξηγήτων φυσικῶν φαινομένων, οἷον π.χ. τὸ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος περιθρύλητον ζήτημα τῆς κατὰ τὸ θέρος ἀνυψώσεως τῶν ὑδάτων («ἀναβίσεως») τοῦ Νείλου (σ. 24-23)<sup>156</sup>, γνωρίζει καὶ διδάσκει τὰς ὀρθότερας ἐπιστημονικὰς ἀντιλήψεις τῶν χρόνων του<sup>157</sup>. Πάντα ταῦτα βε-

<sup>155</sup>) Βλ. Σπ. Λάμπρου, Ὁ Μελέτιος Ἀθηναίων ὡς ἀρχαιοδίφης καὶ στυλοκόπας, «Νέος Ἑλληνομνήμων» τόμ. 3 (1906) σ. 59 κ.ἑξ. Τὸν Νεκτάριον ὡς συλλέκτην καὶ ἐκδότην ἐπιγράφων ἀγνοεῖ ὁ Λάμπρος. Ἐν τούτοις: αἱ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 411 χαρτῶν τεῦχος τοῦ ἐν Κων/λει ἀγιοταφικοῦ μετοχίου, γραφέν περὶ τὸ 1700 ὑπὸ Χρυσάνθου Ἱεροσολύμων, φέρονται ἕτεραι «Ἐπιγραφαὶ παλαιαὶ ἐπὶ λίθων συλλεγεῖσαι ὑπὸ Νεκταρίου Ἱεροσολύμων» (Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Δ', σ. 417).

<sup>156</sup>) Πρβλ. τὸ ἄρθρον τοῦ Albert Rehm «Nilschwelle» ἐν Pauly-Wissowa R.E. τ. 33 (1936), σ. 571-590.

<sup>157</sup>) Ὑπὸ V. Benesevic, Monumenta Sinaitica, fasc. I, σ. XXVII (ἀριθ. 309), ἀναφέρεται ἡ ἐργασία τοῦ De la Chambre, Discours sur les causes du débordement du Nil, Paris 1665, 4<sup>o</sup> (= Lumbroso ἐν Mem. della R. Accad. dei Lincei, III σ. 481-2), ὅστις φαίνεται ἔχων σχέσιν καὶ πρὸς τὸ Σινᾶ. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ἐγνώριζε ταύτην ὁ Νεκτάριος γράφων ἐν Σινᾶ ὀλίγον βραδύτερον περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος.

βαίως ἀνυψώνουν τὴν «Ἐπιτομὴν» ὑπεράνω τῶν ἀπλῶν χρονολογικῶν ἔργων καὶ δεικνύουν ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο, ἱστάμενον εἰς τὸ μεταίχμιον μεταξὺ χρονολογίας καὶ ἱστορικῆς συγγραφῆς, ἀποτελεῖ ἀξιοσημεῖον τοῦ σταθμοῦ προόδου ἐν τῇ ἀνεξίξει τῆς νεοελληνικῆς ἱστοριογραφίας.

Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΤΕΡΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

[Οἱ ἀριθμοὶ δεικνύουν τὰς σελίδας· οἱ ἐν παρενθέσει τὰς ὑποσημειώσεις.]

- |                                                                                                                                                                                                                                                                                            |                                                                                                                                                                                                                                                                                                   |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Ἀγία Ἑλένη 300 (40)                                                                                                                                                                                                                                                                        | Μακίη Γεώργιος 302-4, 314-8, 325                                                                                                                                                                                                                                                                  |
| Ἀγιαποστολίτης Παῖσιος 304-305, 309                                                                                                                                                                                                                                                        | Μαλαξὸς Μανουήλ 292 (3), 330                                                                                                                                                                                                                                                                      |
| Ἅγιος Σάββας 301 (45)                                                                                                                                                                                                                                                                      | Μαργούνιος Μάξιμος 309 (86)                                                                                                                                                                                                                                                                       |
| Ἀμμώνιος Κανωβίτης 300, 326                                                                                                                                                                                                                                                                | Μήλιας Σπυρίδων 297 (27, 28)                                                                                                                                                                                                                                                                      |
| Ἀρμένιοι ἐν Σινᾷ 309                                                                                                                                                                                                                                                                       | Μπουραζέρης Ντελῆς 294                                                                                                                                                                                                                                                                            |
| Ἀρσελαΐτης Γεώργιος 309                                                                                                                                                                                                                                                                    | Μωάμεθ ἀχτιναμὲς ὑπὲρ Χριστιανῶν 312-313, 326                                                                                                                                                                                                                                                     |
| Γαλακτίων καὶ Ἐπιστήμη 309                                                                                                                                                                                                                                                                 | Νεῖλος ἑπαρχος 300-301, 326                                                                                                                                                                                                                                                                       |
| Giorgio Paolo 312, 319-323, 325                                                                                                                                                                                                                                                            | Νεκτάριος Ἱεροσολύμων· βίος καὶ ἔργα 291 (1)· συλλέκτης ἐπιγραφῶν 331.                                                                                                                                                                                                                            |
| Γραδενίγος Ἀμβρόσιος 296, 297                                                                                                                                                                                                                                                              | Βλ. καὶ : Ἐπιτομὴ Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας.                                                                                                                                                                                                                                                          |
| Δοσίθεος Ἱεροσολύμων 292 (1), 293 (10), 307 (75)                                                                                                                                                                                                                                           | Νίκανδρος (ἀσκητής) 310 (87)                                                                                                                                                                                                                                                                      |
| Δωρόθεος Μονεμβασίας 292 (3), 330                                                                                                                                                                                                                                                          | Παλαιολόγος Μιχαὴλ 307                                                                                                                                                                                                                                                                            |
| «Ἐπιτομὴ Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας» Νεκταρίου· γλῶσσα 329· διάδοσις 330· ἐκδόσεις 296-298· ἐκτύπώσεις 295-296· ἐπιστημονικαὶ τάσεις 330-331· κρίσεις περὶ αὐτῆς 292 (9)· περιεχόμενα καὶ πηγαί 299 ἐξ., 325-326· ὕφος 329· χαρακτὴρ καὶ ἀξία 325 ἐξ.· χειρόγραφα 298· χρόνος συγγραφῆς 293-294 | Παλλαδᾶς Ἱερεμίας 305 (64)                                                                                                                                                                                                                                                                        |
| Εὐτύχιος Ἀλεξανδρείας 302-4, 318, 326                                                                                                                                                                                                                                                      | Ρωσσέτης Ἀντώνιος 296 (22)                                                                                                                                                                                                                                                                        |
| Ἰγνάτιος Ρεθύμνιος 310                                                                                                                                                                                                                                                                     | Σελήμ Α'· πόλεμοι 319-325· ἀνανεοὶ προνόμια Σινᾷ 312 (95), 325                                                                                                                                                                                                                                    |
| Ἰουστινιανὸς ἰδρύει μονὴν Σινᾷ 301-304· νεαρὰ αὐτοῦ (:) ὑπὲρ Σινᾷ 306-8, 326.                                                                                                                                                                                                              | Σινᾷ μονή· αὐτονομία 306· ἐπιγραφαί 306 (65)· ἐπίσκοποι 298 (28), 310 (88, 89)· ἱδρυσις 301-4· ἱστορία 327 (140)· κίνδυνοι 303· παραδόσεις 300 (40), 310· περιγραφή 304-6, 326· «Περιγραφή» 298 (28), 330 (154)· προσκυνητάρια 304-5· προστατευτικοὶ ὅρισμοι 312-13, 319 (114), 325· σκλάβοι 325. |
| Ἰωακεῖμ Ἀλεξανδρείας 305 (63)                                                                                                                                                                                                                                                              | Στάνος Ἰωάννης 292 (5)                                                                                                                                                                                                                                                                            |
| Ἰωάννης (ἐπισκ. Σινᾷ) Ἀθηναῖος 308                                                                                                                                                                                                                                                         | Σχολάριος Γεννάδιος 310-11, 326                                                                                                                                                                                                                                                                   |
| Ἰωαννίκιος (οἰκ. πατρ.) Λίνδιος 294                                                                                                                                                                                                                                                        | Τζερνοτάμπεης 324, 326                                                                                                                                                                                                                                                                            |
| Ἰωάσαφ (ἐπισκ. Σινᾷ) 294, 310                                                                                                                                                                                                                                                              | Χορτάξης Μελέτιος 295                                                                                                                                                                                                                                                                             |
| Καγιάννης Μάρκος 295 (19)                                                                                                                                                                                                                                                                  | «Χρονολόγος ἀραβικὸς» 301-4, 314-318, 325                                                                                                                                                                                                                                                         |
| Καγγελάριος Ἀλέξανδρος 297                                                                                                                                                                                                                                                                 |                                                                                                                                                                                                                                                                                                   |
| Κιγάλας Ματθαῖος 292 (4), 331                                                                                                                                                                                                                                                              |                                                                                                                                                                                                                                                                                                   |
| Κύριλλος (ἐπισκ. Σινᾷ) Κρής 298 (23)                                                                                                                                                                                                                                                       |                                                                                                                                                                                                                                                                                                   |